

-

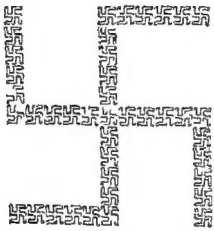
કિ મત : હાલ રૂપિયો

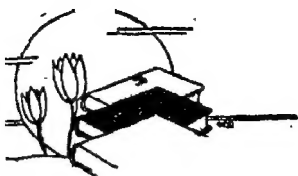
પહેલી આવૃત્તિ : ૧૯૨૬

બીજી આવૃત્તિ : ૧૯૩૩

ત્રીજી આવૃત્તિ : ૧૯૪૫ .

ચોથી આવૃત્તિ : ૧૯૪૮

નિવેદન

[પ્રથમ આવૃત્તિ વેળાએ]

સુખ-ગીતોનો આ ખીલો સંગ્રહ છે. એમાં અને સહાય દેનારા બહેનોભાઈઓનો અત્રે અમદાવાદ સ્થાપક કાર્ય કરું છું. ચારણી ગીતો એની સાચી મોઠી હલકે ગાઈ સંભળાવનારા ચલાળાવાળા પ્રેમલ બહેન મં. રવ. મણિબહેન છે તથા ચમરડી ગામના ચારણખંધુ શિવદાસભાઈ છે; કાઠી ગીતો પોતાને કંઠેથી કાઢી આપનાર હાળા દરબારથી વાજસૂરવાળાનાં કુટુંબનાં માતા-બહેનો છે, અને સખી મોકલનારા મારા કાઠી-મિત્ર હાથીભાઈ વાંક છે, રંગપૂત ગીતો તથા મિત્ર ગીતો પેઢીનાં કેટલાં લાક્ષણિક ગીતો સંપૂર્ણ વિવેકથી વીણી વીણી અને અંગપૂર્વક સંધરાવનારા તે અશ્વિત અને ન્યોતિષના પ્રખર અભ્યાસી છતાં લોકવિદ્યાના ચતુર રસંત ભાઈશ્રી જગજીવન અધિકાંશ ભાવનગરવાળા છે. પારસી ગીતો છેક નવસારીથી મેળવી આપનાર વિદ્યાર્થિની બહેન શિરીન બહેન છે. 'ખાંચણા' માટે સૂરતવાળા રતેહી ઈશ્વરલાલ વીમાવાળાનો ઝણી છું.

આટલી ઝીણવટથી ઝણ કરાવવામાં હું આ સહાયકોના સૌજન્યની સાદી નોંધ લેવા હિપરાત કરું જ અધિક કરતો નથી. વાર વારની આ નામોની દીપ આપવા પાછળ માત્ર શિષ્ટાચાર નથી, પણ

ગીતો ફટલી મુશ્કેલીથી સાંપડે છે તેનો ઇતિહાસ સૂચવતો થોડો ખ્વનિ છે. એ મુશ્કેલીઓનો ઇતિહાસ તો ઘણો લાંબો છે. અને આ સંપ્રદાયના સપાદનમાં જોઈએ અંશે વિવેકની આગળી ઝીણી રખાય છે: તેટલે અંશે વિદગ્ધનાઓ વધે એ દેખીતું જ છે અકેક ગીતના પશ્ચ સાચા પાઠ આજવા પડેલાં ઘણાં કુચારો દમશે ખડકવો પડે છે. એટલે જ અકેક ગીત આપનાર ભાર્ષ અથવા બહેનને પણ હું અવગણી શકતો નથી. અવગણું તો ખોટી રીતે જશ ખાટી જવાનો અપરાધી બનું.

આ સંપ્રદાય માહેલાં મારવાડી ગીતો (કે જે ખરી રીતે તો ગુર્જર ગીતો જ છે) રાત્રિએ રાત્રિએ ગાઈને શ્રાંતિપૂર્વક મને એ બાપાનો પરિચિત યવા દેનારી એ બાવનગરવાસી મારવાડી મજૂરશુ બહેનોનો પાઠ કેમ બૂલું? તેઓની ગાવાની હલક વિલમ્બ હોવાથી આપણે ભમમાં રહીએ છીએ કે તેઓના ગીતોમાં તો કેવળ સ્વર-શબ્દના ગોટાળા જ છે. થોડા અમપૂર્વકના સમાગમ પછી એ ગીતોનું સૌંદર્ય પ્રગટ થતાં આપણે કરેલો ઉપદાસ આપણને પોતાને જ કંપે છે. રંક અમજીઓની કને, એના અંતરના ઝાંડાણમાં, એની જન્મ-ભોમમાંથી બેગી આણેલી કેવી સુખકર અને સંસ્કારવન આપાઓ ભરેલી હોય છે! દિવસમર મૂડીદારોના રેંકડા એંચીને ગાત્રિએ ઘેર આવી એ પેટગુમરા ખાતર દેશવટો વેડનારાં સીપુરુષો આ ગીતો માતાં માતાં પોતાના વતનની માટી, વતનનાં ઝાક, પાન, આકાશ, ઝગુઓ અને સંસ્કારો સાથે કેવો જીવન અર્થ ને કેરા પ્રેમની પુલક અનુભવી કાઢે છે, તેનું આપણને પૂરું બન નથી. નાની મારવાડના ખેતરોમાં ભીમાં રહી ઝરમર વરસની વાદળાઓનાં અમૃત ઝીલતાં ઝીલતાં આ બહેનોએ જે ઝગુગીતો ગાયાં છે, તે પણ તેઓએ મને સંધરાબ્યાં છે. એ ગીતો ગાતાં ગાતાં તેઓનાં દેવામાં ઝેમરી આવતી સ્વભોમ-સ્મૃતિઓનો હું થોડે અંશે સક્ષી છું એ સ્મૃતિની વંદના ફટલી મધુર, ફટલી કરુણ ને ફટલી વિચારપ્રેરક છે! આજનો જન-

સમાજ એ શ્રમજીવીઓના કલાસાહિત્યની અંદરથી કેવલ મનોરંજન જ પીશે કે સમાજ-નિર્માણની ચેતવણી આપતો કાઈ અવાજ ઉઠેલો?

લગ્ન-ગીતોના સંધરાનો આટલેથી છેડો આવતો નથી. આમાં આપેલા તે તો કેવળ નમૂના જ છે, અને નમૂના તરીકે પણ અધૂરા છે. બાબરિયા, મેર, મહિયા, વાધેર આદિ ઘણી જાતિઓમાં તેમજ કચ્છ પ્રદેશનાં, વિશિષ્ટ સંસ્કાર આલેખતાં ગીતો હજુ અજુઅડકયાં પડ્યાં છે. વાચક આ સંગ્રહ પરથી જ જોઈ શકશે કે આ બધી વિશિષ્ટતાઓ થોડીવણી પુનરુક્તિ સહન કરીને પણ સંધરવાલાયક જ છે. ઉપરાંત ગુજરાતી બાષના સીમાંડા કેટલા પહોળા ને કેટલા નવરંગી છે, તે દેખાડવાનું અભિમાન પણ છોડી શકતું નથી, એટલે ત્રીજો સંગ્રહ દેવો રહે છે. બેશક, સૌરાષ્ટ્ર બહારના ગુજરાતના સંગ્રહો તો ત્યાંનાં જ ઉત્સાહી બાઈમહેનો કરે એ માગી લઉં છું.

તુલનાત્મક અભ્યાસની દૃષ્ટિ તો યથાશક્તિ કામ કર્યું જ જતી હોઈને અન્ય પ્રાંતોનાં ગીતોની તપાસ ચાલુ રાખવી પડે છે. 'પંજાબી ગીતો'માંથી આંહી કરેલું દોહન એ વાતનું સાક્ષી છે.

'લગ્નગીતોનાં પાઠાન્તરો' શીર્ષકવાળો મારો 'કૌમુદી'માં પ્રગટ થયેલો લેખ આંહી 'લોકગીતોની પ્રવાહિતા' એનામે આપેલા લેખમાં ફાખલ કરી લીધો છે.

ભાવના-દર્શન

વિવિધતામાં વહેતી એકતા-ધારા અને એકતાની અંદર રમણ કરતી વિવિધતા : એ છે લોક-સંસ્કારનું વિશિષ્ટ લક્ષણ. લોક-જીવનના અણતર કામને ટકાવી રાખનાર એ ચૂનાનો રસ છે. એ રસે ધણી ધણી જાડી ને પહોળા ચિરાડો પૂર્ણ કરી છે. એણે અન્યોન્ય જાતિ-સંસ્કારોની વચ્ચે મધુરો મેળ નોપાવવામાં મદદ કરી છે. ધણી ધણી નદીઓનાં નીર હલવાઈને એક સગમ-તીર્થ રચાય છે અને સંગમ-મિન્દુ પર મેળા થતા પ્રવાહો જોટલી ધીમાશયી; શાંતિથી તેમજ બહોળાચપૂર્વક એતપ્રેત ખનતા હોય છે કે જોનારને એના મિશનનો ધર ધર અવાજ નથી સંભળાતો કે નથી એના જૂજવા રંગો કળાતા, એ જ એની વિલક્ષણતા છે. મેળાપ-પછી તે માનવી હૃદયનો હોય કે કુદરતી પચમૂતોના પ્રવાહોનો હોય-પણ એ મેળાપ જો સાચો, સર્વાંગી, મિન્દુએ બિન્દુનો મેળાપ હોય, તો તે મોટેથી બોલતો નથી, પણ મૂંઝો મૂંઝો મેળ લઈ લે છે.

આ બીજા સમૂહમાં જુદી જુદી કામોનાં લગ્ન-ગીતો સંપરવામાં આસ હેતુ એ 'એકતાનું વૈવિધ્ય અને વૈવિધ્યની એકતા' બતાવવાનો છે. ચારણગીતો, કાઠીગીતો, શિષ્ટ વર્ણોના મહાતાં ગીતો, મારવાડી ગીતો, ગુજરાતી ખાચણ-ગીતો અને પંજાબી ગીતો સર્વની વાનગી

રૂપે જ આ સંઘરાવા છે. અને એ પ્રત્યેકની વિશિષ્ટ જાપ આપણી
લોક-સંસ્કૃતિ પર પડેલી છે તે ઉકેલોએ.

ક્ષત્રિય-ગીતોનું સંગીત

ચારણી ગીતો એક મધ્યસ્થતા કંઠવાળા ચારણુબાઈએ
સંભળાવ્યાં. કાઠી ગીતો હઠાળા દરબારઝીનાં ધરમાંથી ખાતા-પહેનોને
મુખે સંભળ્યાં. પ્રથમ જાળના પ્રવેશકમાં કરેલા ઉત્સેખની પુનરુક્તિ
કરવા નથી માનતો. માત્ર એટલું જ માથું ધું કે એ કાઠી રજપૂત
અને ચારણી ગીતોમાંથી દ્રવતું સંગીત કોઈમણ સાચા સંગીત-બક્તને
માટે અન્યાસનો વિષય થઈ પડશે. આ સંગીતના સૂરો કાણે યોગ્યા ?
ક્યારે યોગ્યા ? કઈ ભૂમિ પર એ સરળતા ? કઈ અન્ય અર્થ ? કે
અનાયન જાતિના સ્વરો સાથે એનું સામ્ય જડે છે ? એવી કોઈ તલ-
સ્પર્શી તપાસ પરથી આ સોરઠી કોમોના પરિભ્રમણના ઇતિહાસ
પર કશું અજવાળું પડે છે કે નહિ ? એનાં વસવાટનાં સ્થલાન્તર,
સમયાન્તર, સંસ્કારપરિવર્તન વગેરે વિષે આ રમણીઓના કંઠમાં કોઈ
ઐતિહાસિક ઇશારો પડ્યો છે કે નહિ ? અને કંઈ નહિ તો વર્તમાન
યુગના સંગીતોદ્ધારમાં એ કંઠસ્વરોને કયારે સ્થાન છે કે નથી ? શા
માટે આ સૂરો શ્રોતાવર્ગને હલાવે છે ? શા કારણે એ હળરો સ્ત્રી-
કંઠમાં આપોઆપ સીચાઈ જાય છે ? શા માટે કરી શિક્ષણશાળા
અથવા હિસ્તાદી તાલીમ અથવા સ્વરપદ્ધતિ વિના સહીએ સહીએ ને
સ્થલે સ્થલે એ વહેણ વણરુ ખ્યા વહેતાં જ રહ્યાં છે ? આ પ્રશ્નો
ગીણી તપાસ માગે છે. સંગીતના અનભિચારને આથી વધુ સૂચવવા
અધિકાર નથી.

ક્ષત્રિય-ગીતોનો વિશિષ્ટ રસ

ચારણ, કાઠી અને રજપૂતનાં ગીતો કુલ ચાલીસ જેટલાં આંહી
આખ્યાં છે, તેની થોડી તપાસ થઈએ. પશુ અને ખેતી જેનાં જીવ-

નનાં આધાર છે, કુદરત જેની ચિરસમિતી છે, આખો જેની હમેશાં પ્રકૃતિલીલામાં રમે છે, અને શોભા-ઘણમાર પણ જેને ધરનાં મહેલ-મોક્ષાત અથવા ભરચક રાચ-રચીલામાં હોવા કગ્તાસવિશેષ તો નિસર્ગના જૂજવા રમે કે દશ્યોમાં છે, તેને જીવનમાં ગદ્યમય-Prosaic બનવું શે પાછવે ? એ છેક જ ગદ્યમય અવસ્થામાં પણ કાવ્યનાં અદિલનો અનુભવી રહે. ઘેર લમાવસર ઉજવવો છે : બના-જની પ્રથમ આવશ્યકતા. ઘઉં મગ ને અફદં ચણા ને ખેતરમાં નીપજે તો જ વિવાહ મડાય : સાદો વિષય છે. છતાં શવાયો લસ-મીતમાં. ખીજ કામોએ ગાયો સાદી રીતે .

ઢાઢા તે ઘઉંની રોટલી, માંહી ગળગળીઓ કંસાર,
લેગાં બેસી લોજન કરે, ને પૂજ્યા હોય મોરાર

[ચૂદી : ૨ : ૪૧]

પરંતુ ઢાઢી-રજપૂતે જુદી રીતે ગાયુ :

વાદળડી રે વરસે, મેરામણુ રેલે છેલે,
વાદળડીને વરસ્યે ઘઉંડા નીપજે.
મેરામણુને રેલ્યે ઘઉંડા નીપજે.

પહેલામાં ' પૂજ્યા હોય મોરાર 'ની ધર્મ-ભાવના ખીજમાં કેવળ ' વાદળડી રે વરસે, મેરામણુ રેલે છેલે ' પૂજન નહિ, પણ મરત રાસોસ્લાસ અને મુક્ત રેલમહેલ.

પરણનાર પુરુષનું વર્ણન લઈએ : અન્ય કામોએ આલેખી પ્રજાત પવિત્ર, ધર્મસસ્કારી મુદ્રા-

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ

પૂતમ કેરો અંદ

માધના-દર્શન -

દીવા ઠેરી જ્યોત

વીવા ઠેરી વરધ

ઠે વર આળ્યે અંજવાળાં રે

[ચૂંદડી : ૧ : ૫૫]

અને આ વિક્રમપૂજક સૂર્યપૂજક નતિઓએ જુદેરી જ
જમાવટ કરીઃ

નવથાણનાં રૂપ સરૂપ

જાણે રે મજવાસી સૂરજ ભગિયો છ માણુરાજ !

આપાબાનો બાલેવો સરૂપ

જાણે રે મોલુંમાં ભમરો ગૂંજિયો છ માણુરાજ !

ડાલરિયાનો હાલેવો સરૂપ,

જાણે રે હંસો છ હેમર હાલિયો છ માણુરાજ !

[ચૂંદડી : ૨ : ૩]

અને એવા નરને જોવા માટે જવાની લાગણી અન્ય કોમની
માફકઃ

હું તો હાથમાં તે લેશ ફૂલછાળડી રે,

હું તો માળીઠાની મશે જોવા નથ રે-સંઘેડે

હું તો હાથમાં તે લેશ લાલ લાકડી રે,

હું તો ગોવાળીની મશે જોવા નથ રે-સંઘેડે

[ચૂંદડી : ૨ : ૫૩]

અથવા તો

હજવા તે ધોળે ઇસવર ધોતીઆં, છંટાશે મારાં ચીર,
અમ ઘેર દાદોજી રિસાળવા, દેશે માતા મોરી ગાળ.

[ચૂંદડી : ૧ : ૪]

એવા સંયમ, સંકોચ, લય દાખવતા સુરોમાં નથી વ્યક્ત ધર્મ,
પણ 'એક ધા ને બે કટકા'નો યુદ્ધ-મંત્ર બણેલી આ લડાયક કામોએ
તો પ્રેમના આગણ્યામાં પણ રણગણુની તાલાવેલી અપનાવી:

ગઈ'તી ગઈ'તી લરવાને નીર,
કેસરિયે વાઘે રે નટવર હીઠડા જી માણ્ણરાજ !
બેડું મેલ્યું સરવરિયાની પાળ,
ઇંદાણી વળગાડી આંખા કેરી ડાળખી જી માણ્ણરાજ !
હડવડી હીધી મેં તો દોડ,
લાજડલી લીખીને લીધાં હરિતાં મીઠડાં જી માણ્ણરાજ !

[ચૂંદડી : ૨ : ૨]

કેમ્પા, બેડું હેઠે મેલ્યું, દોડ હીધી, લજગી જાડી, પ્રીતમનાં
મીઠડાં લીધાં: આ ચારણ-સાધુ ધક્કાનંદનું રમેલું : સ્વામીપંથીએ
ગાય છે મંદિરમાં, અને તે પણ પ્રભુભક્તિ કાળે : પણ ચારણોએ
તો એને નિવાહ-ગીત કરી લઈ કન્યાની રનેદોર્મિ ઉછળાવવાનું વાદન
બનાવ્યું; એ એની આસિયત.

એ કામોનો વરરાજ તો છે 'તંગલ ત્રોડા વાળો, લારે બેડી-
વાળો' : 'ફૂલફેંટાવાળો' : 'મોતિયુવાળો ને ક્વંગીવાળો' : ડોલરિયો,
કેસરિયો, નેમળો ને હોમાળો : મોતીજડી એની મોજડી, અને
હીરે જડ્યા હથિયાર : એની તો છે 'સરજની અણસાર' : એ જમાઈ
રાણે ન્યારે 'ધૂધરિયાળા ધોડા પર' ચડીને પરણવા પધારે છે ત્યારે

‘ પાવલીઓ રણુકે ને હુંગર ડાલે !’

[ચૂંદડી : ૨ : ૨૮]

એની તલવારના પટા પર ચોડેલી પાવલીઓને રણુકણુકે
હુંગરા માળેઃ અને એની આત્મ છે હળવીઃ

‘ મણિયલ હળવો હળવો હાલ્ય !’

[ચૂંદડી : ૨ : ૩૨]

એનાં કગલ્લાં છે અન્ય પ્રકરો કરતાં ધીમાં ધીમાં :

ઝોતીએ જડી તારી મોજડી, તારા હીરા જડયાં હથિયાર,
વર સોમલીઆ ! પોરે પગલું લર્થ !
વર કેસરિયા ! ડાહ્યે કગલું લર્થ !

[ચૂંદડી : ૨ : ૩૬]

અને એ સુરા-ગ્રેમી ફરી ક્ષમને તો સૌંદર્યનું પશુ ધેન જ
ગાતું ગમે છેઃ રૂપનું પાન કરતાં એ રસિકને ઝીણાં ઝોલાં આવે છેઃ

આઠ ફૂવા ને નવ પાવડાં, એની પાણિયારે નહિ પાર
મોંઘી બાઈને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય !

અને જેના સૌંદર્યમાં એવી સુરા વારેલી છે તે મોંઘી બાઈ—
તે કન્યા કેવે લખે આલેખાઈ ? મરવાનેણી, દાઢમનેણી, દાઢમદંતી
અને ચોડાઓલી : ખિવરપૂરી, મોસાળ-મોંઘી, અંતરજ્ઞીની અને રંમ-
બીનીઃ ચોટાળી, કડલાળી ને ચૂડાળી : વરની આંખ વખણાય તો
કન્યાની પાસોડલી (દેહનું પાશુ) વખણાયઃ એ જ્યારે વરને
નિંમત્રે છે ત્યારે—

રાયવર ! વેલેરો આવ,
 સુંદર વર ! વેલેરો આવ,
 તારાં ધડિયાં લગન રાયવર વહી જશે.

એવા સૌમ્ય અને આદ્રં સખે વા સ્વરે નહિ, પણ ચાચૂર
 સખે :

ધૂધરિયાળો આંપલો વરરાજ !
 રમતા આવો રે હું વારી બાઈ !

ઠાણરિયા ! વેલેરો પધારો માણરાજ !
 પાતળિયા ! ચોંપેથી પધારો માણરાજ !

એમ 'રમતા રમતા આવો'નું રૂપ બાંધે છે. અને એવી રમણીને
 ચરવીર વર વરવા બદલ કેવી વિભ્રમની રાતો વહોરવાની હોય છે !
 સતનાં રૂપ એની આંખે કેવાં લાગવાં થતે ! જુઓ :

અગર ચંદણની રાત
 ચાંદા પૂનમની રાત
 ચાંદલીઓ કારે રે ભગશે !
 તારોડિયો કારે રે ભગશે !

ભાંગ ભાંગ, લાંબા લાંબા, વિચાલ આકાશમાં જાણે ધાતુ લીંપણ
 કરતા હોય તેવા, વિભ્રમનાં, કામમાં લંબાણ સુખવતા સ્વરે :

અગર ચંદણની રાત
 ચાંદા પૂનમની રાત

કેવી રાત ! અજવાળી રાત* જાણે અગર ચંદન છાંટેલી :
 ‘ચંદન છાંટી ચોક સમાર્યો બ્યોમનો’ એ -દાનાલાલની નવતર કલ્પ-
 નાનાં છિંદેરાં મૂળ દેખાડતી પદ્ધતિ. એવી અજવાળી માઝમ રાત્રિએ
 કાઈ એકલ ગોખે બેઠેલી નવ-વધૂ પોતાના ‘જીવન-ચાંદલિયા’ને
 સભારે છે :

ચાંદલિયો કારે રે આવશે !

ચંદ્ર-સંગે રમતી રાત્રિ જાણે મહન ચબ્દે પૂછે કે

નાની વહુ ! તોરલો શામ

માંધી વહુ ! તોરલો કંથ

કેસરિયો કારે રે આવશે !

નેળળો કારે રે આવશે !

રજપૂતાણી ઉત્તર વાળે છે. એ તો મુદ્દે મયો છે : પરણીને
 તરત જ :

ગ્યા તિ રજપૂતોને સાથ

ગ્યા છે રાઠોડોને સાથ

દીવડિયો જિગ્યે રે આવશે !

તીરોડિયો જિગ્યે રે આવશે !

પ્રભાતે આવશે રાત્રિ તો વણુચાંદલિયે જ વીતશે આ ક્ષત્રિ-
 સંસ્કારસ્વરો : સાચા જીવન-સ્વરો. પરણતી કન્યાના અંતરમાં એવા
 બયાનક લગ્ન-સંસારની તૈયારી સિંચાય છે. માથું હાથમાં લઈ ફર-
 નારાઓની ધરનારીઓ આ રસ-મંત્ર હોતો : ‘કારે રે આવશે !’

એટલે જ નેતા વિજેય લાંબા દતા અને મિલન ઓછાં
અથવા ઓછાસ દતા, તેઓની મતિએ 'સ્વામીને શું શું કરી રાખું' !
ના સખલ સંબંધ કાઢ્યા :

મારૂં ! તુને હાર માયલો હીરો કરી રાખું રે !
મારૂં ! તુને મનડાનું માદળિયું કરી રાખું રે !
મારૂં ! તુને ઉનાળાનો આંબો કરી રાખું રે !
મારૂં ! તુને આમાસાનો ચંપો કરી રાખું રે !
મારૂં ! તુને શિયાળાની સીરખ કરી રાખું રે !
મારૂં ! તુને ખમ્માણ ! ખમ્માણ ! કરી રાખું રે !

લાક્ષણિક કલ્પનાઓ : પુરુષને કેવો પ્રિય કરી રાખે છે :
'મનડાનું માદળિયું' ખાસ જોરદાર છે, માદળિયું અથવા તાવીજ
હમેશાં મન્ત્રયુક્ત હોઈ અમંગલતા ટાળીને રક્ષા કરનારું મનાય. અને
વનવાસીઓની દૃષ્ટિમાં તો ત્રણે મોસમોની પ્રિયમાં પ્રિય યીજે તે
આંબો, ચંપો અને ઠંડી ખાળતી સીરખ (બનાત) હોય ને ! એનું
નામ Racy of the soil—સ્વમૂળિને બાવતો કલ્પના-હોઠ :
પરભોમ ખાસેથી બાડે લીધેલ વા જોરેલ નહિ, એટલે જ એ સ્વ
ભોમના—Indigenous—સંસ્કારે નિજ લામણીનું જોર વ્યક્ત
કરવા માટે સોરઠમાં એક જુદેરી જ શૈલી સાધી છે. મૂળ આધાર
તો મળ્યો હોય છે, 'અ-યોગિત' નામના સંસ્કૃત અલકારનો. પણ
પછી તેની ખિલાવટ થઈ. પ્રથમ પહેલાં તો પોતાનો બાવકોઈ પણ,
-પછી અમવા દૃક્ષ ઉપર ઉતારવો :

લાંબી ડોકે કુંજડ રાણી !

અને તારાં મધ દરિયે મનડાં મોઢ્યાં રે કુંજડ રાણી !

પછી એ 'મનડાં મોઢાં'ના બાવને ધનીબૂત કરવા માટે ઉત્તરો-
તર અનેક જોડણીઓ ગીત આગળ વધે છે :

કાળી પાંખે કોયલ રાણી !

અને તારાં આંખલિયે મનડાં મોઢાં રે કોયલ રાણી !

પછી 'લીલી પાંખે પોપટ રાણી-તારાં પાંખરૂં મનડાં મોઢાં' :
એટલો ઘાટો એ બાવ બુઝાયો. પછી એ પીવાડ્યો વર-વધૂને :

રાતે રૂટે...વહું રાણી !

અને તારાં...ગામ મનડાં મોઢાં હો...વહું રાણી !

રાતે રેટે....ભાઈ રાણી !

અને તારાં લાઠીએ મનડાં મોઢાં હો...ભાઈ રાણી !

મમત્વની જમાવટ કરનારી એવી જુક્તિ તો અનેક ગીતામાં
જોવાય છે : વધૂને મામિંક વાત પૂછવા માટેનું 'બીભુ' ગીત લઈએ.
તારો વર દહાડે દહાડે દૂંજળો કાઢી પડતો જાય છે ? સુંગારરાત્રિ-
ઓનાં જામરણો બ્યંજિત છે. પ્રથમ પુછાય પોપટીને :

પોપટડી રે તોરલો કંથ

કાં રે પોપટ દૂંજળો !

જવાબ મળે—

દિ'વારે રે વનફળ વેડવા લય

રાતે પોપટ પાંખરે.

એમ 'હાથણી તોરલો કંથ...કાં રે હાથી દૂંજળો' તો કહે કે
'તારે દરબાર બૂલવા જાય...રાતે હાથી કાંકળે : ' એ ઘેરી જાવના

હિતરી વર-વધૂ પર : 'નાની વધુ તોરલો કંઈ, કાં રે કેસરિયો
 દુખળો : 'જવાળ જડે છે કે 'દિ'વારે ઘોડનાં ખેતવવા જાય—રાતે
 રમે સોજઠે !' શૂગાગને આમ જ્વન્યાત્મક સ્વરૂપે સૂચવ્યો—'રાતે
 રમે સોજઠે.'

પરણતા પુરુષની માતાની ગમગીની બતાવવા માટે પછી એ જ
 રચના અંગીકાર થઈ. ઉપર જોવો શૂગાર—રસ દીધ્યો તેવો જ કચ્છ
 રસ આહી દીધે છે [ચૂંદડી : ૨ : ગીત ૬]

તું કાં રે આંબલિયા અણોસરો !

કે તારી વસમલી કાળ

કે તુંને પંખીડે દુવેગિયો

કે તુંને કેણે દીધી ગાળ !

નથી મને પંખીડે દુવેગિયો

નથી મને દીધલી ગાળ !

આરાં આંખુ ને જાંખુ રોષ આત્માં

તે વિણુ શોભા ન પામીએ :

હે આંના ! કેમ ઉદાસ છે ? તારી કાળો કેમ વસમી છે ? તુંને
 શું તારી સાથે વસનારાં પક્ષીઓએ દૂલવ્યો ? તને કેણે ગાળ દીધી ?
 નાં રે નાં, હું ઉદાસ છું કારણ કે આરાં સ્વજન-દસો રિસાઈ
 આત્માં છે, જેમનાં વજર શોભા ચાની !

એજ સેલીએ સરોવરની ઉદાસી કહી : અને પછી વર-
 માતાનાં અંતર સમજાવ્યા :

તું કાં રે...બાઈ અણોસરી !

કે તારી વસમલી ચાલ !

કે તારે પિયુઠે હુવેગિયા
કે તુને કેણે દીધી ગાળ !

*

મારાં સાસુ ને સસરા રોષ ચાલ્યાં
તે વિણ શોભા ન પામીએ.

ઝેળવણીનું માધુર્ય

પરંતુ રજપૂત-ગીત અને વણિક-ગીત, એવા સીમાકા બહુ વાર
ટકતા નથી. સાથે સાથે લેકાચવા સાગરોનાં નીર તે બહુદીર્ઘા
અને બહુભોધ્યાં એકખીજમાં આવે છે અને જાય છે. કારણ કે
બ્યવસાયો જ્યારે એક હતા ને બ્યવહારો ધનિષ્ઠ હતા ત્યારે રસદષ્ટિ
પણ એક બનતી. જે વાણિયા અને નાગરો ક્ષાત્ર કોમોનાં જ કાર-
કારાં કરતા, એજા ધીંગણે પણ ચડતા; તેનાં ઘેરાં એ જ ક્ષત્રિ-
નારીઓના રસથી પ્રેરાઈને આવાં ગીતો ગાય એમાં આશ્ચર્ય નહોતું.

ગોરાં નાની વહુ તે નાના લાઈને વીનવે,
તારા...ગામની સીમડી દેખાડ રાયજાદા રે
લાલ છેડા લટકાં કરે.

ત્યારે વરરાજાનું વચન કેવું નીકળ્યું :

તમે આવેરાં ઝોઢો ગોરી ઝોઢણાં,
મારા ઇગલાને છાંયે ચાલી આવ રાયજાદા રે
લાલ છેડા લટકાં કરે.

અહીં પતિ ગામની સીમ નીરખવા માટે નવવધૂની ઉત્કંઠા :

વડીલોની મરજાની જરૂર નથી માટે ઝાલજાનો ધૂમટો જરા ઝાલો.
કરી નાખવાનું સૂચન : અને તાપમાયી જયવા માટે વરના ઠોગાને
છયે ચાલવાની વડુને મીઠી શીખામણ - એ બધું રાજપૂત તત્વ
છે કે વર્ણુક તત્વ ? એ તો છે સોગંદી રસતત્વ. એમાં મેળવણી
જે સમગ્ર કોમોના સરકારોની.

એવી જ રીતે વરને બજારમાં, ખુનિમાં, ઇસારે જે સાચી રસ-
મતા શીખવાતી હતી તે જુઓ : કુનિ કોમોમાં ઉલટાવી ઉલટાવીને
એને કહેવામાં આવતું, કે

આજ રે કાચી કેરીની સોરમ લ્યો રે

કેસરિયા રાયવર જિલલા રેલે !

લવી'ગે ને લેયો રાયવર !

કુલકે ને ફેર્યા રાયવર જિલલા રેલે !

કાચી કેરીની તો કેવળ મુખે જ લેલે. એજ મવાયુ નાગરમાં :

માઝામાં રેલે રાયવર ! માલમાં રેલે !

આંભાની કાળ્યે બેઠી કોયલ બાલે,

કાચી કેરીમાં રસ નોયે પરધાન રાયવર !

માલમાં રેલે ! ,

મયાદમાં રહેલે ! વિવેક લેપતા નહિ આને વિવાહ રૂપી
મદનજનક છપન-પ્રસંગે

વીરા ! તમે કહોડો ખીઓ તો અમિયલ રેલે માણુરાજ !
વીરા તમે વાડ્યે વાળગેલી વેલી આંગણે રોયો માણુરાજ !

વીરા ! તમે કૂદેલાં કૂલડાની સોરમ લેજો માણુરાજ !

મદછક ન બનજે, અમિય રહેજે ! પિયગૂંપી વાક્યે વળગેલી
કન્યા-વેલડીને તારે આગલે ઉઝેરજે. પણ એનાં યૌવન-ફૂલો ખાતે
ત્યારે સુગંધ લેજે ! એવા વિવેકના સૂર અહીં તહીં વેરાયલા પડ્યા છે.

અપહરણના સૂર

આવા રસ નીતરતા સંસ્કારોની સાથોસાથ અપહરણની જૂની
પ્રથા પણ વિનોદરૂપે જળવાઈ ગઈ છે. જીવી કામો ગાય છે —

આજ અમે ઈંડરિયો ગઢે છતાં રે આનંદ ભર્યા !
આજ અમે....ભાઈને હસતા દીઠ્યા રે આનંદ ભર્યા !
આજ અમે...વેવાઈને રોતા દીઠ્યા રે આનંદ ભર્યા !

આમ વરના પિતાને વિજયથી દસતો ને કન્યાના પિતાને
રક્તો વર્ષુંબ્યો અથવા તો—

છતાં છતાં રે મારા સસરાની ખેટી
ખીણું તે છતાં સાથર સાસરુ રે વરલાડડા !

એ કન્યાનું અપહરણ કરવાનો સંસ્કાર અધિક જોરથી રજપૂ-
તોમાં ગવાયો :

દાદાભા દાદા એરેરા આવો
....ગામડિયાનો ગઢડો કેમ કરી લેશું !
ધમળા ધોડાવશું, રૂપેયા રેલાવશું
લાડડી સોતો ગઢ અહીં ચાટ લેશું

આ-રી શ્યામ ભાત પડે એ સ્વાભાવિક જ છે લોક-હગ્ન એટલે કોઈ પણ જાતનું શુદ્ધ શાસ્ત્રીય લક્ષ નહિ, પણ આઠે જાતના મણાવેલા જિય, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ લગ્નોના અનેક સરકારોના સમન્વયને પરિણામે પ્રચલિત થયેલું હગ્ન, એટલે જ કન્યાનું અપહરણ અને કન્યાની તામેદાગ તરીકેની ભૂમિકા ન્યાં ને ત્યાં આ ગીતોમાં ડોકિયા કરે છે નવાઈ તો એ કે આ અધમ લક્ષ-પ્રધાના સૂચે લક્ષ-ગીતોના આટલા જખમર પુંજતી અદર છેક ઝોછા શા માટે? મારવાડી અને પારસી ગીતોમાં પણ તપાસીશું તો પ્રધાન ભાવના દપતીના પ્રણયની અને પરસ્પર અનુમતિ-વરની તરવરે છે ન્યાં જોઈએ ત્યાં વિવેક અને સૌદાઈ જ ગૂંજે છે એ પરથી તો અનુમાન થાય છે કે જનતાએ પોતાના વારવારનાં સરકારપરિવર્તનો વચ્ચે પોતાના પ્રાણને તો જીએદો જ લેવા મત્ન કર્યો છે સુગંધ સાચવી શકાઈ ત્યાં સુધી દુર્ગંધથી દૂર નીકળવા જ જનતા મથેલી છે, નહિ તો આવા સુગંધભર્યા કાવ્ય-એકકાર અખા-જનો આહાર કરનારને આવે જ નહિ

લોકગીતોની પ્રવાહિતા

લોકસાહિત્યનું મોટામાં મોટું બધ તે એની સાર્વજનિકતા છે. એ સાર્વજનિકતા જન્મે છે એની પ્રવાહિતામાંથી. યુરોપનું અલ્ફ્રેડ લોકગીત દસ દસ ને પંદર પંદર પાઠાન્તરો દ્વારા ત્યાંના દેશદેશની ભાષામાં ઊતરી મથું છે. આપણા યુગગતમાં પણ અલ્ફ્રેડ લમગીને પ્રાંતે પ્રાંતે બમીને બિન્ન બિન્ન પાઠાન્તરો જન્માવ્યા છે. આપણે પ્રજા—જીવનમાં *rythm*—તાલમદ્દતા માગીએ છીએ. આપણે અંતરતમ પ્રાણ એક તાલે ધમકતો નથી, પણ એકસરીયા આંતરજીવનની બક્ષવાન સામગ્રી તો આપણુ લોકસાહિત્ય પૂરી પાડે છે.

એકનું એક ગીત—એકની એક જ રૂપના, સ્વર અને શબ્દોના વૈવિધ્ય વડે વિભૂષિત બનીને પ્રાંતે પ્રાંતમાં પોતાના પડ્યા જમાવે, અને કંઈક ચતકો સુધી એ પડ્યા ચમે જ નહિ, એ દૃશ્ય આપણા જિંઠા બજની સાક્ષી પૂરે છે. એવું કહેવાય છે કે આજે Dead sea—મૃત સમુદ્ર પોતાનાં નીરમાં એટલી બધી કડક આરાય ધારણ કરી બેઠો છે કે એમાં જીવનને સ્થાન નથી. નાનું શું જતું પણ એમાં જીવતું નથી. આવડી બધી કડકાઈનું, આટલી બધી અકલક પ્રકૃતિઓનું એક કારણ એ મનાય છે કે મૃત સમુદ્રને પોતાની ઝાલો બહાર

રેલાવવાનું કશું outlet-દાર નથી. એના પ્રવાહો શી રીતે વહે ? આડે ઊંચા છે પહાડોના ખડકો. મૃત સમુદ્રને એ રૂંધે છે, એના જીવનને યુગળાવી મારે છે. એની કડકાઈનું અભિમાન મેથક પોષાય છે, એનું વ્યક્તિત્વ આજે જમતના સર્વે સમુદ્રોથી હરગીજ અદું છે, પરંતુ એ વ્યક્તિત્વમાં ગૌરવ તો છે કેવલ મૃત્યુનું, જીવનનું નહિ.

સાર્વજનિકતાની કુમારા :

એ જ દશા થાય છે પ્રવાહીન સાહિત્યની. લોકસાહિત્ય એ સ્થિતિમાંથી મુક્ત રહી ચર્યું છે, કેમકે પોતાના વ્યક્તિત્વને ભોજે પણ પ્રવાહીપણાનું તત્ત્વ એણે જાળવી રાખ્યું છે. એ કાઈ ઉત્તમ ચિત્રકારના ચિત્ર જેવું નથી, પણ મામને પાદર ઊભેલા પાળિયા જેવું છે. ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રનો માલિક હોવાથી, પોતાના ચિત્રરામણમાં એક રેખા કે બિન્દુનો પણ ફેરફાર કરવા કાઈને નહિ આપે, જ્યારે પાળિયા ઉપર તો સહુ મામલોડો પોતાને મનગમતા સિંદૂર-ચિત્રરામણો આલેખી શકે.

લોકગીતોમાં તો કાઈ કર્તાની જાપ ન હોવાથી, માલિકીની કડકાઈ નથી, પણ સાર્વજનિકતાની કુમાર છે. જેને જોઈ જોડે તે એમાં નવા રંગો ઉમેરે, નવી રેખાઓ આકે, પાશાન્તરોની પ્રચૂરતાનો આજો મર્મ એ છે. એણે સહુને બાવે તેવી સેકમૂંસ તે રંગ પુરવણી કરવા દીધી છે. ધણે વખતે આ જૂટમાં નધણિયાતાપણાના દોષને લીધે વિકૃતિ નીપજી હશે, પરંતુ તે છતાં એના પ્રવાહીપણાને એણે સજીવન તો બરાબર રાખ્યું છે. એ સજીવનપણે ફેટલું વ્યાપક છે, તેની થોડીક સમીક્ષા આજે કરીશું.

એક જ ફેરફારે ભાવ-પલટો :

પ્રવાહી સાહિત્યની વિશિષ્ટતા જ એ છે. સમસ્તતાનું-જીવ નીચ અને ગરીબ ધનવાન તમામનું એ સહિયારું મન હોઈ, એ સાહિત્યને

સહુ કાઈ પોતાની પીછી લગાવી પોતાના અંતગત પ્રાણમાં જૂજવા
રંગો પૂરે. અને એક જ રેખાના ફેરફાર વડે આજો ભાવ પલટી
નાખે, નવું જ સૌંદર્ય નીપજાવે: જેમકે, કાઠિયાવાડનાં લમગીત
માહેનું—

જાંચા જાંચા રે દાદે ગઢ રે ચણાબ્યા
ગઢ રે સરીખા ગોખ મેલિયા.
ગઢકે ચડીને બાઈ નો દાદાજી ભેવે,
કન્યા ગોરાં ને રાયવર શામળા !
એના ઓતરડા મ કરને દાદા
દારકામાં રણુછોડરાય શામળા !

એ ગીત ગુજરાતની કાઈ કાવ્યરસિકા ગુજરાતણીના લગાર જ
સ્પર્શ થકી કેટલું કાવ્યમય બન્યું.

જાંચા મેડી ને ગોખ જાળિયાં,
ત્યાં ભેસી કન્યાના દાદાજી ઠહે રે !
દીકરી ગોરાં ને રાયવર શામળા !
દાદાજી મોરા ! હૈયે ના ધરશે
તડકાને તેજે રાયવર શામળા !

‘તડકાને તેજે રાયવર શામળા !’ નવીન જ ઊર્મિ: શામળા
રંગની હકીકત જ જૂડી પડી ગઈ અથવા કહી—ગીત લઈએ:

મેડીને મોલ બેઠાં મોંઘીળા બોલે,
કાં રે દાદાજી ! વર શામળો
છેટે આવ્યો રજે બરાણો,
રજનો બરાણો રાયવર શામળો

એ ફેરફાર થઈ શક્યો, તેનું દારણ લોકસાહિત્યની પ્રવાહિતા. વહેતું જરણ પોતાના માર્ગમાં જેમ આકાશ, પૃથ્વી અને પશુપંખી તમામના રંગો આકારો જીવે તેમ લોકસાહિત્યે બિન્ન બિન્ન માન-વોની ભિન્નિઓ પોતાના પ્રવાહમાં ઝબકાણી લીધી.

એવા જ નજીવા ફેરફાર વડે આપણે કોઈ નવી જ કલ્પનાની લહેર અનુભવીએ છીએ, અને આપણી લોકકલ્પનાની સમૃદ્ધિનું સાચું માપ કાઢી શકાય છે. કન્યાની વિદાય વેળાના ગીતમાં—

દાદાને આંગણ આંબલો,
આંબલો ઘોર ગંભીર ને !
એક તે પાન મેં તોડિયું,
દાદા ! ગાળ ને દેજો ને !

એને બદલે બીજું પાદાન્તર પ્રગટ થયું:

કાળ મરડીને દાતણ મેં કયું
દાદા ! ગાળ મ દેશો રે !

‘એ’ કાળ મરડીને દાતણ મેં કયું’ની કચ્છતા ‘એક તે પાન દાદા તોડિયું’ કરતાં રમ્ય રીતે ભુદી પડે છે. કાળ મરડવાની ક્રિયા-માંથી કન્યાનું નિર્દોષ અને તોફાની છતાં એશિયાળું બાલસ્વરૂપ નિષ્પન્ન થાય છે.

ભાવ અને કલ્પના એનાં એજ રહેવા દઈ, ચોક્કસ શબ્દના ફેરફાર વડે લોકોએ પોતપોતાનાં વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વવાળાં ભાતીબળ પાદાન્તરો જન્માવ્યાં: દર્શાવેલાં લઈએ.

કાઠિયાવાડી:

વાડીમાં રોપાવ્યો રૂડો કેવડો રે,

ફરતી વવરાવી નાગરવેલ્ય
વેલ્યે વળુંથ્યે। રૂડો કેવડો રે—વાડીમાં
ક્રિયા ભાઈ નો મોલી રૂડો કેવડો રે
ક્રિયા વેવાઈની નમણી નાગરવેલ્ય—વાડીમાં

બીજી કાઠિયાવાડી :

ક્રિયા ગામ ગડયાં રે નિથાન
ક્રિયા ગામને પાદર મોરી રાજવણ ! તંબૂ તાણિયારે.
ક્રિયા ભાઈ કેરો રે મોર
ક્રિયા વહુ સુવાસણ મોરી રાજવણ ! ઢળકતી ઢલડી રે.
એમાં કાઈક રસિકાની એક પીછી ફરી ગઈ :

મોરને માથે છે મોડ
ઢલડીને માથે મોરી રાજવણ ! નવરંગ ચૂંદડી રે.
મલપતો આવે છે મોર
ઢળકતી આવે મોરી રાજવણ ! રૂડી ઢલડી રે

પ્રશ્નોર ગીત :

હાહા ! વર જોજો કાંઈ વાડી માંયલો મોર રે
કન્યા ઢળકતી ઢલડી રે !

*

વીરા ! વર જોજો કાંઈ આંપલિયાનો છોડ રે
કન્યા ચંચાસર પાંખડી રે !
કાકા ! વર જોજો કાંઈ આપાલીલો મેઘ રે
કન્યા ઝળૂકણ વીજળી રે !

૧૭ :

ઠાકોર તમે, ઠાકોર તમે આપાઢીલા મેઘ,
ત્યારે અમે વાદળ કેરી વીજળી રે
આપણુ જન્ને તે વરમવા જોગ,
ત્યારે ગગન દીસે રળિયામણું રે
ઠાકોર તમે, ઠાકોર તમે વનના મોરલા,
ત્યારે અમે તે વન કેરી ઢલડી રે
આપણુ જન્ને, આપણુ જન્ને તે ટહુકવા જોગ,
ત્યારે વન દીસે રળિયામણું રે

એ રીતે વેલ અને વેલે વળુંબો ફવડો • મધપતો મોર અને
હળકતી ઢેનડી : ચપાનો છાડ ને ચપાફૂલની પાંખડી : અપાઢીસો
મેઘ ને ઝમ્કણ વીજળી : દેરા માયલો દેવ ને દેરાસર—પૂતળી :
સરોવરનાં હસ અને સરવર-દંસથી : આટનાં જોડલાંની નિગનિરાળી
ઉપમાઓ, નોખે નોખે ઢાળે ને તાલે ચોળે બિન્ન બિન્ન પ્રદેશનાં
ગુજરાતીઓએ રાષ્ટ્રીય અભેદને વિવિધતાથી મઢી લીધો બાતબાતનાં
વેણીપુષ્પોને વીધી સોસગવા ચાલ્યા જતા દોરા સરીખો એક જ
ભાવ આ ગીતોમાં પરોવાઈ રહ્યો.

તાલ—સ્વરોના પલટા

પ્રદેશગત પ્રકૃતિ અનુસાર તાલ ફરે, સંગીત—રસ જુગે પડે :
જેવું કે—

ઘડીજો ઘડીજો લાડણ વહુ કાગળ મોકલે
રાયવર વેલેરો આવ !
સુંદર વર વેલેરો આવ !

તારાં ઘડિયાં લગન રાયવર ! વહી જશે.

હું તો પાંદડાને તોરણ ને પરણું,

ઘડીયે ન વેલો પરણીશ !

ઘડીયે ન મોડો પરણીશ !

હમણાં હમણાં નાજિયેરી તોરણ નીપજે.

એ કાઠિયાવાડી તાલ-સૂર : કાણ જાણે શી રીતે, એવા બૂલતા
અને પ્રલંભામમાન તાલ-સૂર પ્રશ્નોરી બહેનોને કંઠે બંધ ન બેઠા,
એટલે એમણે એમાં થોડો ફરફાર કરી લીધો :

ઝટો ઝટ રે વહુ કાગળ મોકલે;

રાયવર વેલેરો આવ !

સુંદર વર વેલેરો આવ !

તારાં ઘડિયાં લગન તે રાયવર આવિયાં.

એ જ ખીત પ્રવાસે ચડી ગુજરાતમાં મધું, ચરોતરમાં પેહું,
અને ત્યાં એના કલેવરનું પરિવર્તન જરાક વિશેષ પ્રમાણમાં યદ્ધિગયું :

લાડણી તે લખી રે કાગળ મોકલે,

મોટાંના ! વહેલા પધારજો-ઘડિયા લગન લાડી લઈ રહી.

આવીશ પણ આસોને તોરણ નહિ પરણું,

ઘડી એક રહીને પરણીશ, જો મોતીનાં તોરણ નીપજે.

પત્ર-લેખનના પ્રકારો :

કાગળ લખી મોકલવાની કન્યા-ઝીર્મિ કાંઈક એટલી બધી
પ્રમથ, એટલી આકર્ષક બની હશે કે એનાં તો ફટકાએ વિધવિધ

ગીતા રચાર્યા : સૌરાષ્ટ્રમાં એ ભરિંએ જાણે કોઈ પાતળા કટિવાળા
કાઠિયાણી જેવું શબ્દ-કેવર ધારણ કર્યું.

લગન બાજેઠડી ને મોતીઠે જડિયા
કુંવારી કન્યાએ કાગળ લખી રે મોકલિયા
વેગે વેલેરો આવે ચોરાશીના બાયા !

વર કહાવે છે—

આઠા છે દરિયા ને સમદર ભરિયા

કન્યા માર્ગે ખતાવે છે—

તે વસ્ત્રે વહાણુ છીયાવો વરરાત્રી !
વહાણે બેસીને વહેલા આવો વરરાત્રી !
ચેતર વૈશાખના તરકા રે પડશે,
ધોરી બળદિયાના પગ રે તળવાશે,
ગોરા બનૈયા રળે ભરાશે,
ગોરો બનડિયું શામળી થાશે,
ભાઈ રે વરરાત્રીનાં ફૂલકાં કરમાશે !

હવે ખીલે કામળ ઉકલીએ પ્રભોરી રસિખાને

લાડલી તે લખી કાગળ મોકલે, રસવરણા રે
શયવર ! વેગે પધારો, લાડણુ રસવરણાં રે !
હું કેમ આવું એકલો, રસવરણાં રે !
મારો દાદાજી શીખ ન દે રે, લાડણુ રસવરણાં રે !
તમારા દાદાજી સહિત પધારો ! લાડણુ રસવરણાં રે !

ગુજરાતણે વળી જુદું જ પત્ર-લેખન કર્યું :

સલૂણી સંદેશા મોકલે રે,
સયવર ! વેલા પધારો કે રેભા ખંડના રે !
હુ કેમ આવુ લાડી એકલો રે !
હાહાથ ફસાય કે રેભા ખંડના રે !
તમારા હાહાને આપું હાથીડા રે
અંબાડી સાથે પધારો કે રેભા ખંડના રે !

મરતી કન્યાએ વળી એજ ભાવને પોતાના મનપ્રસન્ન સ્વામિ
પહેરાવ્યા :

કન્યા લાડણી તે લખી કાગળ મોકલે રે સૂણો બનડાણ !
વરણાગિયા ! તું વર વહેલો આવ; ચત્રભૂજ બનડાણ !
કન્યા ! કેમ આવીશ એકલો રે સૂત બનડાણ !
મારી હાતણુ વિનાની વરબાન; ચત્રભૂજ બનડાણ !
'વરણાગિયા' કે વેવારિયા ?

આમાં “બનડાણ” શબ્દ મારવાડી સાહિત્યની અસર બતાવે
છે, પણ આ ‘વરણાગિયા વર’ ની કલ્પના કયાથી આવી પડી ?
ખીજે એક પ્રસંગે—કન્યાની પસંદગીના ગીતમાં પણ—

કુંવારી ચડી રે કમાડ
સુંદર વરને નીરખવા રે,
હાદા મોરા એ વર પરણાવ !
એ વર વેવારિયા રે

એ 'વેવારિયો' શબ્દ 'વરણાગિયો' બનીને કયે ઠેકાણે પતન પામ્યો હશે? ગુજરાતમાં કેટલેક સ્થળે 'વરણાગિયો' ગવાય છે:

લાડકડી ચઢી રે કમાડ

સુંદર વરને નીરખવા રે.

હાહાણ મુજને પરણાવો !

એ વર છે વરણાગિયા રે.

આ આખું ચે ગુજરાત-ગીત સોરઠી ગીતની સાથે લગભગ શબ્દશઃ મળતું હતાં, તેમાં 'વેવારીઓ'માંથી 'વરણાગીઓ' નેહું મોહું પરિવર્તન શી રીતે ઘૂસી ગયું? 'વરણાગિયાપણા'નાં ધોરણો વરની પસંદગી માટે કદાપિ કોઈ કન્યાએ વાપરેલાં નથી, કદાચ એ કેવળ ભાષાપ્રયોગનો અકસ્માત જ થઈ ગયો હશે, તે પછી અધ-મરંપરાએ 'વરણાગીઓ' જ ગાવા શરૂ કરી એમ જણાય છે. સૂરતી ગીત તો વળી 'વેવારીઓ' ને 'વરણાગીઓ' બન્નેને તણ

ખાપુણ મુજને પરણાવ !

મેં ન્યાળો નિશાળીઓ રે.

એમ 'નિશાળીઓ' પ્રયોગ કરે છે.

એજ મીતમાં અસહની ઓજસ્વંતી ચબ્દરચના ગુજરાતમાં જઈ કંઈક કોમલ બની લાગે છે. અસહી પંક્તિઓમાં તો છે આ રીતે:

ભણતો'તો ભટની નિશાળે

અક્ષરે મારાં મન મોહ્યાં રે.

ઝીલતો'તો સરોવરની પાળે

ઝોટલે મારાં મન મોહ્યાં રે.

રમતો'તો બવળી બબરે

હડુલે મારાં મન મોહ્યાં રે.

એને બદલાની ગુજરાતે ગાયુ કે

નિશાળે લાણુતેલા દીઠા

અક્ષરે મારાં દિલ વસ્ત્યાં રે

સોના ગેડીએ રમતેલા દીઠા

હડુલે મારાં દિલ વસ્ત્યાં રે.

પ્રકૃતિએ પોતાની મેળે જ બોલી જાડતી લાગે છે, કે સૌરાષ્ટ્રીય શબ્દ-રચનાનાં અસલી જોમ, ઝમક અને મરોડ આ ગુર્જર પરિવર્તનમાં ગૂમ થયા છે તેને સ્થાને નરી કુમાશ બિરાળે છે. એ દૃષ્ટિએ પણ સ્થૂપ પલટામાંથી પરિણમેલા સૂક્ષ્મ સ્વર-પલટા ને શબ્દ-પલટા તપાસતા જશુ તો જે જમીનોમાં ગીતોના છોડ ફરતા ગયા તે જમીન વિશેતા ગુણનિર્ણય પણ ચર્ચ શકશે

‘વેવારિયા’ તેમ જ ‘વરણાગીઆ’ને મળતા આવતા અન્ય પ્રસંગો પણ તપાસીએ: ગુજરાતનાં ગીતમા ગવાય છે—

ખાટણુ રંગી રાયની ચૂંદડી,

મારા નખમાં સમાય તેવી ચૂંદડી

લાડકવાયી ! ઓઢાને રાયબાદી ચૂંદડી !

નહિ રે ઓઢું રે રાયવર ચૂંદડી !

મારાં માણ દેખે પિતાણ દેખે

નહિ રે ઓઢું રાયવર ! ચૂંદડી

ત્યારે વરગાળનો જવાબ ગવાય છે-

તમારા પિતાના તોડયા અમે આવીઆ,

તમારા માતાની લગ્ન લોપો

લાડકવાયી ! ઓઢાને રાયબાદી ચૂંદડી !

આંહી લજ્જા લોપવાનો ભાવ આપણને અતિ ઉમ્ર લાગે છે. એ શબ્દ-ફેરફાર આકસ્મિક છે કે સમાજની અંદર એક વખતે સાચોસાચ આવેલા કાઈ ઉમ્ર મનોભાવનો જ પડછાયો છે ? એ પ્રશ્ન આપણને મૂંઝવે છે સૌરાષ્ટ્રમાં ગવાતા ગીતનો ભાવ ધણે પ્રધાંત મુંગલ અને મર્ધાદામય છે :

મારા નખના પરવાળા જેવી ચૂંદડી
મારી ચૂંદડીનો રંગ રાતો હો લાડડી !
ઝોઢોને સાહિળખદી ! ચૂંદડી !

તમારા દાદાનાં તેડ્યાં અમે આવશું,
તમારી માતાનાં મન મો'થે હો લાડડી !
ઝોઢોને લાડકવાથી ! ચૂંદડી.

તમારા વીરાનાં તેડ્યાં અમે આવશું
તમારી બાલીનાં શુષ્ક ગાશું હો લાડડી !
ઝોઢોને રાયબદી ચૂંદડી.

પાઠશિક્ષિતિઓ કાઢવાની જરૂર

અત્યાર સુધીના તમામ સંગ્રહોમાં હવે વેળાસર એક મુધારો થઈ જવો જોઈએ: તે કે પ્રત્યેક ગીતનાં તમામ પાઠાન્તરો તપાસી, બેચક પોતાના ગીતના દાળ તાલનું નિરાળું વ્યક્તિત્વ અખડિત રહેવા દઈને પણ તેનું અધૂરાપણું તો પૂરું કરી જ લેવું ઘટે છે: જેમ કે વડનગરા નાગર-ગીતોના સ્વ. સૌ. બાળાબોળાનાથે કરેલા સંગ્રહમાં—

પાવડે પગ દઈ ચડે જિયાવર,
બેની તે છેડલા સાહી રહ્યાં.

મૂકો મૂકો બેની છેડા અમારાં !

તમારા કર અમે આપશું. ❦

એટલેથી જ ગીત સમાપ્ત કરી દેવાયું છે. તેમાં સૌરાષ્ટ્રી ગીતની બાકીની પંક્તિઓ ઉમેરાઈ જવાથી એ ગીતનું સ્વરૂપ અખંડ બને છે :

નાના રે પણથી જેણે લાડ લડાવ્યા

તેના તે શુણ કેમ બૂલશું !

એજ પ્રમાણે અન્ય સ્વજનોને સંબોધાયેલી પંક્તિઓ પણ ઉમેરાઈ જાય તો તે સાતિની બહેનો અખંડ આખાં ગીતો માત્રી થઈ જશે. (જુઓ, ' ચૂદડી ' ભાગ ૧માં : પૃષ્ઠ ૧૧.)

એવા ખંડિત સ્વરૂપનો બીજો વધુ વિકૃત નમૂનો કન્યાને વળાવતી વેળાના ગીતનો છે. સૂરતમાં જઈને એ ગીત આવી અવલોકાને પામ્યું :

માંડવે ફટક અજવાળાં રે દીવડી કયાં ગઈ રે !

આવ્યો હતો નગર ધૂતારો

કે લાખેણી લાડી લઈ ગયો રે !

આવ્યો હતો સૂરત શહેરનો ચોર

કે લાખેણી લાડી લઈ ગયો રે !

હવે તપાસ કરતાં આ ગીતનું અસલી નિર્મળ સ્વરૂપ જૂનાં જે ગીતોમાંથી જડી આવે છે :

વળી વળી દાદા પૂછે વાત

માંડવ કેમ અણોહરો રે !

દીવડો હતો બેનીબાને હાથ

મેલીને આલ્યાં સાસરે રે !

એક એ ગીત લાગ્યું, ને બીજું આ ગીત :

એટ્ટે આવ્યો'તો પરદેશી પોપટો.

બેની રમતાં'તાં માંઠર હેઠ, ધૂતારો ધૂતી ગયો !

બેની મેલ્યાં લીંગલ મેલ્યાં પોતીઆં

બેને મેલ્યો સૈયરીઓનો સાથ, ધૂતારો ધૂતી ગયો !

આ બન્ને ગીતોની વિકૃત મિલાવટમાંથી પેલું નવું ગીત રચાયું-
તેને બહાર બન્નેનું સરલ નિર્મલ સ્વરૂપ અને બન્નેના પ્રવાહી ઢાળ
તાલો આખા ગુજરાતમાં વ્યાપક કાં ન બનાવી લેવાય ?

વધુ કાવ્યમય પાઠ અપનાવીએ

વરરાજનાં વર્ણુ'ન કરવામાં પણ જનતાએ છુદે છુદે રચળ
પોતાની રાચનાં પ્રતિબિમ્બો પાડીને લમ-ગીતોના પ્રવાહને બહુરંગી
બનાવ્યો છે : સોરઠિયાણીઓ ગાય છે :

મેઘવરણા વાઘા વરરાજ !

કેસર બીનાં વરને છાંટણાં.

સીમડીએ કેમ બાથો વરરાજ ?

સીમડીએ ગોવાળીડો રાકશે.

ગોવાળીડાને રૂડી રીત જ દેશું

પછી રે લાખેણી લાડી પરણશું !

એને વડનગરા નામરી ન્યાતમાં કેવો પલટો મળ્યો :

તારી ચંપકવરણી ચાલ લાડીવર !

કેશર વરણાં છાંટણાં !

તમે ચોટડે નવ બાથો લાડીવર !

ચોટાના થોડીઆ હઠ કરે.

અમે ચોટાના શેઠિયાને દાણ દઈને
કુંવારી કન્યાને પરણ્યું.

આ બન્ને પાઠોમાં આપણે નિઃપક્ષ વિવેક વાપરીને જોઈએ:
આપણને પહેલો પાઠ વધુ સરસ, પ્રવાહી ને સુગ્રાહ્ય જણાશે. બીજામાં
તાણી વડીને પકિત પૂરી કરવા જેવું જણાય છે. પાઠાન્તરે જ્યારે
આટલાં સમાન હોય ત્યારે આપણી સ્મરણશક્તિને, રસવૃત્તિને તેમજ
અવશેન્દ્રિયને સહેલું થઈ પડે તેવું એક જ ગીત આખી ગુજરાતમાં
સ્વીકાર પામી શકે તેવી બધામણે થવી જોઈએ.

મારવાડી ગીતો

આવી રીતે પ્રવાસે ચડેલાં ગીતો ગુજરાતમાં જ ગયાં એમ
નથી. ગુજરાતના સીમાડા ઓળંગી, પાલનપુરની પેલી બાજુની
નાની મારવાડમાં પણ નિવાસ કરી બેઠાં છે. અથવા ખરી વાત તો
એ હોવા જોઈએ કે સોરાષ્ટ્રની ધણી ધણી કેમો મારવાડ પરથી જ
આંહી આવીને વસેલી હોવાથી ત્યાંનાં જ ગીતો આંહી આવીને વસ્યાં
હોય. કેટલાક તો સ્પષ્ટ: એનાં એ જ રવાં છે. ફક્ત મારવાડી
બાકરણની નજીવી છાંટ છે અને સૂર ભુદા રહેલા છે.

આંગણે દાળો રે બાજોડી
કરતી મેલો રે કંઠાવટી.
તેડાવો જોશીયરો બેટો
આજ મારે લખવી રે કંઠાતરી.
બાંધો મારે રાવતા ભાઈ રે છેડે,
બાવું મારે અણદીંગારે સાસરે.
વીરા ! હું તો છેડેડે વળુંલી
આંગણે આપો વીર નો ઝાળખ્યો.

આ આખુલે ગીત કાઢિયાવાડમાં પંકિતએ પંકિત ગવાય છે.
(જુઓ ચૂંદડી, ભા. ૧ - પૃષ્ઠ ૨૫) એ જ પ્રમાણે

સૂડલા કોયલડીને વીનવે રે;
આવી રૂડી આંબલિયાની ડાળ
સરોવરિયાની પાળ
મેલીને કોયલ ક્યાં ગયાં'તાં રે!
શીળાં...ભાઈનાં માયરાં રે,
તિયાં રૂડા માંડવા નખાય
રૂડી ઠંપ્યા પરણાય -
લેવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે.

એ જ ગીત મારવાડ તરફ આમ ગવાય છે :

સૂડલો પૂછે રે કોયલડી;
આવી રૂડી આંબલિયારી ડાળ
મેલી રે શીદ આલ્યાં !
રૂપાભાઈએ વીવા આદર્યો !
કંકુડારો હુવો રે સકાળ
લેવા રે અમે સાંચર્યાં.
નાળીઝેરરો હુવો રે સકાળ
લેવા રે અમે સાંચર્યાં.

એ જ રીતે આપણા

ભોર તારી સોનાળી ચાંચ !
ભોર તારી રૂપાળી પાંખ
સોનાળી ચાંચે રે ભોરલો ભોલી ચરવા બાય.

એ ગીતને માફ લોકો આ રીતે ગાય છે :

મોર થારી સોનારી પાંખ

રે મોર થારી સોનારી પાંખ !

સાવ રે સોનાના મોર થારે પાંખડા

ઠાઠે ને કરકરિયાવાળો વાઢલો હો !

*

વેવાઈ સૂતો હોય તો જગ

તમારો તેડાવ્યો રાયવર આવ્યો માણારાજ !

લાડી થારો બાવોળ દેખાડ

અમારો બાવોળ બઢે માંડવે હો !

અમારો બાવોળ દોઢે દાયરે હો !

આવા ફેરફારો સહિત એ પ્રચલિત છે, અને ખીજાં ગીતો એવાં છે, કે જેની ઉત્પત્તિ તદ્દન સ્વતંત્ર હોવા છતાં પણ આપણને એમાં આપણા જ બાવોળું નવું સ્વરૂપે દર્શન થાય છે.

આપણે કન્યાના વિદાયકાળનાં એ ત્રણ ગીતોમાં વરતું કન્યા પ્રતિતું વીનવણીમયું, પ્રેમે જીવકતું, કરુણ સંબોધન ગાઈએ છીએ .

(૧) આઢેડું કંકડું ઘોળ્યો રે લાડી

આછલી પીળ્ય કઢાવું.

તારી માતાના ખોજલા મેલ્ય રે લાડી

...ના સાસુ દેખાડું,

- (૨) મેં તો હુંગર ઠેરીને ઘર ઠર્યાં રે
મે તો કાચના જડિયા કમાડ રે હો લાડડી !
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

આવા જ વાવ ઝીલતા મારૂં મીતો તપાસીએ

- (૩) ઝાલી રે રાણી ! હાલોને આપણે દેશ કે
આમા રે પાઠ રસ ઢળે !
સોઢા રે રાણા ! મે કેમ હાલુ યારે દેશ
બાવાજી વોણું નહિ ગમે
બાવાજી રે યારા આજ જ'નજી કે
સાચે સગપણુ હોય જણા !

- (૨) બનડી ! યારે સાસરેજી ડોલર બાધીએ
બનડી ! હીંડરે ઉમાટે વેલી આવ રે
મારી હરિયા વનરી કોયલડી !
લાડી ! આંબા પાક્યા ને કેરી રસ ઢળે
લાડી ! બમફળરો વડો રે સવાહ
મારી હરિયા વનરી કોયલડી !
લાડી ! છોટો માતાની ચરુ આંગળી
લાડી ! છોટો બાવાજી વાળો હેત
મારી હરિયા વનરી કોયલડી !

- (૩) મે તો યારા જીવન વની ! કારણીએ,
મે તો જેડયાં બાવાજીનાં હેત
હાલોને વની વાગોં મેં

એ આપણા સોરઠી સૂરા સાથે કેવું મળે છે: ૧૧

મેં તો દાદા મોરાને દૂધબ્યા રે ૧

તારા આછા ધુંધટડાને કારણ હો લાકડી !

હજી રે સમજ મારી કાયલડી !

અને લગ્નની સંધ્યાએ પોતાની વાટ ભેઠને એકા ટશે મારું
પર નીરખી રહેલી 'મરધાનેણી'ને જાણે મારૂં દેશનો 'બનડો' દૂર
દૂરથી સમાચાર દેવાશે છે કે આવું છું !—

આવાંથાં મારી મરધાનેણી !

આવાંથાં હો રે !

રે ઘોડારી ધમસાણું

હાથી બુલેતા, નાળેરાં દેતાં

આવાંથાં હો રે !

આવાંથાં મારી પિયર-પૂરી !

આવાંથાં હો રે !

એકના એક ભાવનાં મોખાં લોકજીવનના માનવ-સાગરની કટલી
કટલી આધેરી પાળે જઈ જઈને અધકાર્યાં છે, તે ભેઠ ભેઠને
સાચા લોકસમાજનું ભાષા પરત્વેનું; કંઈપનાઓ પરત્વેનું, રસ અને
સૂરા પરત્વેનું એકતાહુ ને એકસૂરીહુ જીવન નજરે પડે છે. એક જ
તાલે અનંત તરંગોને મથાવતો મદાસાગર કંઈપનામાં ખડો યાય છે.

પંજાબી લોકગીતો

આ સમાન સૂરાની શોધે ચડતાં ચડતાં આપણો પગ છેક 'પંજા-
બતી' ધરતી પર ઠરે છે. શ્રી 'સન્તરામ (ખી. એ.) નામના એક
બંધુએ 'પંજાબી ગીત' નામથી કુલ ૨૮૬ જેટલાં સિન્ધ સિન્ધ અવ-

સગ્નાં પંજાબી ગ્રામ્ય ગીતોનો એક સંગ્રહ પોતાની ટીકા તથા અર્થો સહિત ૧૯૨૭માં પ્રગટ કરેલો છે. તેની અંદર જીતરતાં સાનંદ સમજ પડે છે કે એ ‘પંચ સિધ્ધ’ના પ્રદેશ પરનો લોકસમાજ એના રીતરિવાજો, કાવ્યોદ્ગારો અને ભાષા-પ્રયોગોને દ્વિસાગ્રે આટલે દૂર પડેલા ગુજરાત-સોગાપટ્ટના લોકસમાજ સાથે કેટલું બલવાન સામ્ય ધરાવે છે. સોગાપટ્ટના જીતરી આવેલી અમુક જાતિઓએ પંજાબમાં પણ પોતાનાં મુકામ કંઈક વર્ષો સુધી કર્યાનું કહેવાય છે. અને સાહિત્ય તથા સંસ્કૃતિનાં આ બધાં સામ્ય-ચિહ્નો એટલાં આખાં રીતે જલકે છે કે એ માન્યતાને મજબૂત પ્રુદિ મળે છે. આપણે દર્શાવે વડે તપાસીએ.

માલણ-સોરઠની ને પંજાબની

આપણાં લગ્ન-ગીતોમાં ‘માલણ’નું સ્થાન ધલું માનવતં છે. કૂસો વિના લગ્ન મહેકે શાનાં? માલણ તો ઠરી મંગલ રસપાત્ર એટલે જ એનો મહિમાં:

ગુજરાતથી માલણ આવી રે

સવા લાખની વાડી રોપાવી રે.

ઠાંરે કરમલડી રોપાવો રે

વીણી ચૂંટીને છાળ ભરાવો રે!

લાલ્યે લાલ્યે માલણ! અમે લેશું રે

લાડકડાનાં પંચ ભરી લેશું રે.

એવા ગીતોમાં ગવાયો છે. એ જ રીતે પંજાબી લગ્નગીતોમાં પણ કૂસવાળા ફારે છે:

મેં તેંનું માલન આખેઆનીં તું બહેઓ સવેરે આ
આઓ ની બહેઓ સવેરે આ!

કેસરિયા ! ચડો વરઘોડે;
 ચડો વરઘોડે રે લાલ અંગોડે-કેસરિયાં
 મીઠકાં લઈ તારા માથાની મોળ્યે-કેસરિયાં
 ધન્ય તારી માતા મોડળંધી આવે-કેસરિયાં
 ધન્ય તારો દાદો કુલેકામાં માહાલે-કેસરિયાં

અથવા કાઠી-ગીત

વાલો વીર વરઘોડલડે ચડે ને હું તો જોઈ રહી છું;
 વાલા વીર ! જોયાં તમારાં પીતળિયાં પલાણુ રે
 ભમરલો તો બહુ રમે !

વાલો વીર વાધા પેરે ને હું જોઈ રહી છું.
 કેસરિયા ! જોઈ તમારી પાતળડી પડેંક રે,—ભમરલો

આ ગીતોનો સૂર ને ચાખ્દો શું સોરઠિયાણીઓ પંજાબમાંથી
 લેતી આવી હશે ! કાઠીઓ પંજાબ ઉપર થઈને સૌરાષ્ટ્રમાં જીત્યાં
 એ માન્યતાને શું આથી સાક્ષી મળે છે ! જુઓ પંજાબી 'ધોલિ-
 ચા'નું ગીત :

ઈક તેજન ઘોડી વે કેહડેઆ દેસાં તે આની વે

*

*

*

ઘોડી કોન જો ચઢેઆ જો પહુન કે કપડે સારે !
 મોં તેરી દેખ રહૌંસી જો, કોનત જાની પુત લાડા વે.

[આ તેજજી ઘોડી કયા દેશમાંથી આણી છે ! ઘોડી પર
 વસ્ત્રાશ્રુષ્ચ પહેરીને જાણુ ચાલુ છે ! પતિને જાનૈયો બનેલો તેમજ
 દીકરાને ઘોડીએ ચડેલો દેખીને તારી માતા જોઈ રહી છે]

ખીખા વે તેરે સિરદા ચીરા, ચંદા વે કલગી લગી પ્યારી.

પૈણ બૂઠાં લરે ક્યાની ખીખા વે વર્ષા લગે ખ્યારી
ખીખા વે તેરે હેઠલા ઘોડા ચંદા વે ઠાઠી લગે ખ્યારી

[હે વદાલા (વીર) ! તારા માથાની કલગી બહુ સુંદર લાગે
છે. બિન્દુઓ ઝરે છે, ક્યારી ભરાય છે, વર્ષા ખ્યારી લાગે છે. તારો
ઘોડો, એનું પક્ષાણુ વગેરે ખ્યારા લાગે છે.]

એવા જ બાબો ઝીલતાં આવાં ધણાં 'ઘોડિયાં' નામક ગીતો
જોવામાં આવે છે.

પંજખી પત્ર-લેખન

જેમાં આપણે ત્યાં કન્યા વરને પત્ર લખતી હોવાનાં ગીતો,
તેવાં છેક પંજખમાં પણ પ્રચલિત :

બન્નો ને લેણ્યાં ચીરિયાં રત્નદીને લેણ્યાં ચીરિયાં,

બન્ના, તૂં લટકેન્દડા આઝો બન્ના !

મેરા રાઝો રત્નદી દા છવે બન્ના !

કિકરોં આમાં બન્નો મેરીજો, લટકેન્દીની બેસર બાલિયે

છનકેન્દેની ચુડે બાલિયે બન્ના

મેં તેરા સાહા સુધાયા, બન્ના !

મેરા રાઝો, રત્નદી દા છમેં બન્ના !

સાહા સુધાવે મેરા બાબલ, પીધે દે જાવે મેરા બાબલ,

તું લટકે સિરગસ્ત ચુવે, મુખ પાન ચંબેદડા આઝો બન્ના

મેરા રાઝો રત્નદી દા છવે બન્ના !

અર્થ-બનરીજો, રાવખદીજો કમળ મોકલ્યો કે હે વરરાખ !
ખૂબ ચટક-મટક સાથે તું મારે ઘેર આવ. હે લટકતી નકવેસરવાળી

અને રણઝણતી ચૂડીવાળી ! હુ શી રીતે આવુ ? હે બનરા ! મેં તારુ લમ-મુહૂર્ત જોવરાવ્યુ છે. તુ મારો પાત છે. તુ આવ. મારા બાપ લમ-મુહૂર્ત જાવરાવ છે, જાપીને ઘેર જાય છે, [શર પર મુકુટ પહેરીને તુ મોઝા તાણુલ આવતો આવ. [પંજાબી ગીત : ૫૩]

શબ્દશ સામ્યનાં દૃષ્ટાંતો

બાવ અને કંપના પરત્વે તો ઠીક, પરંતુ કેટલાક પંજાબી ગીતો તો શબ્દશઃ આપણાં ગીતો સાથે મળી રહે છે. દૃષ્ટાંત :

સોરઠી : જિંઝા જિંઝા રે દાદે ગઢડા ચણાવ્યા
એથી જિંઝેરા ગઢના કાંગરા રે.
કાંગરે ચડીને જોની.....બા જોશે,
કેટલેક આવે વરરાણા રે.
પાંચસે પાળા દાદા! છસે છડિયાતા,
ઘોડાંની ધુમણુ વરરાણા રે

વગેરે [ચૂદહી : ૧ : ૫૮]

પંજાબી : ઠોઠે તો અઢકે બાળલ કેપન લગ્ગી
કિતની કુ આઈ જનેત
આહોરે બાળલ ! કિતની કુ આઈ જનેત
હાથીયો લખ એક આએ, ઘોડે એ લખ દો આએ,
આ હો રે લાલા ! જાની માની લખ ચાર.

[ઠોઠે ચડીને કન્યા જોવા લાગી કે કેટલીક જન આવી ! એક લાખ હાથી, બે લાખ ઘોડા, ચાર લાખ જનૈયા આવ્યા છે.]

વગેરે વગેરે [' પંજાબી ગીત ' : ૪૩]

૨ સોરઠી : અમ ઘેરે સાજનિયાં લલે આવ્યાં રે
સાજનિયાંને દાતણિયાં દેવરાવો રે !

વગેરે વગેરે

પંતખી : હમ ઘર સાજનડે આયે રામ

• મનો પ્યારડે આયે રામ

૩. સોરઠી : દાદા! જમે રે ગોરાં ને રાયવર શામળા !

એવે! મનમાં લાગ્યે! સંદેહ

રે રાયજાદી ! રે સાહેબજાદી તે ચઢીયાં મેડીએ.

અથવા મેડીને મોલ જ્યાં મોંઘીળા બોલે

હાં રે હાહાણ ! વર સામજો !

પંજાબી : બાબલ ! ઈક મિત્રુ પરઔતોડા બડાઈ

‘મેં આપ ગોરી વર સોંલા ઈ !

જાપુ મને 'ઝટ' મોટો સંતાપ છે કે હું ગોરી ને વર સામળો

ક્રમ !] [પંજાબી ગીત : ૪૦]

૪. 'શબ્દશઃ સામ્યે ધરાવતા ગીતનુ' એક દર્શાત તો આખા
જડે છે: આપણે ગાઈએ છીએ કે—

મરધાનેણીના' વર જિતર્યો વાડીએ રે;

હું તો શેન રે મથે જોવા જાઉં રે

સંઘાટે ઉતાર્યો રા'નેા ઢાલ્લીઓ રે ।

૩૩. તો હાથમાં લઈને ફેલ-છાળડી રે

જા. તો માળીકાની મશે લેવા જાઉં રે—સંઘાડો

[ଅଢ଼ିଆ : ୨ : ୫୩]

એટલે કે મૃગનયની કન્થાના વરને નીરખવા માટે સી છુદે
છુદે વેરે જવાની કલ્પના કરે છે. એ જ ભાવ-અર્થકે એ જ શબ્દો
પંજબમાં:

હાથ લમા ફુલ્લાં છાળડી, માલેન હોકે જાગ ની

मेरा राम सख्त बन आया

[હાથમાં ફૂલ-છાત્ર લઈને આવણુ વેશે જાઉં. મારા શમ-લક્ષમણુ આગ્યા.]

પ. આપણે 'વરણુ'નાં ગીત; તેઓને 'નરી'નાં ગીત: સરખે જ શબ્દે એનો એ ભાવ મૂંઝે છે. આપણે ત્યાં લગ્ન સમયે ગવાય કે

ખાર પધારો સોરંગ મુંદરી !

આંગણે અલબેલો લિલા રહ્યા.

હું કેમ આવું શાણુ હો લાડડા !

અમને અમારો કાલો કેખરો !

એ ગીતને પણ હું આપણે પંથ સરિતાને તીરથી આપણું પરમ ધન સમજીને લેતા આગ્યા હઈશું ! હા, શુઓ:

ખહાર આ રાની રાધિકે ! કાન્હ લગની આધ્યા.

વે હૈં કિકકુર આમાં મેરે કાનજી ! મેં તૌ બાબે
તે સરમોની ઝૈં.

[હે રાણી કુદિમણી ! તું ખહાર આવ તારો કાન લગ્ન કાળે આગ્યો છે. હું કેમ કરીને આવું મારા કાનજી ! મને મારો પિતાની શરમ આવે છે.]

ઝીણવટથી જોવા બેસીએ તો આ સામ્યની અનેક રેખાઓ જડી રહે છે. કન્યાને વિદાય દેતી રેખાનાં ગીતો આદી નં આપતાં 'ખાંયણુ'નાં છેલ્લા વિભાગમાં ટિપ્પણુ તરીકે દર્શાવ્યા છે, તે જોવાથી પણ ખાતરી થશે કે મોરકી અને પંજાબી પુત્રી-વિદાયના વિલાપ-સ્વરો એક જ ધરનીના કંઠમાંથી અથમ અભાતે ફૂટ્યા હશે અને પછી પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં નવનવી પૃથ્વીના રંગો ને સુવાસો સજતાં ગયાં હશે. પંજાબી લોકસાહિત્યની અંદર સવિશેષ હિંદાણે જવાનું આ એક જગ્યર પ્રલોભન બિજું થાય છે. જ્યાં જ્યાં આવું મળતાપણું જડે છે ત્યાં ત્યાં સેંકડો કોસનું રમૂલ અંતર બેદાઈ જઈને સંસ્કૃતિની નિકટતા અનુભવાય છે.

અ તુ ક મ

ભાવના-દર્શન [પ્રવેશક]

લોકગીતાની પ્રવાહિતા „

૧૯-૪૮

૧ ચારણી-ગીતા

૧	મારૂં ! તુંને ખમ્માજી ખમ્માજી કરી રાખું	૧
૨	મર્ષ'તી મર્ષ'તી ભરવાને નીર	૩
૩	આછી રૂડી આંખલિયાની હાથ	૪
૪	ભેવા તે દેખે મૂને નરખણુ દેખે	૫
૫	સાડી ! તમને કેસરિયો બોલાવે	૬
૬	હું કાં રે આંખલિયા અજોસરે	૭

૨. કાઠી-રજપૂતનાં ગીતા

૭	કેસર તળાવડીમ્મ અમીરસ પાણી	૮
૮	લાખી ડોકે કુંજડ રાણી	૧૦
૯	રાજને આંખણીએ કરેણી રાપાવો રાજ !	૧૧
૧૦	આંખણીએ વવગવે નામરવેદ્ય !	૧૨
૧૧	વાદળડી રે વરસે મેરામણુ રેલે છેને	૧૨
૧૨	એક વાર જાજે રે માગણુ માળવે રે	૧૩
૧૩	ધૂંતારવાળો આંપણો વરરાજ	૧૪
૧૪	તમલ ત્રોડાવાળો	૧૫
૧૫	લીલુડો સરિયો રે પીણુડી પીકીનો કારિયો	૧૭

૧૬	વીગ તો પાન સરીખા પાતળા	૧૮
૧૭	વાલો વીર ઘોડલડે ચડે ને હું તો જોઈ ગઈ છું	૧૮
૧૮	મોરને કાને મુરકિયુ વારી જાઉં	૧૯
૧૯	આજ રે કાચી કેરીનો સોરમ લ્યો રે	૨૦
૨૦	વીગા ! તમે દારૂડો પીઓ તો અમિયલ રેજો	૨૦
૨૧	રાખાનો વર સીમડીએ આવ્યા	૨૧
૨૨	આમલિયા થક રામેનાં નામ	૨૨
૨૩	મેડીને મોલ જોઈ મોઢીના બોલે	૨૩
૨૪	આક કુવા રે નવ પાવઠા	૨૪
૨૫	મારા વેવાઈથી લણજો માણસાજ	૨૪
૨૬	સોનાની સળીએ પોખ્યે રે આઈ	૨૫
૨૭	પાવલીએ રજુકે રે કુમર ડોલે	૨૬
૨૮	વાઝ્યાં વાઝ્યાં જાંગીના ઢોલ	૨૭
૨૯	વીગનો દોહો એમ જ રે	૨૭
૩૦	ઊંચી મેડી ને બાળા જમરખ દીવડો	૨૮
૩૧	સાંઘ્યુંને કાટે સાંકળાં ધોરીડે ધૂધરમાળ	૨૮
૩૨	દૂધેજરી તળાવડી હો રાજ !	૨૯
	ઝીણા ઝીણાં રે મોતીડાં હેમર દાથીડા	
	અલિયાળી આખ્યનો નેડો લાગ્યો માણસાજ	
૩૩	અગર અંદણની રાત આંદા પૂનમ રાત	૩૧
૩૪	પોપટડી રે ! તારલો કંથ	૩૨
૩૫	નાના કાઈ કાઈ ચડ્યા રે ચિકાર	૩૩
૩૬	મોતીએ જડી તારી મોજડી	૩૩
૩૭	તારો દાસો ને દાસો તારો મરડ લણો	૩૫
૩૮	વર તો હાલે ચાલે ને વીરને નીંદરડી આવે	૩૬
૩૯	મેં તમને વાર્યા વીર	૩૭
૪૦	ગોગા કંકરાણા કમકચી બોલે	૩૮

૩ મિશ્ર-ગીતો

૪૧	પાટે તે ગણેશ મેસારીએ	૩૯
૪૨	મારે આંગણીએ દુધસીનો ક્યારો	૪૦
૪૩	સાંકડો સાંકડો પાણિયાગનો શેરો	૪૧
૪૪	ધોડલે ચડીને ગોવિંદજી રે આપા	૪૧
૪૫	મારે આંગણે આબ્યા ફરશુરામજી	૪૨
૪૬	મારે આંગણુ નવરંગ આંખો મોરીઓ	૪૩
૪૭	દાદાજી તો ગ્યા'તા રે દુવારકા	૪૪
૪૮	વનરા તે વનમાં તુળસી કુંવારાં	૪૪
૪૯	સવા મધુ સોનાનો છે દીવો રે	૪૫
૫૦	ઠાડે ને પગરથુ આદર્શાં	૪૬
૫૧	સ્વામી મારા ! ચોખા મંગાવો તે કંકુડે પીળાવો	૪૭
૫૨	નાની બેન દાદાજી વીનવે રે	૪૮
૫૩	મરધાનેણીનો વર જીતયો વાડીએ રે	૪૯
૫૪	દાદે નો જ્યો દેશ માળવો રે	૫૦
૫૫	બેની ચડો રે...બાઈ મેડીએ	૫૦
૫૬	તારી ગઢામાં ગાડી છાક રે છાકરકા	૫૨
૫૭	મારા ચોક વચ્ચે રે ચપો રાખીઓ	૫૨
૫૮	માઝામાં રેળે રાયવર ! માઝામાં રેળે	૫૩
૫૯	ગોરાં વઢુ તે બાઈ ને વીનવે	૫૩
૬૦	વાડીમાં રાપાવો રૂડો રૂવડો	૫૫

૪. મારવાડી લગ્ન-ગીતો

૬૧	આંગણે આંગણે આંગણિયો રાપાવું	૫૬
૬૨	વીગ ! નીતકું નાળિયેર લઈ આવ	૫૭
૬૩	આસંસ આરી મરધાનેણી	૫૮
૬૪	ચાલી રે સેરા ! મોજ કરાં	૫૯

૬૫	ઝાલી રે રાણી ! હાથો રે આપણે દેશ	૬૦
૬૬	વનડી ! ચારે સસરેજી ડોલર બાંધીએ	૬૧
૬૭	પગે પગે વાવડલી ખોદાવું હો લાખેણી લાડી	૬૨
૬૮	મેં તો ચારા છવન વની ! કાચીએ	૬૩
૬૯	કુંબર છપર ડેરડી રે વની !	૬૪
૭૦	ચૂડલા લાયો રે વની !	૬૫
૭૧	બાઈના બાવારે આંગણ આંગણો	૬૬
૭૨	ચૂડો પછ લાવળે વનાજી રાજ !	૬૬
૭૨	જિંચેલા વાદળીઆ	૬૭
૭૪	કાંઈ લાયા વની ચે કાંઈ લાયા રે	૬૮
૭૫	વનજી ! સીરખીઆરે દોટે	૬૯
૭૬	ચૂડલા લાયા વનાજી સીરમ દેશના	૭૦
૭૭	આંખા છ પાકા વનડી ! નીંજુ છ પાકા	૭૧
૭૮	રણક જથક ચાલી લાડી સીમે આવી બોલી રે	૭૩

૫. પારસી લગ્ન-ગીતો

૭૯	સરસ્વત સ્વામીને વિનંતું સાએલરી રે !	૭૫
૮૦	વરને સાસુ તે અર્ધવા નીસર્ધા	૮૪
૮૧	છ રે કુમારી કન્યાએ લખી મોકલ્યા	૮૬
૮૨	સાસુજી એમ ન જાણતાં કે વડુ મોટી રે	૮૭

૬. ખાંચણાં

થી ૬૬

[૧]

ચારણી ગીતા

૧. શી શી રીતે રાખું ?

[માતા અથવા બહેન પોતાના પરચુનાર સ્વજનને ખમ્મા ! ખમ્મા ! કહી સેમકુશળ વાંછે છે હે માડ ! (મારવાડના અસલ નિવાસી)^૧ તું મૃગનયનીનો, દાડમસમ દાંતવાળીનો, મિતભાષિ નીનો, અતરે બીનીનો, પિયર જેતુ પરિપૂર્ણ છે ને ગોસાળમાં જે ગ્રાહી છે તેનો-પતિ છે. તને હું શી શી રીતે સાચવું ? ડાકના માડળાંઆની માડક, હેવાના હાર માહેલા હીંગની માડક, ઉનાળાના શીતળ આંબાની માડક, ચોમાસાના ત્રિય પુષ્પ વ પાની માડક, અને શિયાળાની હુંફાળી કામળાની માડક]

*

માડ ! તું ખમ્માજી ખમ્માજી કરી રાખું રે

મરઘાનેણીના સાયબાને

^૧ જાતીલાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા !

માડ ! તું હાર માયલો હીરો કરી રાખું રે

^૨ દાડમ-દંતીના સાયબાને

બાપાલાને ખમ્મા હે માણારાજ ! ઘણી ખમ્મા ૩ !

^૧ ખાનદાન ૨ દાડમ-દંતી દાડમના બીજ જેવા મુંદર દાંતવાળી.

૩ ખમ્મા સેમ. 'ખમ્મા' રાજદ સીચો પુરુષોને આંટ સેમકુશળના આસીવાંડ કરીકે થાજે છે.

મારૂં ! તુંને મનડાનું માદળિયું કરી રાખું રે
 ૧ ચોડાબોલીના સાયળાને
 ડાલરિયાને ખમ્મા હે માણુરાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂં ! તુંને ઉનાળાનો ઝાંબો કરી રાખું રે
 ૨ અંતરણીનીના સાયળાને
 ડેસરિયાને ખમ્મા હે માણુરાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂં ! તુંને ચોમાસાનો થંપો કરી રાખું રે
 ૪ પિયરપૂરીના સાયળાને
 ૫ નવસાળને ખમ્મા હે માણુરાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂં ! તુંને શિયાળાની રીરખ કરી રાખું રે
 ૬ મોસાળ-મોંઘીના સાયળાને
 ૭ નેનળાને ખમ્મા હે માણુરાજ ! ઘણી ખમ્મા !

મારૂં ! તુંને ખમ્માળ ખમ્માળ કરી રાખું રે
 ૮ મરઘાનેણીના સાયળાને
 ૯ ઊગાળાને ખમ્મા હે માણુરાજ ! ઘણી ખમ્મા !

૧ ચોડાબોલી : મિતલાથી. ૨ અંતરણીની : અંતરની સુગંધે બસકતી. ૩ માણુરાજ : કાઠીપુરુષોને સંબોધાતો પ્રાનસૂચક શબ્દ : 'માણુ' નામના કોઈ પૂર્વજ પરથી. ૪ પિયરપૂરી : જેને પિયરમા પૂરું કટુળ છે તે. ૫ નવસાળ : નવસાઈ : વરસાળ. ૬ મોસાળમોંઘી : જે ચોતાના મામાને ઘેર અત્યંત લાડકવાળી છે તે. ૭ ધ્વજવાળો.

૨. હરિનાં મીઠડાં

[આ ગીત પ્રધાન હતું રચેલું છે. આરણી એને લગન-ગીત
મણી લલમરે છે. એમાં સંવનનના સૂર ૩ • સરોવર-તીરે પરસ્પર
દર્શન થયું • કન્યાએ દોટ દીધી : લગ્ન તજીને કન્યા વારણું
લીધાં. 'ચૂંદડી' ભા પહેવાના "ફૂલે ભરી તળાવડી" અને
"લાંબી લાંબી સરવરિયાની પાળનાં ભાવવાળું ગીત છે.]

*

ગઈ'તી ગઈ'તી ભરવાને નીર
કેસરિયે 'વાઘે' રે નટવર દીકડા છ માણસાજ !

એડું મેટયું સરવરિયાની પાળ
મંડાણી વળગાડી આંખા ફેરી ઠાળખી છ માણસાજ !

રહડવડી દીધી મેં તો દોટ
ચલાજડલી લોપીને લીધાં હરિનાં મીઠડાં છ માણસાજ !

શેલે શેલે પ્રધાન'કનો લલ
'છોગલીઆં બિરાજે પચરંગી પાઘમાં છ માણસાજ !

૩. ઉપમા

[વરરાજે કન્યાના ગામને પાદર તંબૂ તાણ્યા એ વખતનું
વર્ણન : પોતે કેવો દીસ્યો ? રૂપ તો સૂર્ય સમ : બાપા તો મહેલના
અમર સમી : ગતિ તો હંસલા ઘોડા જેવી.]

*

^૧આછી ફડી આંખલિયાની છાંય

^૨ખને ને માફએ ^૩ઠેરા તાણીઆ ^૪હ માણારાજ !

નવથાણનાં ^૫રૂપ ^૬સરૂપ

જાણે રે મજવાસી સૂરજ જિગિયો રે ^૭હ માણારાજ !

ગાપાભાનો ^૮બોલેવો સરૂપ

જાણે રે મોહુમાં ભમરો ગૂંજિયો ^૯હ માણારાજ !

ઠાલરિયાનો ^{૧૦}હાલેવો સરૂપ

જાણે રે ^{૧૧}હંસોણ હેમર હાલિયો ^{૧૨}હ માણારાજ !

૪. જોવા દેજો !

[કન્યા પોતે જાણે કે વરરાજનાં રૂપ જોઈ લેવા માગે છે. એ માગે છે કે ‘મને જોવા દો નીરખવા દો’ એના મસ્તક પર ક્યમી છે, માતીકાં છે, મેવાડી પાપ છે; ઉપર ફૂલોનો તોરા ફરકે છે વગેરે.]

*

જોવા તે દેજો મૂને નરખણુ દેજો રાજ !

રઠલંગીવાળો કાન એ વર જોવા દેજો રાજ.

માતીકાંવાળો ગમાવ એ વર જોવા દેજો રાજ.

માથે મેવાડાકાંઈ પમોળિયાંવાળો વર,
ફરફર લટકે ફૂલ એ વર જોવા દેજો રાજ ! -રાજ૦

બાંધ બાજુ રે બાંધ બેરખાવાળો વર,
હસ આંગળીએ વેઢ એ વર જોવા દેજો રાજ ! -જોવા૦

પગમાં રાઠોડીકાંઈ મોજડીવાળો વર,
ચાલે ચટકતી ચાલ્ય એ વર જોવા દેજો રાજ ! -જોવા૦

૫. કેસરિયાનાં તેડાં

[વર કન્યાને પોતાની પાસે તેડાવે છે : કન્યા જુદાં જુદાં
અઢાનાં બતાવી વિલખ કરે છે. વિનોદ પરસ્પરની પ્રેમોર્મિને બદસાવે છે.

લાડી ! તમને કેસરિયો બોલાવે રે રંગભીની !

ઝોરાં આવો મુજ પાસ.

પાળી ! ચાલું તો મારા રૂપાહોલા દુઃખે

કેમ રે આંબું વરરાજ !

મોકલાવું મારી અવલ હાથણિયું

જેસી આવો મુજ પાસ !—લાડીઠ

અવલ હાથણિયુંની જિંચી અંખાડી

તેથી ડડું વરરાજ !

મોકલાવું મારાં અવલ વછેરાં

જેસી આવો મુજ પાસ !—લાડીઠ

અવલ વછેરાં તો નાર્યે ને ખૂંદે

તેથી ડડું વરરાજ !

મોકલાવું મારી અવલ વેલડિયું

જેસી આવો મુજ પાસ—લાડીઠ

અવલ વેલડિયુંનાં પે રે ધડુકે

તેથી ડડું વરરાજ—લાડીઠ

૬. સાચી શોભા

[પુત્ર પરજો છે. તે સમયેજ વર-માતાનાં સાસુ સસરા રિસાઈ ગયાં છે. માતા વિલાપ કરે છે. જેમ આખાની શોભા એનાં નિહટનાં જાંજી વગેરે આડ વિના જતી રહે છે, જેમ સરોવર પોતાનાં દંસ બ્રમલાં વગેરે પક્ષી વિના સુનું લાગે છે, તેમજ વરની મા પોતાનાં શ્વસુરોનાં રિસામણાંથી અંખી પડી ગઈ છે]

તું કાં રે આબલિયા અણુમરો !

કે તારી વસમલી કાળ

કે તારી વસમલી કાળ

કે તુંને પંખીકે હુવેગિયો ?

કે તુંને કોણે દીધી ગાળ ?

નથી મને પંખીકે હુવેગીઆ

નથી મને દીધલી ગાળ

મારાં આંખુ ને જાંજી રોપ ચાલ્યાં

તે વિના શોભા નો પામીએ,

એક જસોઈ તે આંખુ ને સોઈ તે જાંજી

પાળ જાંધણ કેવડા

વીરાને માંડવ બેની સોઈ

નગર જાંધણ રાજિયો.

૨

કે તું કાં સરોવરીઆ અણુમરો ?

કે તારી વસમલી પાળ ?

કે તુંને પંખીડે દુવેગીઓ ?
 કે તુંને કાણે દીધી ગાળ ?
 નથી મને પંખીડે દુવેગીઓ
 નથી મને દીધલી ગાળ;

મારા હંસ ને જગલાં રાખ ચાલ્યાં
 તે વિણ શોભા નો પામીએ.

એક સોઈ તે હંસ ને સોઈ તે જગલું
 પાળ બાંધણું કેવડો.

વીરાને માંડવ બેની સોઈ
 નગર બાંધણું રાખીએ.

૩

કે તું કાં રે...ખાઈ અણોસરી ?

કે તારી વસમલી ચાલ ?
 કે તારે પિયુડે દુવેગિયાં ?
 કે તુંને દીધલી ગાળ ?

મારાં સાસુ ને સસરા રાખ ચાલ્યાં
 તે વિણ શોભા નો પામીએ.

એક સોઈ તે સાસુ ને સોઈ તે સસરા
 પાળ બાંધણું કેવડો.

વીરાને માંડવ બેની સોઈ
 નગર બાંધણું રાખીએ.

[૨]

કાઠી-રજપૂતનાં ગીતા

૭. એ વર વરીએ !

[કન્યાની પસંદગી સચવતું ગીતઃ ચૂંદડી લાગ પહેલાના ગીત
૪-૫-૬ ને મળણં.]

•
+કેસર તળાવડીમાં અમીરસ પાણી
છૂટે અંબોડે હાતણુ ઠરો રે કેસરિયા!
હાલતાં ને ચાલતાં....વહુએ નીરખ્યા
હાદાણ ! વરીએ તો એ વર વરીએ !

હડય રે પાતળિયો મુખ રે શામળિયો
નાણુંનો બળિયો એ વર વરીએ !
ગરયે આગળિયો એ વર વરીએ !

કેસર તળાવડીમાં અમીરસ પાણી
છૂટે અંબોડે નાવણુ ઠરો રે કેસરિયા !
હાલતાં ચાલતાંવહુએ નીરખ્યા
હાદાણ વરીએ તો એ વર વરીએ !

x

x

x

૮. મનડાં મોઢ્યાં

[આંહી પશુ વર-કન્યાને કામલ પ્રીતિભાવ જાગ્રત કરવા માટે કુંજલડી, પોપટ, કાચલ વગેરેનાં રૂપકો લેવાયાં છે. બધાં પક્ષીઓના તેમજ વરવહુના ખાસ લાક્ષણિક સુંદર તરવોનું સ્મરણ દેવાયું છે]

*

લાંબી ડોકે કુંજલ રાણી !

અને તારાં મધ હરિયે મનડાં મોઢ્યાં રે કુંજલ રાણી !

લીલી પાંખે પોપટ રાણી !

અને તારાં પાંજરે મનડાં મોઢ્યાં રે પોપટ રાણી !

કાળી પાંખે કાચલ રાણી !

અને તારાં આંબલીએ મનડાં મોઢ્યાં રે કાચલ રાણી !

રાતે ચૂડે મોંઘી વહુ રાણી !

અને તારાં....ગામ મનડાં મોઢ્યાં રે મોંઘી વહુરાણી !

રાતે રેટે....ભાઈ રાણી !

અને મારાં લોકડીએ મનડાં મોઢ્યાં રે કેસરિયા રાણી !

૯. મોહિની

[પુરુષ જાણે કે દાતણ નાવણ વગેરેને બહાને આવીને કન્યાને જોઈ જાય છે, અને મુગ્ધ બને છે.]

રાજને આંગણિયે કંરેણી રાંપાવો રાજ
વાલો દાતણિયાંની મશે લલે આવ્યા રાજ !

ઈ તો કાટાળો ચાટાળીને મોઢ્યા રાજ
ઈ તો કેસરિયો મોંઘી વહુને મોઢ્યા રાજ

હાંજિયલ માફઈ ! પાનિયલ માફઈ !

રાજને આંગણિયે વાવડલી ગળાવો રાજ !
વાલો નાવણિયાંની મશે લલે આવ્યા રાજ—વાલો ૦

ઈ તો ડગલાળો કડલાળીને મોઢ્યા રાજ
ઈ તો કેસરિયો....વહુને મોઢ્યા રાજ

હાંજિયલ માફઈ ! પાનિયલ માફઈ !

રાજને આંગણિયે ભોજનિયાં મંગાવો રાજ !
વાલો ભોજનિયાંની મશે લલે આવ્યા રાજ !

ઈ તો કાટાળો ચાટાળીને મોઢ્યા રાજ
ઈ તો કેસરિયો....વહુને મોઢ્યા રાજ

હાંજિયલ માફઈ ! પાનિયલ માફઈ !

રાજને આંગણિયે મુખવાસિયાં મંગાવો રાજ !
વાલો મુખવાસિયાંની મશે લલે આવ્યા રાજ !

ઈ તો રેટાળો ચૂડાળીને મોઢ્યા રાજ !
ઈ તો કેસરિયો ...વહુને મોઢ્યા રાજ !

હાંજિયલ માફઈ ! પાનિયલ માફઈ !

૧૦. વાલો કેવડો !

[શોભા : સુગંધ : સુસ્વાદ : વગેરેનું લગ્નઆનુકૂલ વાતાવરણ
સરજવા માટે.]

આંગણીએ વવરાવો નાગરવેદ્ય

આંગણીએ વવરાવો નાગરવેદ્ય

ટોડલીએ વવરાવો અણ્યનો કેવડો !

ક્રિયા ભાઈને વાલેરો વેપાર

ક્રિયા ભાઈને વાલેરો વેપાર

કચી વહુને વાલો અણ્યનો કેવડો !

૧૧. વાદળડી રે વરસે

[સમૃદ્ધિ આપનારી વર્ષાનું દ્વંદ્વ સરસ વર્ણન છે.]

વાદળડી રે વરસે મેરામણ રેલે છેલે

વાદળડીને વરસ્યે ઘઉંડા નીપજે.

મેરામણને રેલ્યે ઘઉંડા નીપજે.

આવડા તે ઘઉંને શું કર્યો રે વાજસુરલા બાપુ !

લાડે કોડે...ભા પરણાવશું

રંગે છંગે...ભા પરણાવશું

*વાદળડી રે વરસે મેરામણ રેલે છેલે.

*યોગ્યા નીપજે—કાકા

*મગડા નીપજે—મામા

} એ રીતે એની એ કદી વારંવાર
બવાય છે.

૧૨. કૂલ-લેટ

એક વાર જાજે રે માળણ માળવે રે
લાબ્યે ડાલરિયાનાં કૂલ !

તેનો ગૂંથ્યે રે માળણ ગજરેા રે
ગજરેા કેસરિયાને લેટ.

કેસરિયો રૂઠો ને ગજરો ચોભતો રે
જોજો કેસરિયાનાં રૂપ !

એક વાર જાજે રે માળણ માળવે રે
લાબ્યે ડાલરિયાનાં કૂલ !

તેનો ગૂંથ્યે રે માળણ વીંઝણો રે
વીંઝણો વવારૂને લેટ.

વવારૂ રૂઠાં ને વીંઝણો ચોભતો રે
જોજો વવારૂનાં રૂપ !

૧૩. વેલેરા પધારો

[કન્યા પોતાના વરને ખરણવા તેડાવે છે. વર-પક્ષના પ્રત્યેક સગાંને સગવડો આપવા તત્પર થાય છે. આંહી કન્યાની ઉત્સુકતા મુગવાયેલ છે.]

૧ ધૂધરિયાળો આંપલો વરરાજા !

રમતા આવો રે હું વારી જાઉં !

ટોલરિયા ! વેલેરા પધારો માણારાજ !

કેસરિયા ! ચોંપેથી પધારો માણારાજ !

હું કેમ આવું એકલો

ઘરે દાદોજી રિસાણા રે હું વારી જાઉં !

તમારા દાદાને ક્યાડણુ ઘોડલાં

તમારી માડીને માફા વેલ્યું રે હું વારી જાઉં !

વરરાજા ! વેલેરા પધારો માણારાજ !

પાતળિયા ! ચોંપેથી પધારો માણારાજ !—ધૂધરીઆળો

૧. આમ પણ બવાય છે.

કેસરાણી કાગળ મોકલે તમે સૂતા સરદાર !

જાગો રે લાડી સામા આવો રે !

હું કેમ આવું રે એકલો મારો દાદોજી રિસાણુ રે

લાડખી તમે આવોને !

૨. ચોંપેથી=જડપથી ૩. ક્યાડણુ=ચડવા ('ચાડું' એ ચારણ ક્રિયાપદ છે.)

૧૪. રામરક્ષા

[બહેન પોતાના પરણતા વીરને રામ-રક્ષાની આશિષો આપી
આપતી અનેક વિશેષણો વડે વિશૂષિત કરે છે]

*

તંગલ ત્રોડા વાળો
ભારે ઝેડી વાળો

કેસરિયાતે ગાઝી ખમ્મા !
ઠેલરિયાને રામ-રખ્યા !

છવે જામજાદો !
છવે મોતિયું વાળો !

મારા વીરને રામ-રખ્યા !

* સ્ત્રી'ગલ્લદીપ જાગે હો વરરાજા ! હાથી કેરાં મૂલ ઘણાં !
મોંઘી વહુ તમારે ઓરડીએ કેસરિયાનાં મન ઘણાં !
રંગભીનાનાં હલ ઘણાં !

ફૂલ ફેંટા વાળો
શતા રેટા વાળો

કેસરિયાને ગાઝી ખમ્મા !
અંતરિયાને રામ-રખ્યા !*

* આ પછી એમ પણ જવાય છે કે

હાથીકાને હોસી છવે મારો વાલો !

તારી નત વાલી

તારી બોલી મીઠી

કેલરિયાને ઘણી ખમ્મા !

પાલખીયાને રામ-રખ્યા !-તંગલ૦

ઘોઘા શેર જાળે હો વરરાજા ! ઘોઘી કેરાં મૂલ ધણાં !
મોંઘી વહુ તમારે જ્યોરડીએ કેસરિયાનાં મન ધણાં !

૧ જસરી જાંધણ વાળો !

ચોસરી ચોગઠ વાળો !

વરરાજાને ઘણી ખમ્મા !

અલબેલાને રામ-રખ્યા !

તારી નત વાલી

તારી બોલી મીઠી

કેલરિયાને ઘણી ખમ્મા !

પાલખિયાને રામ-રખ્યા !

x x x

નગર શેર જાળે હો વરરાજા ! ૨ તુરમલિયાનાં મૂલ ધણાં !
મોંઘી વહુ તમારે જ્યોરડીએ કેસરિયાનાં મન ધણાં.^૩

૧ જે સેઈવાળી જાધણી. ૨ રેરામા પટાવાળું ધાપરાતું કપડું.

૩ શેર જાળે, ચૂંદડિયુના મૂલ ધણાં

‘વાળાઠ શેર જાળે, વેલડિયુંનાં મૂલ ધણાં’

એ રીતે બોલીને જની એ પાડતોની પુનરુક્તિ થાય છે.

૧૫. સહુથી મીઠી !

[પીડી ચોળતી વખતે ગવાય છે. ઢાડી કામ પરત્વે 'વેપાર'નાં નિર્દેશ છે. પૂર્વે કદાચ એ લોકો પશુનો વેપાર કરતા હશે]

લીલૂઠો સરિયો રે
પીજુડી પીઠીનાં ભરિયો.

વેપારે ચડિયો રે
વીરો મારો વેપારે ચડિયો.

વેપારે ચડિયો રે
નાની વહુને ચોરડીએ ઊતરિયો.

નાની વહુના દાદા રે
મારા વીરને ઉતારા દેજો !

ઉતારા દેજો રે
દૂધ ને સાકર પાજો !

સાકર મીઠી રે
સાકર જે ચોરડી મીઠી.

ચોરડી મીઠી રે
મારા વીરની 'બોલણ' મીઠી.

ચોરડી મીઠી રે
મારે વીરે લાડડી દીડી.

૧૬. અતુલ

વીર તો પાન સરીખા પાતળા
 વીરની સર્વાંગ સરખી લાંક રે કેસરિયા વીર !
 તમારે ને તોલે વીર કાઈ નાવે.

વીર તો સીમડીએ આવ્યા રે મલપતા
 હરખ્યાં હરખ્યાં ગોવાળીકાંના મન રે કેસરિયા વીર !
 તમારે ને તોલે વીર કાઈ નાવે.

૧૭. જોઈ રહી

વાલો વીર વર ઘોડલડે થડે ને હું તો જોઈ રહી છું;
 વાલો વીર ! જોયાં તમારાં પિતળિયાં પલાણુ રે
 ભમરલો તો બહુ રમે !

વાલો વીર વર વાઘા ચેરે ને હું તો જોઈ રહી છું;
 કેસરિયા ! જોઈ તમારી પાતળડી રપરોંઠ રે
 ભમરલો તો બહુ રમે !

વાલો વીર વર ફેંટા બાંધે ને હું તો જોઈ રહી છું
 કેસરિયા ! જોયાં તમારાં છોગલડાનાં રૂપ રે
 ભમરલો તો બહુ રમે.

૧૮. વારી જાઉં

[વરને મોરતું અને કન્યાને ઢેલતું રૂપક આપ્યું છે. મોર-ઢેલતું જોડણું ઘન-સાદિત્યમાં વારંવાર આવે છે.]

*

મોરને કાને 'મુરકિયું વારી જાઉં
ઢેલને નંબસરો હાર સાજન ! વારી જાઉં.

કયા લા દાદાને મોરલો હું વારી જાઉં !
કયા વેવાઈની ઢેલ્ય સાજન ! વારી જાઉં.

રાણે વખાણ્યો મોરલો હું વારી જાઉં !
રાણીએ વખાણી ઢેલ્ય સાજન ! વારી જાઉં.

મોરલો ને હાલે મલપતો હું વારી જાઉં !
ઢેલડી હાલે ધુમાધૂમ સાજન ! વારી જાઉં.

વેવાણ પોંખે મોરલો હું વારી જાઉં !
૨....ખાઈ પોંખે જોડ્ય સાજન ! વારી જાઉં.

૧૯. ઊભલા રે'ને

[વસંત ઋતુનુ ચૂચન છે. કાચીકેરીની મુગધ મીઠી હોય છે]

*

આજ રે કાચી કેરીની સોરમ થ્યો રે !

કેસરિયા રાયવર ઊભલા રેને !

ઊભલા ને રો તો આપડી વાડિયુંમાં રેને !

આજ રે બેનીળા અમને દાદાજીની હોંશું

દાદા ક્રિયા બાઈ આપડી બનમાં બિરાજે

રાયવર ઊભલા રેને !-કેસરિયા

લવીંગે ને લેયાં રાયવર !

ફૂલડે ને ફેર્યા રાયવર ! ઊભલા રેને !

૨૦. વેલીનો રખેવાળ

[હે વીર વરરાજા ! દારૂ પીને છાકટા ન બનજો, પણ અમીમધ, ધીર, જળીર ને મસ્ત ગદો તેટલા પ્રમાણમાં જ પીજો. વાડે વળ-ગેલી વેલી રૂપી પગ-કન્ધાને તમે આપણે આગણે રાખીને જતનથી ઉછેરજો ! યૌવનરૂપ વસંત ઋતુમાં જ્યારે એને સૌંદર્યના ફૂલમાં ખીલે ત્યારે એની સુવાસ લેજો !]

*

વીરા ! તમે ^૧દારૂડો ખોજો તો ^૨અમીમલ રે'ને માણુરાજ !

અમર રે'ને શીખું દેજો

વેદ્યુ લાવજો રાજ !

વીરા તમે સોનાની ચરણાયે ભેધપર ડરા દેજો રાજ !

૧ ડરા દેજો લેયું લેજો

માયા રાખજો રાજ !

વીરા તમે વાડયે વળગેલી વેલી આંગણે રોપો માણુરાજ !

આંગણ રોપો ને રખોયો

રાખો ઝેનો રાજ !

વીરા મારા ! વસંતે વેલડીનાં ફૂલડાં ફૂલે માણુરાજ !

ફૂલડાં ફૂલે ભમર ખૂલે

ઠાચી કળીએ રાજ !

વીરા ! તમે ફૂલેલાં ફૂલડાંની સોરમ લેજો માણુરાજ !

૨૧. કરની વસૂલાત

[કન્યાના મામમાં જતાં વરને અનેક આમરક્ષકોના કર ચૂકવવા પડતા હતા, પછી જ પરણી શકાતું. એ સમાજ-રક્ષકો કયા ? ગોવાળ, પનિયારી, સપરો, મહાજન વગેરે.]

*

રાયાનો વર સીમડીએ આવ્યા;

ગોવાળીડા માગે રીતડીરે રઝીણા માડેલ !

ગોવાળીડાની રીત ચૂકવજો રે ઝીણા માડેલ !

૧ આંદી થી શરૂ થતો પાઠ નવીન હમેશયો લાગે છે.

૨ 'ઝીણા માડે' એ મૂળ મારવાડમાંથી હદ્સવેલું સંબોધન છે.

મોટાને માંડવ માલતી રે ઝીણા મારૂં !
લાખેણી લાડી લાવતો રે ઝીણા મારૂં !

રાયાનો વર સરોવરીએ આવ્યા;
પાણિયારી માગે રીતડી રે ઝીણા મારૂં !

રાયાનો વર શેરીએ આવ્યા
સૈયડું માગે રીતડી રે ઝીણા મારૂં !

રાયાનો વર તોરણે આવ્યા
સાસુએ માગે રીતડી રે ઝીણા મારૂં !

રાયાનો વર માયરે આવ્યા
કન્યાએ માગે રીતડી રે ઝીણા મારૂં !

કાયાનો વર ઘોડીએ આવ્યા
સાળેએ માગે રીતડી રે ઝીણા મારૂં !*

૨૨. કન્યાનું નિરીક્ષણ

આખસિયા થકે રામેનાં નામ
સીતાએ નાખ્યા ચાકળા.

રામેવ ! અમેહે લક્ષ્મણ દેખાડો
સીતાએને નરખવા

* પ્રત્યેક કડીએ પહેલી પંક્તિઓ ભાલાય છે.

૧ રામના 'રામેના' એ ૩૫ કાઠી લાખાનું લાક્ષણિક છે.

નરખ્યાં છે નાકે ને નેણે
રૂપા કેરે આંગળે

આંગલિયા યડ રામના નામ
....વહુએ નાખ્યા ચાકળા.

વાલા 'અમેહિં' ગામડિયું દેખાડો
મેંધી વહુને નરખવા.

નરખ્યાં છે નાકે ને નેણે
રૂપા કેરે આંગળે.

૨૩. વર શામળો

[મેડી પરથી ઠન્યા વરને આવતો નીરબે છે. એને વર શ્યામવરણો દીસે છે. ચિંતાથી સ્વજનોને પૂછે છે કે 'આવું કળેડું' શીદ કયું ?' સ્વજનો સમજાવે છે કે 'બહેન ! એ તો દૂરથી આવે છે, મેં પર રજ પડી છે, તેથી શ્યામ દીસે છે. '

*

મેડીને મો'લ બેઠાં મેંધીબા બેઠે
ઠાં રે દાદાણ વર શામળો !

છેટેથી આંચો રજે ભરાણો
રજનો ભરાણો વર શામળો !

x

x

x

૧ અમને ૨ કાકાણ, મામાણ, વીરાણ, વગેરેને સબોધીને બીલ આજળ ચાલે છે.

૨૪. રૂપની લહેરો

[પનિયારી મહેલી એક કન્યાનાં રૂપ દેખી વરને ઘેન ચડે છે. નિદ્રાની લહરી લહેરાય છે. કુટુંબીજનોની બહોળપ ઈશ્ટ મણાતી.]

*

આઠ ફૂવા રે નવ પાવઠા, એની પાણિયારે નહિ પાર
મોંઘીબાધને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય.

આઠ ઠાકા રે નવ ઠાકિયું, એને કટંગે નહિ પાર
....બાધને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય.

આઠ મામા રે નવ મામિયું, એને મોસાળે નહિ પાર
....બાધને રૂપે જમાઈ ઝીણાં ઝોલાં ખાય.

૨૫. સ્વાગતની સામગ્રી

['ભાર તારી સોનાની પાંખ ।' એ ગીતનો જ ભાવ આંહી છે.]

#મારા ૧વેવાઈહી ૨લણુએ માણુરાજ !
એને કેએ માણુરાજ

શીમડીએ ૩શેલડિયુ વીરને જોશે માણુરાજ !
મારા વેવાઈહી ૪લણુએ માણુરાજ !
એને કેએ માણુરાજ !

૧. વેવાઈને ૨. કહેએ ૩. શેરડી

વાડીએ વનક્રગિયાં વીરને જોશે માણુરાજ !
 મારા વેવાઈહીં લણુજો માણુરાજ !
 એને કેજો માણુરાજ !

જાંપલીએ ૧ જાંગીડા વીરને જોશે માણુરાજ !
 મારા વેવાઈહીં લણુજો માણુરાજ !
 એને કેજો માણુરાજ !

તોરણીએ સામુડી વીરને જોશે માણુરાજ !
 મારા વેવાઈહીં લણુજો માણુરાજ !
 એને કેજો માણુરાજ !

૨ અંતરની વાશેલ વીરને જોશે માણુરાજ !

૨૬. પોંખણું

[સરખાવો—‘સીતાને તોરણ રામ પધાર્યા’—(ચૂંદડી ભાગ ૧)]

*

સોનાની સળીએ પોંખ્યે રે બાઈ !
 સોના સરીખો લાડડો છે જો.

રૂપાની સળીએ પોંખ્યે રે બાઈ !
 રૂપા સરીખો લાડડો છે જો.

૧ ન જીના દોલ

૨ અત્તરથી મુલાસિત કરેલી (કન્યા)

ધોંસરીએ ને ચોંખ્યે રે બાઈ !

ધોંસરું તારે જોડવા થાયે—સોનાનીં

રવાઈએ ને ચોંખ્યે રે બાઈ !

રવાયો તારે ઘૂમવા થાયે—સોનાનીં

તરાકડીએ ને ચોંખ્યે રે બાઈ !

તરાકડી તારે કાંતવા થાયે—સોનાનીં

સાંભિલે ને ચોંખ્યે રે બાઈ !

સાંભિલું તારે ખાંડવા થાયે—સોનાનીં

૨૭. ડુંગર ડાલે

[વરની તલવારના પટ્ટા પર ચોડેલી પાવલીએ રણકે છે. અથવા વેલડીના પૈમામાં પડેલેલી પાંદડીએના રમઝુમાટ થાય છે.]

પાવલીએ રણકે રે ડુંગર ડાલે !

ધૂધરિયાળાં ઘોડાં રે જમાઈ રાણાનાં-પાવલીએં

માફાળિયું વેલ્યું મોંઘી બાઈનું-પાવલીએં

આંખલડી રૂડી રે જમાઈ રાણાની-પાવલીએં

પાસોંડલી રૂડી રે મોંઘી બાઈની-પાવલીએં

૨૮. પરણે

— વાગ્યાં વાગ્યાં જાંગીનાં ઢાલ
 શરણાર્થ વાગે રે સરવા સાદની.
 જિઠે જિઠે અળીલ શુદ્ધાલ
 દારૂડો જિઠે રે મોંઘા મૂલનો.
 પરણે પરણે રા' ને ખેંગાર
 કેસરિયો પરણે રે પૂરી પદમણી—વાગ્યાં

૨૯. ચંપાવરણીની ચિંતા

*

વીરનો દાદો એમજ કે'
 હાથીડા હલકારો, મેલો નેજા દળકતા
 ચંપાવરણી રજે ભરાય !
 વીરની માતા એમજ કે'
 માફા હલકારો, મેલો નેજા દળકતા
 ચંપાવરણી રજે ભરાય !
 વીરનો વીરો એમજ કે'
 ઘોડીલાં હલકારો, મેલો નેજા દળકતા
 ચંપાવરણી રજે ભરાય !
 વીરની લોખંધ એમજ કે'
 વેલડિયું હલકારો, મેલો નેજા દળકતા
 ચંપાવરણી રજે ભરાય !

૩૦. હરણ

[કન્યાનાં હરણ કરવામાં આવતાં તેનું આમાં મૂલ્યન છે.]

જાંચી મેડી ને બાળા ઝમરખ દીવડો
ત્યાં રે કેસરિયાના ઢાલિયા ઢળાવો !

ઢાલિયે બેસીને વાલો વેણું વગાડે
વેણું વગાડે ને દાદાજીને વિનવે.

દાદા....ભા દાદા ઓરેરા આવો.
....ગામડિયાંનો ગઢડો કેમ કરી લેશું !

‘ધમજા ધોડાવશું’ રૂપેયા રેલાવશું,
લાકડી સોતો ગઢ ચડી ચોટ લેશું.

૩૧. શેણે લાગી વાર !

સાંદયું કોટે સાંકળાં, ધોરીડે ધૂધરમાળ.
લાડી પૂછે લાડડા ! આવલડી ને શેણે લાગી વાર !
ચીતળ ગ્યા’તા એકલા, ચૂંદડિયું મૂલવતાં લાગી વાર. ૧

૧. બળદ.

૨. આમ પણ ગવાય છે.

સોસો બાંદુકિયા સાબદા રે લાખે ઘોડે વીરની જાન
લાડી પૂછે વરલાડડા ! રિયો લાબ્યા રાણમાર.
તાંત્ર લાબ્યા ટીબજી લાવશું. ચાંદલો નોરે વહુનો વીર.
કાંબી લાબ્યા ને કડલાં લાવશું, ઝરમર નોરે વહુનો વીર.
ચીરે લાબ્યા ને ચૂંદડી લાવશું, ચૂંદલો નોરે વહુનો વીર.

૩૨. હળવો હળવો હાલ્ય !

ફધે ભરી તળાવડી હો રાજ !

મોતીડે બાંધી પાળ

૧ મણિયલ હળવો હળવો હાલ્ય !

ચીતળ શેરની ળજારમાં હો રાજ !

રૂડી ચૂંદડિયું વેચાય

મણિયલ હળવો હળવો હાલ્ય ! ૨

૧ મણિ સમાન.

૨. આવા જ સાવના ગીતો જુદા જુદા એકેક ભર્મિ જોડી દઈ ને
નીચેની ત્રણ રીતે પણ ગવાય છે

ચૂંદડીનો મણિમા

ઝીણા ઝીણા રે મોતીડા હેમજ હાથીડા !

ઝીના સોનેરી પનાણ

હાથીડે બેસે રે મારે નાની વડનો સાયબો

બિતર્થા ઠસુબીને હાટ

વોરો વોરો રે વાલીડા ! નવરમ ચૂંદડી

ચૂંદડી મારે મોઘી વહુને કાળ

ઝોટો ઝોટો રે મોઘી વહુ નવરમ ચૂંદડી

મહાલો દેસરિયાને મોવ-ઝીણા ઝીણા રે૦

આખોનો નેહ

અણિયાળી આખ્યોનો નેહો લાગ્યો માણસાજ !

વાડડીએ નેહુનો સામે લાગ્યો માણસાજ !

....ભાઈ તે ચૂંદડી મૂલવે હો રાજ !
 ઈ તો મારે વહુને ઠાજ
 મણિયલ હળવો હળવો હાલ્ય !

ફધે ભરી તળાવડી હો રાજ !
 મોતીઠે બાંધી પાળ
 મણિયલ હળવો હળવો હાલ્ય !

ભાડી પૂછે વરલાડડા !

આવડણી ને રોણે લાગી વાર ?

ચીતળ ગ્યા'તા અમિ એકલા

ચૂંદડીયું વેરાવતાં લાગી વાર-અણિયાળીં

નેણે નાગરવેલ

ચીતળ જાલે મોરી નગરીના ઢોલ

ચૂંદડી મારે મોધીનાછને નેણે નાગરવેલ.

નગર જાલે મોરી નગરીના ઢોલ નુરમલિયા.

મારે મોધીનાછને નેણે નાગરવેલ.

વાળાહ.....વેલડિયું-મારેં

દોઢે.....ડાળવડા-મારેં

હેંડ, ક્યોરે આવશે ?

[ચંદ્રબોલનાએ રંગાયેલી રાત્રિ જાણે અગરચંદન વડે લેપન કરેલી હોય તેવી કદપના છે. રાત્રિ માટે જોમ ચંદ્રની રાહ છે, તેમ વહુ માટે વરની રાહ છે. પણ એ તો મુઠ્ઠે ગયો છે. પ્રભાતે આવશે.]

અગર ચંદ્રબોલી રાત

ચાંદા પૂનમની રાત

ચાંદલિયો કારે રે જીગશે !

તારોડિયો કારે રે જીગશે !

નાની વહુ ! તોરલો ચામ

મોંઘી વહુ ! તોરલો કંથ

કેસરિયો કારે રે આવશે !

નેનળો કારે રે આવશે !

આ છે રજપૂતે સાથ

આ છે રાઠોડે સાથ

દિવડીઓ જીગ્યે રે આવશે.

તારોડીઓ જીગ્યે રે આવશે.

૩૪. કાં રે દૂખળો !

[શૃંગારનું ગીત છે વહુ પોતાના કંથની દુર્ખલતાનું દારણ
રસભરી મર્યાદા વડે બતાવે છે]

•

પોપટડી રે ! તોરલો કંથ

કાં રે પોપટ દૂખળો ?

દિ'વારે રે વનફળ વેઠવા બંધ

રાતે ને પોપટ પાંજરે !

હાથણલી રે ! તોરલો કંથ

કાં રે હાથી દૂખળો ?

દિ'વારે રે દરબાર બૂલવા બંધ

રાતે ને હાથી સાંકળે !

નાની વહુ રે ! તોરલો કંથ

કાં રે કેસરિયો દૂખળો ?

દિ'વારે રે ઘોડલાં ખેલવવા બંધ

રાતે રમે સોગઠે !

સોગઠે રમતેલા હાર્યા

તેણે દરબાર દૂખળા !

૩૫. સૂડલો ઝાલીઓ

નાનાં ભાઈ કાંઈ ચડ્યા રે શિકાર
વનમાં જઈને રે સૂડલો ઝાલીઓ રે માણસાજ !

નાની વહુ કાંઈ ધાન ન ખાય
શિયે ને અપરાધે સૂડલો ઝાલીઓ રે માણસાજ !

*આપણા બાગમાં એળચડીનાં ઝાઠ
હીલી ને એળચીએ ચાંચું ચોડિયું રે માણસાજ !

નાના ભાઈ

૩૬. દોઢયે ડગલું

[વિનોદ-ગીત છે. પૂર્વાર્ધ વર-પક્ષવાળાં અને ઉત્તરાર્ધ કન્ધા-પક્ષવાળાં માય છે. 'સૂર્ય' કાઠીના કષ્ટરેવ હોવાથી ક્રિતું મુખ સૂરજને મળતું સૂચવાયું છે.]

*

મોતીએ જડી તારી મોજડી, તારાં હીરે જડયાં હથિયાર,
વર 'સોમલીઆ, પોરે પગલું ભયં !

* 'સોપારીનાં ઝાઠ' 'નાળિયેરીનાં ઝાઠ' વગેરે મૂઢી એ જ પદ્ધતિઓ બતાવે છે.

૧. 'સોમલીઆ' કાઠી પુરુષનું સંબોધન છે. તેઓના એક પૂર્વજના ઘરમાં સોમાવંતી નામે ચઢ્યાણની પુત્રી હતી. એ સ્ત્રીએ જગાઈને પ્રસન્ન માનવામાં સોમજ નહીં કાઠી, તે પરથી કાઠી સોમવિદ્યા કહેવાયા.

વર કેસરિયા,^૧ દોઢયે ડગલું ભર્યું !

હાં રે વાલીડા અણોસરો ! તાની સૂરજની અણુસાર,

વર કેસરિયા, પોરે પગલું ભર્યું !

વર અંતરિયા, દોઢયે ડગલું ભર્યું !

હાં રે જમાઈડા અણોસરો ! તારે હડમાનની અણુસાર,

રસાંઠિયેના સૂડતલ !

ઝીપટેના મૂડતલ !

હજના ખેડ, હજવો હજવો હાલ્ય !

હાં રે જમાઈડા અણોસરો ! તારી અડદેની અણુસાર

સાંઠિયેના સૂડતલ !

ઝીપટેના મૂડતલ !

હજના ખેડ, હજવો હજવો હાલ્ય !

૩૭. મરડ ધણો

[વિનોદ-ગીત છે. હે વર ! તું તો બહુ થોડે ખરચે પરણી ગયો. તું ગરીબ છે, છતાં આટલો ઠઠારો માનો ?]

વારે ઠાણે ને ઠઠારો તારે મરડ ધણો !
તારે મરડ ધણો ને તારે ઠરડ ધણો !

મારી....બાઈના વર ! તારે મરડ ધણો !
તારે મરડ ધણો રે તારે ઠરડ ધણો !

તું તો પાંચેરામાં પરણ્યો, તારે મરડ ધણો !
તું તો અધેરામાં ૧૬વણ્યો તારે મરડ ધણો !
હું તો માગેલા માણસે આળ્યો, તારે મરડ ધણો !
તું તો માગેલ ઘોઠે આળ્યો, તારે મરડ ધણો !

તારે મરડ ધણો રે તારે ઠરડ ધણો !
મારે ગોંધીબાઈના વર ! તારે મરડ ધણો !

૩૮. નીંદરડી આવે

[નીચેનાં ૩૮ તથા ૩૯ બન્ને વિનોદ—ગીતો છે.]

*

વર તો હાલે ચાલે ને વરને નીંદરડી આવે.
વરનો હાદોળ ચાલવા નો દિયે
બાણુડા વરને નીંદરડી આવે.

મેલો મેલો હાદોળ ! છેડલો અમારો
અમારે બવાં છે ફજિતિયાને તોરણ
બાણુડા વરને નીંદરડી આવે.

અમારે બવાં છે ધુતારિયાને તોરણ
બાણુડી વરને નીંદરડી આવે.

વર તો હાલે ચાલે ને વરને નીંદરડી આવે
વરનાં માતાળ ચાલવા નો દિયે
બાણુડા વરને નીંદરડી આવે.

મેલો મેલો માતાળ છેડલો અમારો,
મારે બવાં છે ફજિતિયાને તોરણ
બાણુડા વરને નીંદરડી આવે.

૩૯. લર્વોગડાં લઈ લીધાં

મેં તમને વાર્યા વીર !

*....ભાઈની સીમડીએ ન જાળે માણુરાજ !

ગોવાળ ધુતારા વીર !

મારાં વીરનાં લર્વોગડાં લઈ લીધાં માણુરાજ !

મેં તમને વાર્યા વીર !

*....ભાઈને સરવરિયે નો જાળે માણુરાજ !

પનીઆરી ધુતારી વીર !

મારા વીરનાં લર્વોગડાં લઈ લીધાં માણુરાજ !

સાસુડી ધુતારી વીર !

મારા વીરનાં લર્વોગડાં લઈ લીધાં માણુરાજ !

૪૦. દારૂડો ગુઢો

ગોરાં ઠકરાણા ઠમકથી બોલે
નહિ દારૂડો પ્રેમને તોલે રે !

દારૂડો ગૂઢો ને નાગર વેલ્ય.

તમે દારૂડાની અલગત છોડો
પ્રીત પિયાલા ભરી ભરી પિયે રે-દારૂડો

અમારે....ભાઈ કાંઈ કેળ્યુંમાંથી કેવડો
અમારે....વહુ લટિયલ કેલ્ય રે-દારૂડો

તમે એક વાર શિરોહી જાલો
તમે શિરોહીની સમશેરું લાવો રે-દારૂડો*

તમે એક વાર રણુમા જાલો !
તમે પણ રણુ રંગ લગાડીને આવો રે

દારૂડો ગૂઢો ને નાગર વેલ્ય.

[૩]

મિશ્ર ગીતા

૪૧. પૂજ્યા હોય મોરાર

[પ્રભુ પૂજ્યા હોય તો આર્વા આર્વા સુખ સાંપડે : આંગણે પીપળો, ધેરે ગાય, પેટે દીકરી અને દીકરા : આંહી દીકરીની પ્રાપ્તિ કેટલી મંગલ અને સુખમય કહી છે । પુત્રી હોય તો જ જાણે કે સંત્રહેલું દ્રવ્ય એને અર્પણ કરવાથી સાર્યક થાય. અજન્મ પ્રતિના આ ઉચ્ચ લોકાદર છે.]

*

પાટે તેગણેશ બેસારીએ, મંગળ કરે નિરધાર;
સગાં કુટુંબી તેડીએ, બે પૂજ્યા હોય મોરાર.

જને તે આંગણ પીપળો, તેના ધન્ય અવતાર,
સાંજ સવાર પૂજા કરે, બે પૂજ્યા હોય મોરાર.

જને તે આંગણ ગાવડી, તેના તે ધન્ય અવતાર;
સાંજે સવારે ઢોહી વળે, બે પૂજ્યા હોય મોરાર

જને તે પેટે દીકરી, તેના તે ધન્ય અવતાર.
સાંસાર્યુ સૂર્યુ વાપરે, બે પૂજ્યા હોય મોરાર.

જને તે પેટે દીકરા, તેના તે ધન્ય અવતાર,
વવાઈ પાયે પડે, બે પૂજ્યા હોય મોરાર.

રાતો તે ચૂડા મારો રંગ ભર્યો, કોરો ને કમખો હાથ;
 #ધરયોળે ઘડ ભાંગીએ, જો પૂજ્યા હોય મોરાર.
 કાઠા તે ઘઉંની ચોટલી, માંહી ગળગળીઓ કંસાર;
 લેગાં એસી લોજન કરે, જો પૂજ્યા હોય મોરાર.

૪૨. મારે આંગણીએ

[આ ગીત અંત્યજોમાં પણ ગવાય છે, વિવાહ વખતે ધરના આંગણીમાં મંગળ રમણીયતા રેલતી કદપાય છે.]

મારે આંગણીએ તુળસીનો ક્યારો.
 તુળસીને ક્યારે ધીના દીવા બળે.
 ધીના દીવા બળે, જોવા દેવ મળે.
 જોવા દેવ મળે, રૂડા રામ રમે.
 રૂડા રામ રમે, સાચાં મોતી ઝરે.
 સાચાં મોતી ઝરે, લીલા મોર ચરે.
 લીલા મોર ચરે, ઢેચું ^૧હુંજે વળે.
 ઢેચું હુંજે વળે, ^૨....ભાઈને ગમે.
ભાઈને ગમે, એનો ^૩મોલી પરણે.
 એનો મોલી પરણે એને હોંશ ઘણી.
 એને હોંશ ઘણી એને ખાંત ઘણી.

૧ 'ધરયોળું' નામે મનુષ્ય વસ્ત્ર માત્ર લક્ષ્યાદિક અવસરે જ ખદેરાય.
 તે સિવાય તો ધરીમધ સંકેતેણું પડયું જ રહે. એટલે જ 'ધરયોળે ધડધ
 ભાંગવી'નો લાક્ષણિક અર્થ 'લક્ષ્યાદિક અવસર ઉજવવા' જેવો પામ છે.

૧ ટોળે. ૨ વરના પિતાનું નામ લેવાય. ૩ પુત્ર.

૪૩. પાણિયારી

[પ્રથમ મિલનનું ગીત : 'હૂષે ભરી રે તળાવડી' જેવું.]

*

સાંકડો સાંકડો પાણિયારનો શેરો
 ઢોલો ઘોતિયાં ઘોવાને રાયવર સાંચર્યો રે.
 ઘોળે ઘોળે જગલડાની પાંખડી રે
 વીરને પ્રણવી છે....ગામની પદમણી રે.
 વરના દાદા ક્રિયા ભાઈ તમને વીનવું રે
 દાદા ! ખરચોને લાખ બે લાખ
ગામની પાણિયારી રહડી લાગશે રે.

૪૪. માનવીનાં પરણેતર

ઘોડલે ચડીને ગોવિંદજી રે આબ્યા
 આબ્યા ડિ દારકાના વાસી કરસનજી-પાલખડી વરરાજા !
 સુભદ્રાભાઈ પૂછે ઓરેરા પધારો
 માનવી ને લોક કેમ પરણે કરસનજી-પાલખડી વરરાજા !
 સુખડનો માંડવો ને આંખાનાં તોરણ
 માનવી ને લોક એમ પરણે કરસનજી-પાલખડી વરરાજા !
 ત્રાંખાની યાળી ને કંકૂડે અંજવાળી
 દાદોજી દીએ કન્યાદાન કરસનજી-પાલખડી

૪૫. જમરખ દીવડો

[દીવડો જમરખ કહેવાય છે. તેની પાછળ આવે બાવ છે. દેવોએ એટ દીવડાં દયિવારોને માળાને ધરેલો એ દીવડો છે. આ કુદારોનું લાકુળિય મીન છે.]

*

મારે આંગણુ આવ્યા ફરશુરામજી
હા રે આવ્યા ચંકર ને રણુછોડ
મેં તો પ્રેમથી પૂજા કરી.

ફરશુરામે ફરશી આપી હેનથી
મારેવે તો આપ્યું છે ત્રિશૂળ
રણુછોડરાયે ચક્રર આપિયું.

ત્રણેને ગાળીને કરી લાળકી
તેની પાટી ધટે રે છુવાર
એ પાટીનો જમરખ દીવડો.

દીવડીએ કાંઈ માંડ્યા છે ગણેશ
મેં તો કાઠે પગરણુ આદર્શ.

૪૬. બાળેઠ

[બાળેઠની મંજલતા પણ એ જ ભતની કસ્થાઈ છે. આંગ્રો-વવાયો. એને કૃષ્ણે, જગલદ્રે ને રૂક્મણીએ બિઝેર્યો : એમાંથી રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાએ બાળેઠ સરળ્યો.]

*

મારે આંગણ નવરંગ આંબો મોરીઓ
એ આંબલિયો કોણે રોપ્યો; કોણે પાયો ?
ઠઈ રે રાણીજી રયાં રખોપલે !

એ આંબલિયો કોને રોપ્યો, બળનો પાયો,
રાણી રૂખમાઈ રયાં રખોપલે !

આંબલિયાની આડી અવળી ડાળખી,
ડાળ્યે બેઠા ટોકે ઝીણા મોર
મેં તો તેનો રે ઘડાયો બાઈ બાળેઠીઓ.

એ બાળેઠીઓ કોણે ઘડીઓ, કોણે જડીઓ ?
ઠઈ રે ચિતરાણીએ બાળેઠ ચિતર્યો ?

એ બાળેઠીઓ રામે ઘડીઓ, લખમણે જડીઓ,
સીતા ચિતરાણીએ બાળેઠ ચિતર્યો

બાળેઠે કાંઈ માંડયા છે ગણેથ
મેં તો કોઠે પગરણ આંદર્યાં.

૪૭- મંગલ રંગ

દાદાજી તો ગ્યા'વા રે દુવારમાં
 દુવારમાંથી દાબ્યા પારિબત
 એને આંગળીઆમાં રાખીઓ.

વધતે કાલેતા ફૂલં ફૂલડાં
 તેના કદમ્યા નવરંગી રંગ
 તેમાં રંગી દન્યાની ચૂંદડી.

બીજી રંગી વરનામની પાધ
 વર ને વાધે કેસર છાંદણાં.

૪૮. મોતીના દાણા

વનરા તે વનમાં તુજશી કુંવારાં;
 તુજશીને પાણીમાં પાવ રે નાના ભાઈ રાણા !
 મોતીના દાણા !

વેવાઈને માંડવે ઉતારા ઓરડા
 જઈને ઉતારા દરે રે નાના ભાઈ રાણા !
 મોતીના દાણા !

વેવાઈને માંડવે દન્યા કુંવારી
 જઈને હાથેવાળે મેળો રે નાના ભાઈ રાણા !
 મોતીના દાણા !

૪૯. વીર વાલા

[પિતાને, માતાને, ભાઈને, બહેનને વગેરેને પર કેવો વહાલો લાગે છે !]

*

સવા મણુ સોનીનો છે હીવો રે
અથ મણુ રૂપાનું છે છોડું રે.

ભાર કપાસની છે વાટયું રે
આછી આછી ઘાણીમાં છે તેલ રે.

હીવો મેલ્યો રસિયા માંડવા હેઠ રે
હાહા વીનવળો ક્રિયા બાઈ રે

તમને ક્રિયા બાઈ કેવા વાલા રે ?

જેવી મારી આંખલડીનાં તેજ રે

અમનેભાઈ એવા વાલા રે.

માતા વીનવળો કંઈ બાઈ રે

તમને ક્રિયા બાઈ કેવા વાલા રે

જેવો મારો હાથડીઆનો મૂઠો રે

અમનેભાઈ એવા વાલા રે

*જેવો મારા હેયા કેરો હાર રે

એવાભાઈ અમને વાલા રે.

*જેવી મારી લલાટની ટીલડી રે

એવાભાઈ અમને વાલા રે.

* જુદા જુદા સ્થળોએ કહે છે.

૫૦. મોસાળું

[વરની અથવા કન્યાની માતા પોતાના ભાઈને કહેવરાવે છે કે “મારાં પ્રત્યેક સગાંને ભેદ આપવાની આટલી ચીજો હાઈ ને જ આવશે ! નહિ તો લલો થઈ આવીશ મા ! કેમકે મારા પર મેણાં બરસશે.” વરના મામા એ તમામ વિગતવારનું મોસાળું હાઈ ને હાજર હતા. આ રીતે સીતો પિયર-પદ્મ હમેશાં દબાણમાં જ રહેતો.]

*

કોઠે ને પગરણ આદર્યાં; હરખેસું માંડયા જામ,
ધરનો નાહોલિયો વીનવે, સાંભળો ગોરી વાત !

માડું તે સઘળું કટખ આવિયું, હવે તારાંમે તેલવ !
મારા ખાંધવા ગ્યા છે માળવે, ભતરીજ નાનાં બજા.

હાથે કાગળ દે મુખ ધાંચીઆ, શું જોશે મોસાળાને કાજ,

સસરાને હાવે વીરા ! પાપડી, સામુને સાડલાની જોડ
જેઠને હાવે વીરા ! માળીઆં, જોડાણીને છાયલ ચીર.

ઢેરને હાવે વીરાં ! પાંભડાં, દેરાણીને કબજીનાં ચીર.

નણુંહીને હાવે વીરા ! ચૂંદડી, નણુદોઈને ભેરવ મૂલ્ય.

પેડીને હાવે વીરા ! ઢીંગલી, કુંવરીઆંને રાત્રી મોહ્ય.૨

મારે ને હાવે વીરા ! ધરચોળકાં, બતરીથ ભમરીનો મોડ.
ધરના સ્વામીને ઘોડો હંસલો, મોતીડે જડિત પલાણુ.

કટંગને લાવે વીરા ! કાપડાં, પાડોશીને નાજિયેરની જોડ.
એટલીને સંપત હોય તો આવજો ! નહિ તો રે'જો તમારે ઘેર.
કી'યાં ગાળ્યો કી'યાં ગડગડ્યો, કી'યાં જિતર્યો અપાઠીલો મેઘ !
આવ્યા મારે....લાઈના મામલા, અવસરે રાખ્યો રંગ.

૫૧. વીરને તેડાવીએ

[હે પતિ ! આહે તેટલી જહેમત હાવીને પણ મારા વીરને
તેડાવો.]

*

સ્વામી મારા ! ચોખા મગાવો ને કંકુડે પીળાવો,
નાત્યુને નોતરાં અપાવીએ !

નાત્યુનાં નોતરાં, કટંગને કંકોતરી
મોસાળીઆ વીરને તેડાવીએ !

સ્વામી મારા ! સસરોજી આવ્યા સામુજી રે આવ્યાં
મારા મેયરનું કોઈ નાવિયું.

ગેરરી મોરી ! તારા મેયર આડા કુંગર ધણેરા
તેની રે મસે કોઈ નાવિયું.

સ્વામી મારા ! કુંગર કોરાવીને રસ્તા બંધાવો
મામરીઆ વીરને તેડાવીએ.

ગોરી મોરી ! તારા મેયર આડા વેરી ધણેરા,
તેની રે મસે કોઈ નાવિયું.

સ્વામી મોરા ! જેઠાળ આબ્યા ને જેઠાણી આબ્યાં
મારા મેયરનું કોઈ નાવિયું.

ગોધી મોરી ! તારા મેયર આઠા સમઠર ઘણેરા
તેની રે મસે કોઈ નાવિયું.

સ્વામી મોરા ! સમઠર સોસાવીને સડકું બંધાવે
મામેરીઆ વીરને તેડાવીએ.

૫૨. વરરાજની વાટ

[રાની ઉત્સુકતાભરી વાટ જુએ છે.]

નાની બેન હાદાણને વીનવે રે;
મંડપ જિંચેરા નાખો !

જિંચી ચડું ને નીચી જિતડું રે;
જોણું વરરાજ વાટ.

જેઠ ઘોડે ને સસરા હાથીએ
દેર તેણ-પલાણ

વરરાજ જોઠા પાલખી રે
આગળ ચમર ઢોળાય

કોઈ કે, જૂનોગઢ જિમટયો રે
કોઈ કે' હલકયો હાલાર !

કોઈ કે' ચાંદો ને સૂરજ રવ ચડ્યા રે
કોઈ કે' ચંદ્રમાનાં તેજ.

નથી રે જૂનાગઢ ભિંમટયો રે
નથી હલકયો હાલાર.

કુંવરી પરણે....ભાઈ તણી રે
એની આવે છે જ્ઞાન.

૫૩ જોવા જાઉં.

[મૃગનયની કન્યા પોતે પોતાના વરને પરણતાં પહેલાં જાણે
જુદા જુદા વેશ કાઢીને જોઈ જોવા માગતી હોય તેવો બાવ જોડે છે.]

*

મરઘાનેણીનો વર જિતર્યો વાડીએ રે

હું તો એને રે મસે જોવા જાઉં રે !

સંઘાડે ઉતાર્યો રાગો ઢાલિયો રે

હું તો હાથમાં તે લઉં લાલ લાકડી રે

હું તો ગોવાળીની મથે જોવા જાઉં રે—સંઘાડે

હું તો હાથમાં તે લઉં કૂલ-છાળડી રે

હું તો માળીની મથે જોવા જાઉં રે—સંઘાડે

હું તો હાથમાં તે લઉં જળ-ઝડલું રે

હું તો પાણીલાંની મથે જોવા જાઉં રે—સંઘાડે

હું તો હાથમાં તે લઉં જમરખ દીવડો રે

હું તો પોંજનારીની મથે જોવા જાઉં રે—સંઘાડે

૫૪. મનડાં વાળો

દાદે નો જોયો દેશ માળવો રે

નો જોઈ ઘેલી ગુજરાત રે બેનીબા !

તમે રે ઘોળાં ને રાયવર શામળા રે !

* .. બેનના વર છે શામળા રે

તે દેખી મનડા વાળો રે બેનીબા !

તમે રે ઘોળાં ને રાયવર શામળા રે !

૫૫. રૂપ અને ગુણ

[હે પુત્રી ! વરના રૂપ સામે નહિ, પણ ગુણ સામે જોતો,
રૂપ તે ગુણ બન્ને દેવ પાસે ગમેલાં, ત્યારે દેવે રૂપને તો દૂરથી જ
તૃપ્તકાર કરી વિદાય દીધેલી, ગુણને જ પોતાની પાસે આસન દીધેલું]

બેની ચડો રે બાઈ મેડીએ,

તમે જીઓને સાસરવેલ

રે રાયજાદી ! રે સાહેબજાદી તે ચડિયાં મેડીએ.

રાયવર આવ્યા દાદાજીની ડેલીએ

નજરે નિહાળી સાસરવેલ-રે રાયજાદી૦

દાદા અમે રેગોરાં ને રાયવર શામળા !

એવો મનમાં લાગ્યો સંદેહ-રે રાયજાદી૦

દીકરા ! તેનો ન કરીએ ચોરતો,
તમે મનમાં કરો ને વિચાર-દે રાયભદ્રીં
દુવારકામાં રણુછેડરાખ સામળા,
એ તોં શુણુ તણે લાંડાર-દે રાયભદ્રીં
રૂપ શુણુ બે દેવ પાસે ગર્ભા,
દેવે રૂપને કર્યા દે જુવાર-દે રાયભદ્રીં
દેવે શુણુને તે દીધાં બેસણા;
એવો ગરવો શુણિયલ વરણ-દે રાયભદ્રીં

૫૬. લાવે દે છોકરડા !

[શશુમરિની વિનાદભરી માંગણી]

તારી ગહડામાં ગાડી છોડ દે છેદ્ધરડા !

*લાલ ધતૂરો વાપર્યો,

મર્યાં બેન માળે તે લાવે દે છોકરડા !-લાલં

૧કાંબી કઢવાં દે લંગર લાવે દે છોકરડા !-લાલં

૨કાવલા શુઝરી ને બેરખ્ખ લાવે દે છોકરડા !-લાલં

૩તુલસી ઝરમર ને હોરો લાવે દે છોકરડા !-લાલં

૪વાળી વળીઆં કોઠરવાં લાવે દે છોકરડા !-લાલં

નહિ તો પોળેથી પાછે વળે દે છોકરડા !-લાલં

*લાલ ધતૂરો વાપર્યો: તે ધતૂરો ખીને આજિ લાલ કરી લખે ર-

૧. ખગમાં ૨. હેરવળાં. ૨. લાવમાં ૩. ઢેકમાં ૪. શનમાં.

૫૭. ચંપો ઘેર ગંભીર

મારા ચોક વચ્ચે રે ચંપો રોપીઓ,
ચંપો ધિયો છે રે કાંઈ ગંભીર

વધાવો છ રે મારે આવીઓ.

હું તો વળી રે હાહાલના દેશમાં,
એના દેશમાં રે ઝાઝાં આંખનાં આડ-વધાવો

એક આંખો પાકે ને ડેરી નીપજે,
રસ જમશે રે મારો માઠીજયો વીર-વધાવો

મારા ચોક વચ્ચે રે ચંપો રોપીઓ,
ચંપો ધિયો છે રે કાંઈ ઘેર ગંભીર-વધાવો

હું તો વળી રે સસરાલના દેશમાં,
એમના દેશમાં રે ઝાઝાં હાંગરનાં આડ-વધાવો

એક હાંગર પાકે ને ચોખ્ખા નીપજે,
એ તો જમશે રે મારી નણ્ણીનો વીર-વધાવો

૫૮. માઝામાં રેળે

[વરને પોતાની વિલાસ-મર્યાદા ન વળોટવા વીનવે છે, પહેલી પંક્તિ તો લોકગીતની છે, પણ બાકીનું ગીત આધુનિક રચના જણાય છે ધોષા તગડના નાળરોમાં ગમતું હોવાનું જણાયું છે.]

*

માઝામાં રેળે રાયવર, માઝામાં રેળે !

આંખાની ડાઁયે જેડી કાયલ બાલે,
કાચી કેરીમાં રસ નેાચે પરધાન રાયવર !

માઝામાં રેળે !

જુંલરવ કરતો આ ભમરો ભણે છે,
કાચી કળીમાં મધ નેાચે પરધાન રાયવર !

માઝામાં રેળે !

સૂરજ સાખસી એમ પૂરે છે,
ધરમ ધારીને તમે રેળે ! પરધાન રાયવર !

માઝામાં રેળે !

૫૯. સાસરગામનું દર્શન

[જન ઉવલની વેળા ગવાય છે]

*

ગોરાંવહુ તે બાઈને વીનવે

તારા ગામની ચીમડી દેખાડ રાયબદા રે,
લાલ છેડા લટકાં કરે

તમે આપેરાં તે ઝોદો ગોરી ઝોદણાં
 મારાં છોગલિયાંને છાંયે ચાલી આવ રાયબદી,
 -લાલ૦

ઝોલ્યે ઠેરડે તે ઝાઝાં ઠેરડાં
 ઝોલ્યે લખીંગડે તે ઝાઝાં લખીંગ, રાયબદીદે
 -લાલ૦

તારા ગામની બજાર દેખાડ રાયબદીદે,
 તારા ગામની ચેરિયું દેખાડ રાયબદીદે
 -લાલ૦

આવી નદી ને નિર્મળી નિરખો નેહથી;
 પરવત-પિયરથી જાય સાયર-સાસરવાસ મારાં ગોરી રે!
 -લાલ૦

આવી વાડીઓ તે રાયની રળિયામણી;
 જીઓ આંખાડાળે વળગી નાગરવેલ મારાં ગોરી રે!
 -લાલ૦

થપો મોગરો ને ઠેવડો સોહામણો
 ચૂંજે માલતી ને ફૂલે મકરંદ મારાં ગોરી રે!
 -લાલ૦

આંખું સરોવર તે આપંછું સોનારિયું;
 જીઓ ઠમળે ઠમળે લમરા પામ્યા મોહ મારાં ગોરી રે!
 -લાલ૦

આવ્યો દરવાજો ને જુઓ ઘોઘા શેરનો
એની દોઢીઓની સાથે શોભા હોય મારાં ગોરી રે !
-લાલ૦

આવ્યા હાટકેશ્વર દર્શન કરીજો હેતનાં;
જુઓ ઉમા-મહેશ્વરની મળી નેડ મારાં ગોરી રે !
લાલ છેડા લટકાં કરે.

૬૦. વેલ્યે વળુંભ્યો કેવડો

[આવું રસગીત કણ્ણીઓમાં પણ ગવાય છે. કૃષ્ણ-વેલીની સાથે જેમ કેવડો જગાઈ ગયો હોય તેવી રીતે ગાદ રનેદગાંકથી વર-કન્યા પરસ્પર જગાઈ ગયાં હોવાનું સ્મયન કરે છે.]

વાડીમાં રોપાવો રૂડો કેવડો !
આંગણે રોપાવો નાગર વેલ્ય
વેલ્યે વળુંભ્યો રૂડો કેવડો !

ફૂલ વિના ફારે રૂડો કેવડો,
ફળ વિના ફાલી નાગર વેલ્ય-વેલ્યે૦

કિયા બાઇનો મોલી રૂડો કેવડો !
કિયા વેવાઈની નમણી નાગર વેલ્ય-વેલ્યે૦

....બાઇનો મોલી રૂડો કેવડો,
....વેવાઈની નમણી નાગર વેલ્ય-વેલ્યે૦

મારવાડી લગ્નગીતો

[રમપૂતાનાના લિન્ન લિન્ન પ્રદેશોમાં ગવાતા ગીતો, તેના શૈલી તે ભાષા જુદા જુદા હોય છે. ખુદ મારવાડની અંદર પણ જુદા જુદા ગીતો પ્રચલિત છે. આંહી ઉતારેલાં છે તે બધાં પાલન-પુરની પેલી મેર નજીકના મારવાડી પ્રદેશનાં મૂળ વતની અને અત્યારે પેઢીથી ભાવનગર ગામનાં નિવાસી કુંભાર કુટુંબોની બહેનો પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલાં છે. આ કુટુંબોનો લમ-બ્યવહાર હજુ સુધી નિજ વનનની સાથે જ ચાલુ હોવાથી આ ગીતો ત્યાંનાં જ છે. છતાં હાંબા વસવાટને લીધે આંહીના વાણી-પ્રયોગોનો પાસ એમાં બેસી ગયો હોવાનું સંભવિત છે. આ મારવાડી કુંભારજી બહેનો એમનાં લમ-ગીતો, ઋતુગીતો, ગરમા વગેરે ધણી મીઠી હલકે મસ્ત બનીને રાત્રિએ રાત્રિએ ગાય છે. ધણાં ધણાં ગીતોમાં સોરઠી ભાવોની આછી ધાટી છાયા તરવરે જ સોગડમાંની સંખ્યાગ્રમ જાતિઓ મૂળે મારવાડ તરફથી આવેલી હોઈ આ સંસ્કારોનું સામ્ય સમજવું સહેલું છે.]

૬૧. માડીજયો આવશે.

[મામેરાનું ગીત]

*

આંગણે આંગણે આંગલીઓ રોપાવું હો જોડણી !

હમણે માડીજયો આવશે રે.

હું તો બિંચી ચડું *ને નીચી બિતરું રે;

જોઈ મારો માડીજયો વીર રે જોડણી !

હમણે માડીજયો આવશે રે.

જાંડા જાંડાં રણમાં બેઠે જોડે રે જોડાણી !
હમણે માડીબયો આવશે રે;
જગકયાં જગકયાં રધારીડાનાં રીંગ રે જોડાણી !
જગકયાં નાના સાઈનાં ઝમાળિયાં રે !
જગકયાં જગકયાં વેલકડિયાનાં છંડાં રે જોડાણી !
જગકી બાલકડીની ચૂંદડી !

૬૨. સંતોખણ બેનડી

[વરની માતા પોતાના વીગને મામેરું લઈને આવવા કહાવે છે:
હે બાઈ! તારે કામની મામેરું કરતુ પડશે તેરી દિવ્યોરી ન રાખજો.
મારે ઘેર જીજનક સાવખી છે તું તારે માત્ર એક લીલું નાળિયેર
લઈને આવજો । હું તો સંતોખી બહેન છું]

*

વીરા ! નીલડું નાળિયેર લઈ આવ ।
હું રે સંતોખણ બેનડી.
લાયા । બલો તે લેંસોનો લલકાર,
હું રે સંતોખણ બેનડી
ભાયા । બલેરી જોડકિયું હંકાર
હું રે સંતોખણ બેનડી.
ભાયા । બલો છે જસાંદ્યાનો લલકાર
હું રે સંતોખણ બેનડી.

૬૩. આવાંસાં હો રે !

[વરની ઉક્તિ: હે મૃગનયતી ! હું આવું છું. ઘોડાની સવારી કરતો, ઝૂલતો હાથીડે અને શ્રીફળનાં દાન દેતો આવું છું.]

*

આવાંસાં મારી મરઘાનેણી !

આવાંસાં હો રે

રે ઘોડારી ધમસાણે

હાથી ઝૂલતાં નાળેરાં દેતાં

આવાંસાં હો રે !

આવાંસાં મારી ચિયરપૂરી !

આવાંસાં હો રે !

ચૂડલા સોયે તો રસીરમિયા લેળા લેળે રે !

આવાંસાં મારાં મરઘાનેણી !

આવાંસાં હો રે !

સાણુડા સોયે તો વાણીડા લેળા લેળે રે—આવાંસાં

ધરણાં સોયે તો સોનીડા લેળા લેળે રે—આવાંસાં

૬૪. રીતાં લાયો

[વરરામ કન્યાની છાળ માટે શી શી ચીજો લાવ્યો તેનું વર્ણન છે. સંપદો મેકતિયા (મેકતા ગામના વાસી વર) ને જોવા નીકળ્યા છે.]

*

ચાલો રે સૈરાં મોજ કરાં !

મેકતિયો જોવા જાં.

એ....સરદાર લાડલો !

ઢેડી ઢેડી રીતાં લાયો ?

ચૂડલા રે લાયો રે જો જોત ઘણા

‘ઠાંકણિયારો સેન અપાર.

એ....સરદાર લાડલો !

એડી એડી રીતાં લાયો.

એ ઉમરાવ વનરો !

એડી એડી રીતાં લાયો હાં-ચાલો ૦

છાળ ભરીને ગપડલાં રે લાયો

૧ સાળુડારો સેન અપાર

૨ એ....સરદાર લાડલો !

એડી એડી રીતાં લાયો.

એ-ઉમરાવ વનરો !

એડી એડી રીતાં લાયો હાં-ચાલો ૦x

૬૫. સાચું સગપણ

[વર કન્યાને મનાવે છે. હે રાણી ! ચાલો, મારે દેશે ફેરીઓ પાછી છે. કન્યા કહે છે કે મારા માળાપ વિના મને શે ગમશે? વર સમજાવે છે કે સાચો સંબંધ તો માત્ર સ્ત્રી-પુરુષનો જ છે, ખીન્નું બધું સગપણ મિથ્યા છે.]

*

ઝાલી રે રાણી ! હાલો રે આપણે દેશ !
કે આગા રે પાકા, રસ ઢળે

સોઢા રે રાણી ! મેં કેમ આવું ચારે દેશ !
કે રખાવાળી કવોણું રિયો નહિ ચાલી.

સોઢા રે રાણી ! મેં કેમ આવું ચારે દેશ,
કે માતા અમારા - મન સમાં.

ખાવોળી રે ચારા આળ જંજાળ,
કે સાચો રે સગપણ હોય જણાં-ઝાલીં

ખીન્ને રે સગપણ આળ જંજાળ,
કે સાચો રે સગપણ હોય જણાં-ઝાલીં

[અન્ય સર્ગનાં નામ લઈ એતું એ જ ગવાય છે.]

૬૫. સાચું સગપણ

[વર કન્યાને મનાવે છે. હે રાણી ! ચાલો, મારે દેશે ફરીએ પાછી છે. કન્યા કહે છે કે મારા માબાપ વિના મને શે ગમશે? વ સમજાવે છે કે સાચો સંબંધ તો માત્ર સ્ત્રી-પુરુષનો જ છે, બીજા બધું સગપણ મિથ્યા છે.]

*

ઝાલી રે રાણી ! હાલો રે આપણે દેશ !

કે આંખા રે પાકા, રસ ઢળે

સોઢા રે રાણી ! મેં કેમ આવું થારે દેશ !

કે રખાવાજી ક્વોણું રિયો નહિ ચાલી.

સોઢા રે રાણી ! મેં કેમ આવું થારે દેશ,

કે માતા અમારા મન સમાં.

ખાવોજી રે થારા આજી જંજાજી,

કે સાચો રે સગપણ હોય જણાં-ઝાલીં

ખીજે રે સગપણ આજી જંજાજી,

કે સાચો રે સગપણ હોય જણાં-ઝાલીં

[અન્ય સર્ગાનાં નામ લઈ એવું એ જ ગવાય છે.]

૬૬. હરિયા વનની કોયલડી

[વરનાં મનામણાં ચાલુ છે: હે લાડી ! તારા સસરાએ તારે માટે હીડોળો બાંધ્યો હે મારી લીલા વનની કોયલ ! તું હીચકવા જલદી ચાલ દબે તું તારા માતા-પિતાનો સ્નેહ છોડીને ચાલો આવ ! સરખાવો 'આછિરું કંકરું ઘોળ્યે રે લાડી ' " (ચૂદડી ૧: શીત ૭૨)]

વનડી ! થારે સસરેજી રડોલર બાધીઓ,
વનડી ! ઘડીંડારે રઉમાટે વેલી આવ !
રે મારી હરિયા વનરી કોયલડી !

લાડી ! આખા પાકા ને ફેરી રસ દળે,
લાડી ! જ્ઞાનમંદુરનો વડો રે સવાદ
રે મારી હરિયા હરિયા વનરી કોયલડી !

લાડી ! મેલો માતારી પચટ્ટુ આગળી,
લાડી ! છોડો બાવાજી વાળો હેત

લાડી ! રાખો સસરાજી વાળો પેત
રે મારી હરિયા વનરી કોયલડી !

[અન્ય સર્ગનાં નામ લઈ ગવાય છે.]

૬૭. મારો દેશ

[હે લાડી ! તારે પગને દુઠું વાવ ફૂલા મળાતું, તું મારેદેશ ચાલ !]

*

પગે પગે વાવલડી જોદાતું હો લાખેણી લાડી !
પગે પગે વાવલડી જોદાતું હો રૂપાળી લાડી !
લઈ ચાલ્યાં મારે દેશ.

દેશલડો ડરિયામણો લાગે હો રૂપાળા લાડા !
દેશલડો ડરિયામણો લાગે હો રૂપાળા લાડા !
નહિ ચાલું યારે દેશ.

*બાવાણરી અવળું આવે હો લાખેણી લાડા !
નહિ ચાલું યારે દેશ.

અવળું યારે ચૂડલે લખાતું હો લાખેણી લાડી !
અવળું યારે ચૂડલે લખાતું હો લાખેણી લાડી !
લઈ ચાલું મારે દેશ.

૬૮. તારે કારણે

[હે લાડી, તારા જીવનને કારણે તો મેં પિતાનો પ્રેમ તન્યો,
હવે ચાલ મારી બાગેમાં ! મારી બાગમાં ચંપો, મરવો ને કેવડો
જેવાં ફૂલ છે : હે પિયુ ! તારાં છોમલામાં કેવળ ગદ્ગદનાં ફૂલ છે !
તું ખીજાં ફૂલોની જૂઠી વાતો કરે છે.]

*

*મેં તો ચારા જીવન વની ! કારણીએ,
મેં તો છોડ્યા બાવાજી વાળાં હેત
હાલોને વની વાગામે !

વાગામે ચંપો ને મરવો કેવડો,
વાગામે 'ચંપોલડીરાં ફૂલ
હાલોને વની વાગામે !

ગલરે ફૂલ વનાજી ચારા છોગામે,
ગલરે ફૂલ લમરજી ચારા રચેસામે
હાલોને વની વાગામે !

● સરખાવો :

મેં તો હાલ મારને ફુલાબા રે
તારા આજા પૂપટડાને કારણુ દો લાડી !
હજી રે સમજ મારી ઠાવલડી !
(ચૂંદડી ૧ : ગીત ૭૩)

૧ ચ બેલીનાં ફૂલ. ૨. પાપડીનો પેચ.

૬૯. મારા દેશમાં

[હે કન્યા ! મારા દેશમાં લઈ જઈને દુ તને સારી પેઠે
સોનાનાં આભૂષણો પહેરાવી પીળી દળદળ જેવી, રૂપાના અથકારે
સજાવી ધોળી સફેદ અને કકુના ચણુગાર કરાવી લાલચોળ બનાવી
દર્શાવ ।]

•

ડુંગર ઉપર ડેરડી રે વની !

જણુ ઉપર ઢાડમ ધ્રાખ,
થારા ઢાઢાને કહી દેજે રે વની !
લઈ હાલું મારડે દેશ.

ખાળક વની ! લઈ હાલું મારડે દેશ,
મારા તે દેશમાં રૂપું ઘણું રે વની !
કર દેશાં ધોળી સફેદ !
ખાળક વની ! કર દેશાં ધોળી સફેદ !

ડુંગર ઉપર ડેરડી રે વની !

જણુ ઉપર ઢાડમ ધ્રાખ,
થારા વીરાને કહી દેજે રે વની !
લઈ હાલું રે મારડે દેશ

મારા તે દેશમાં સોનું ઘણું રે વની !

કર દેશાં પીળી હળદ !—ડુંગર૦

થારા મામાને કહી દેજે રે વની !
 લઈ હાલું રે મારઠે દેશ.
 મારા તે દેશમાં કંકુ ઘણું રે વની !
 કર દેશાં લાલ લપેટ !-કુંગરો

૭૦. પ્રેમની વાતો

[હે લાડી ! નારે માટે ચણમાર લાવ્યો છું. મુખેથી બોલ તો ખરી. હે લાડા ! કેમ કરીને છું બોલું ? મારા મેમાં તાણુલની પટ્ટી છે.]

*

ચૂડલા લાયો રે વની !
 કે 'મુંઢે બોલ તો ખરી !
 કે કી ? કર બોલું ડો વના !
 કે મુંઢે પાનરી ખીડી !
 કે મુંઢે પાનરી ખીડી
 કે હીરા લાલસું જડી.
 કે હીરા લાલસું જડી
 કે મૂઠી મો'રસું ભરી
 કે મૂઠી મો'રસું ભરી
 કે જાતાં પ્રેમસું કરી !x

૧ મોઢે. ૧ કેમ કરીને.

x એની એ પંક્તિઓ જુદા જુદા અલકારોનાં નામ લઈને ગવાય છે.

૭૧. ચરકલી

[પુત્રીની વિદાય વેળાનું ગીત આપણા ગીત “દાદાને આંગણ આંગણો” જેવું.]

*

બાઈના બાવારે આંગણ આંગણો,
બાઈ રમતાં આંગણિયારી છાંય રે
નીલા વનરી ચરકલી !

‘બાવા ! દીધાં તે ધણ પાછાં ને આવે
ઈ તો જિડી જાશે પર ઘેર રે
નીલા વનરી ચરકલી !

[અન્ય સર્ગનાં નામ મૂકીને એની એ જ પંક્તિઓ ફરી ગવાય છે.]

૭૨. વનજી વાગોંમેં

[આ શૃંગાર-ગીત છે. વર બાગમાં આવ્યો છે. રૂપિયા આપીને નવવધૂને રિઝવવાની આશ્ચર્ય રીતિની આ ગીતમાં નોંધ છે. નવવધૂને લમની પહેતી રાતે ધૂમટા હોઠાવવા વગેરે માટે રૂપિયા આપીને મનાવવાની રીત પ્રચલિત હતી-જાહે છે.

ચૂડલો પણ લાવજો વનાજી રાજ !
વનડી જોવે ચૂડવારી વાટ, વનજી વાગોંમેં.
ઓઢી પેરી જિજ્ઞાસાંસરાંથીજો વનાજી રાજ !
વનજી તાણે વનીરો હાય, વનજી વાગોંમેં.

હાથલડો 'મતી તાલુજો વનાજી રાજ !
રૂપિયા માથું સાડી સાત, વનજી વાગ્યામે.
ચાર દેશાં રસોનલાં વનીજી રાજ !
સાડા ત્રણરી કરો ઉધાર, વનજી વાગ્યામે.
ઉધાર છુધાર મેં નૈ કરાં, વનાજી રાજ !
પારકા જીવરો શો 'વશવાસ વનજી વાગ્યામે.

૭૩. રંગના ખાલા

[આ પછુ શૃંગાર-ગીતઃ સીરવણુ (મણિવારા) ની વાદળ
જોડી જિંચી કુકાને ચૂડલા ઉતરાવી, એ ચૂડલા પહેરીને કન્યા
ઝોરડે ધૂમતી પોતાના ખતિને, મથના ખાલા પીવરાવે છે. મારવાડી
રજપૂતોનો રિવાજ.]

*

જિંચેલા વાદળીઆ ને સીરવિચારે હાટે
ચૂડલા 'સીરાવત હાજર જિલ્લી ધનલી.
ચૂડલા પેરીને વનલી ડેરે ડેરે ફરતી,
વનલી ડેરે ડેરે ફરતી,
કેસરિયાને ડાઢા ખાલા દેતી વનલી;
ખાણુડાને રંગરા ખાલા દેતી વનલી,
—જિંચેલા*

૧. મા, નહિ. ૨. એ નામનો સિક્કો. ૩. વિદ્યાપ. ૪. ઉતરાવતી.

[• 'વાણીડારે હાટ-સાણુડા' વગેરે મૂકી એ જ ગીત વારંવાર
'ગવાય છે.]

૭૪. કાંઈ લાયા રે !

[કન્યા પૂછે છે, શું લાખ્યા ? વર કહે છે, તારે પહેરવાના અંલકાર. કન્યા કહે: ' હે સ્વામી ! ધીરે ધીરે જાણો. સામુઝ સાંભળશે તો મને કપકો દેશે.' વર કહે : ' સી ! કપકો નહિ દેવરાવું, તને તો મારા શિર પર રાખીશ. તને દળવા નહિ દઉં. મજૂરી ચુકાવીને ખીજા કાંઈ પાસે દળાવીશ ']

*

કાંઈ લાયા વના ! 'થે કાંઈ લાયા રે !
કે રથારી રંગરી ડબીમે' વના થે કાંઈ લાયા રે !

ચૂડલા લાયા રે !

બાળક વની ! ચૂડલા લાયા રે;
કે ધારે અપેરવારી 'અતરાઈ'કે વની ! ચૂડલા લાયા રે !

ધીમા જાણો રે !

'હરિયાળા લાડા ! ધીમા જાણો રે !
કે મારી સામુડી સાંભળે ને નણ્ણી દેશે મને ગાળ.

નહિ દેવરાવાં ગાળ !

હરિયાળી લાડી ! નહિ દેવરાવાં ગાળ !
કે થાને છોગલા ઉપર રાખાં, થાને નહિ દેવરાવાં ગાળ !

'મૂલ પીસાડું' રે

લાખેણી લાડી મુલ દળાવું રે !
કે થાને છોગલા ઉપર રાખું, થાને ને દેવરાવાં ગાળ !

૭૫. હસીને બોલો !

[હે પતિ ! તમે ચૂડલા વગેરે ધડાતીને લાબ્યા, પશુ મારી સાથે હસીને બોલશે તો જ હું ચૂડના હોશે હોશે પડેરીશ ને વઢીને બોલશે તો આચૂપચ પાછા આપીશ]

*

વનજી ! સીરવીઆરે હાટે
ઊભા ખારા લાગે સરદાર !

વનજી ! ચૂડલા સીરાવો
વનીરે 'ઉરે આવો સરદાર !

વનજી ! 'વાઢજિયાં મેલાંમે'
બાળક વની ઊભાં સરદાર !
છોટી લાડી ઊભાં સરદાર !

વનજી ! હસીને બોલો તો
ચૂડલા સારા ઝીલાં સરદાર !

વનજી ! ગ્વેરાજી બોલો તો
ચૂડલા પાછા દેયાં સરદાર !

૭૬. પ્રેમ-ગોષ્ઠિ

[શૃંગાર-ગીત : હે સ્ત્રી ! મને તારા ઘૂંઘટની મોહિની લાગી. હે સ્વામી ! મને તમારા ઊગાની પ્રીતિ લાગી. હે સ્ત્રી ! મને તારા દેહની ઉષ્માનો પસીનો વળ્યો. હે સ્વામી ! તો તમારા ઊગા વતી પવન ઢોળો !]

ચૂડલા લાયા વનાજી ^૧સીરમ દેશના,
લાવે ને પેરાવે બાળક વનીને.
લાવે ને પેરાવે છાટી લાડીને.
બાળક વની મોલાંદે ઉપર લે ચડે.
મોહોમિં ચપો ને મરવો કેવડા.
^૨ગલરાં ફૂલ વનાજી ચારાં ઊગાંમેં !
અચત લાગ્યો લાડલડી ચારા ઘૂંઘટરો !
મન મોયો વનાજી ચારા પેસાનો !
૪પરેહો વળીયો વનીજી ચારી ^૫ગરમાઈ નો
વાયરો ઢોળોં વનાજી મનમેં આવે તો !
વાયરોં ઢોળો ભમરજી મનમેં આવે તો !
વાયરો ઢોળો ભમરજી ખીળાં ^૬પેસાંનો !

[બીજાં અલંકારોનાં નામ લઈને ગવાય છે.]

૧. સિલ્લડીપ. ૨ ગલગોટાનાં ફૂલ. ૩ ચિત્ત. ૪ પસીનો. ૫ દેહની આમી. ૬ ઊગાનો.

૭૭. કોણ કોણ પ્યારા ?

[આમા અને લીંણુ લુંબાકુંબ પાક્યા છે. વર-વહુ બેઠાં છે. વર હેતથી વાત પૂછે છે: 'હે માલવણ! તને તારા પિયરમાં કોણ પ્યારુ?' સ્ત્રી જવાબ આપે છે: 'હે સ્વામી! એક તો પ્યારા માગા પિતા: એથી સવાઈ પ્યારી મારી માતા. 'આવો હિતર સાંભળીને વર ખિન્ન છે. પરંપરા પછી સ્ત્રીને પિયરિયા પર પ્યાર રહે એ એને મમતું નથી. એ ધમકી આપે છે કે 'જૂડી વાત: આતું બોલીશ તો હું ફરીથી પરણીશ. તને તજીશ. ' સ્ત્રી પણ એટલા જ મર્મથી કહે છે કે 'હે સ્વામી! એક નહિ પણ બે પરણુજે! તારી કરાવી કરીને હું મારા માવતરને નહિ વિસાતું. ' પછી પ્રુષ્ઠ પૂછે છે કે 'તને સાસરવાસમાં વહાણું કોણ?' સ્ત્રી કહે છે, 'સસરો ને સાસ. ' આ જવાબ વરને મીઠો લાગે છે.]

‘જણસું’ સવાઈ મારી માતા માલવણી !
નીંજી બોરંગ પાકાં.

જૂઠ હે વનડી થેં તે જૂઠ છ બોલે !
ફેરે પરણી હું ઝેલે ચારે માલવણી !
નીંજી બોરંગ પાકાં.

એક પરણીતાં માફલ ! દો દો પરણીને,
થારી ડરાઈ નહિ ડરું માલવણી !
નીંજી બોરંગ પાકાં.

વનડો પૂછે વનડી ! હેતાંરી માતાં.
થારે સાસરીએ કુણ કુણ પ્યારાં માલવણી !
નીંજી બોરંગ પાકાં.

૭૮. ધરની કૂંચી

[લાડી લાડાને પૂછે છે કે ધરની ચાવી કોને સોંપી આપ્યા ?
લાડો જૂઠુંજૂઠું કહે છે કે 'ચાવી તો બાપુને દઈ આપ્યો છું'
વગેરે. 'લાડી ખીજે બજીને કહે છે કે 'એ બધા તો ધરને ફના
કરી નાખશે ! મારો જીવ બીચે ચડી જાય છે. તે શીદ ખીજને ચાવી
દીધી !' આખરે લાડો હસીને કહે છે કે 'ચાવી તો આ મારી
કસે બાધેલી છે !' સાબળીને લાડીનો જીવ હેડો બેસે છે ! કેમ જાણે
ધર પોતાનું જ ચર્ષ મધું હોય ! વિનોદ-ગીત છે.]

*

રણક ઝણક ચાલો લાડી સીમે આવી બોલી રે,
રાયવર ! કૂંચી કણુલરે સુંપી !
લાડડા ! કૂંચી કણુલરે સુંપી !
હેલીવાળા ! કૂંચી કણુલરે સુંપી !

કૂંચી તો મારા બાવાલરે સુંપી હો,
બાવોલ ધારો ૩અમલડે ધર ધાલે હો,
હેલીવાળા ! હવે લવડો ૪દોરો !

રણક ઝણક લાડી સરવર આવી બોલી રે,
રાયવર ! કૂંચી કણુલરે સુંપી !
રાયવર ! કૂંચી કણુલરે સુંપી !
હેલીવાળા ! કૂંચી કણુલરે સુંપી !

૧ કોને. ૨ ખાધડીવાળા. ૩ તારો બાપ તો અફીણમા ધર ફના કરી
નાખશે. ૪ વિહ્વળ.

કૂંચી તો મારા માતાજીરે સુખી
 માતાજી યારા ^૧રીવડીએ ઘર ઘાલે
 રાયવર હવે જીવડો દોરો-રણકં

કૂચી તો મારા કાકાજીરે સુખી
 કાકાજી યારા ^૨કરચલીએ ઘર ઘાલે !
 રાયવર હવે જીવડો દોરો-રણકં

કૂંચી તો મારા ભાઈજીરે સુખી !
 ભાઈ તો યારા ^૩જીવારણે ઘર ઘાલે !
 રાયવર હવે જીવડો દોરો-રણકં

કૂંચી તો મારી ^૪વાઘરે કસ બાંધી !
 હેલીવાળા ! હવે જીવડો ^૫સોરો !

૧ તારી મા તો દીકરીએ (દીકરીને કહ્યું દેવામા) ઉડાવી નાખરો.
 ૨ તારો કાકો તો બેટા (બેટો દેવામા) ફના કરી દેરો, કાઢલો,
 કરલો, કાલિયો, કોટલો બેટ. ૩. જીવડો ચવામા મજાસા વહેંચવામા.
 ૪ અજરખાની કસે ૫ સાત.

પારસી લગ્ન-ગીતો

૭૬

[હમ આડા પાંચ દિવસ રહે છે ત્યારે આ ગીત ગવાય છે. એમાં પરણતા પુત્રનો, છેક જન્મથી માંડી હમ સુધીનો દ્રઢ ઇતિહાસ છે. પ્રથમ ગર્ભવાસના નવ મહિના ગવાય છે પછી જન્મ, ઉત્તરોત્તર નાવણ, બાલ્યાવસ્થા, કિશોરાવસ્થામાં તોફાન, વિદ્યા-પ્રાપ્તિ, પોતાની પસંદગીનું પરણેતર વગેરે શ્રુતિઓ વર્ણવાય છે]

સરસ્વત સ્વામીને વીનલું^૧ સાએલરી રે,
એને ગણપત લાગલું^૨ પાયે પતોરરી રે

હું^૩ તમને પૂછલું^૪ માસ પીચિજખાઈ સાએલરી રે,
કઈએ^૫ રખારો શી પેરે^૬ બાયો પતોરરી રે

પહેલો^૭ માસ અભપૂયો^૮ જાયે સાએલરી રે,
કઈ^૯ બીજો તે ફરિ હોરે^{૧૦} જાયે પતોરરી રે

ત્રીજો^{૧૧} માસ રે સાકર સેવી સાએલરી રે,
કઈ^{૧૨} ચોથો તે સેવી દરાખ પતોરરી રે

^૧ સાહેલરી. ^૨ પુત્ર (જાણો) જન્મ પામ્યા ^૪ સમર્થા અને ફર (ચક્કર) ચડે છે તે.

પાંચમે માસે તે પચમાસીઆં સાએલરી રે,
કંઈ છઠો તે છઠો આઈ નો જયો પતોરરી રે.

સાતમે માસે રે સતમાસીઆ સાએલરી રે,
કંઈ આઠમો તે અણગમ્યો જયે પતોરરી રે.

નવમે માસે તે 'ખોજો ભર્યો' સાએલરી રે,
કંઈ દશમે તે બારો જયો પતોરરી રે.

ધરતી પગ દઈ જનમીઓ સાએલરી રે,
એનો સોનાં છરી રનાર વધેરીઓ પતોરરી રે.

પાણી હતાં દૂધે ઝગગોળાઓ સાએલરી રે,
કંઈ ચોખા હતાં મોતીએ વધાઓ પતોરરી રે.

ત્રણ દહાડાનો જળહવો સાએલરી રે,
એની માડીના દૂધ પિવાડયાં પતોરરી રે.

પાંચ દહાડાનો જળહવો સાએલરી રે,
એની 'માંડીસે પાંચે' ન્હાનાં ન્હાયો પતોરરી રે.

સાત દહાડાનો જળહવો સાએલરી રે,
કંઈ એ જાચનાં નામ જોવાડો પતોરરી રે !

૧ સીમન્ત વખતે ખોજામાં શ્રીફળ તેમજ બીજા કેટલીક વસ્તુઓ મૂકે છે તેને 'ખોજો ભર્યો' કહે છે. ૨ હુંડી સાથે ચોટલું નાળ કાપવામાં આવે છે. ૩ નવરાઓ. ૪ માતાની સાથે. ૫ ન્હાણું નાવણું.

તેડા રે જોધીનો બેટો સાએલરી રે,
કંઈ એ જાયાના નામ જોવાડો પતોરરી રે.

લાવો રે કુધનાં ત્રાળડા સાએલરી રે,
કંઈ જોધીનાં પગ ધોવાડો પતોરરી રે

લાવો રે કંકુના દાળડા સાએલરી રે,
કંઈ જોધીનાં પગ પીળાવો પતોરરી રે

માડો રે જોધીનાં ^૧જેમનાં સાએલરી રે,
કંઈ ધુધરીઆરો ^૨પાત પતોરરી રે

ધાજ સરો રે સજ મોતીએ સાએલરી રે,
કાંઈ જોધીને આવતા વધાવો પતોરરી રે

જોધીએ ટીપનાં વાચીઆં સાએલરી રે,
એના નામ આલ્યો ફિરોજશા નયો પતોરરી રે

દશ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
એની માડીસે દશે ^૩નહાના નહાયો પતોરરી રે

વીશ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
એની માડીએ વીસ નહાના નહાયો પતોરરી રે

ચાલીશ દહાડાનો જળઉવો સાએલરી રે,
^૪એની માડીસે ચાલીશાં નહાયો પતોરરી રે

ત્રણ મહિનાનો જળઉવો સાએલરી રે,
એનાં ^૧મમાવાની ખડકીએ સિધાવ્યો પતોરરી રે.

પાંચ મહિનાનો જળઉવો સાએલરી રે,
એનાં ^૨જપાવાને ઘેર સિધાવ્યો પતોરરી રે.

એનાં ^૩જપાઈએ મોતીએ વધાવ્યો સાએલરી રે,
એનાં જપાઈએ ^૪જોરે ^૫જોરાબ્યા પતોરરી રે.

સાત મહિનાનો જળઉવો સાએલરી રે,
એના જાવાએ ખોળે રમાડ્યો પતોરરી રે.

એક વરસનો જળઉવો સાએલરી રે,
કંઈ શેરીએ રમવા સિધાવ્યા પતોરરી રે,

સોનાં ^૧જીલ્લી રે રૂપાં ઢાંડીઆ સાએલરી રે,
કંઈ શેરીએ રમવા સિધાવ્યો પતોરરી રે.

પડોશણની ભાંગી ^૭ચાતસી સાએલરી રે,
માળીનો ^૮એસીએ મોગરો પતોરરી રે.

પાણિયારીનાં બેડલાં ફોડીઆં સાએલરી રે,
કંઈ લોકોની લાવ્યો શવ પતોરરી રે.

બાઈ રે પોરોજબાઈ તારો બેટડો સાએલરી રે,
કંઈ ^૯આડના કરતાને વાર પતોરરી રે.

^૧ માનો પિતા. ^૨ જાપનો જાપ. ^૩ જાપની મા. ^૪ જોળીએ.
^૫ પોડોડપો (પુલાવ્યો). ^૬ મોઈ. ^૭ વડલી. ^૮ લાગ્યો-વેડ્યો. ^૯ આગઈ-
મસ્તી.

કંઈ એ મારાને બાવાજીનો લાડ સાએલરી રે,
કંઈ એ મારાને મમાવાનો લાડ પતોરરી રે.

સાત વરસનો જળડિવો સાએલરી રે,
કંઈ નિસાળે લણવા સિધાબ્યો પતોરરી રે.

૧સુના પાતી રે રૂપા ખડિયો સાએલરી રે,
કંઈ લેખાં લખે હજાર પતોરરી રે.

લખી બણી ઘેરે ગ્રાવીઆ સાએલરી રે,
બાવાજીને કીધી રે સલામ પતોરરી રે.

કંઈ બપાઈને લાગો રે પાય સાએલરી રે,
કંઈ માતાજીને લાગો રે પાય પતોરરી રે.

મારો દ્વિરોજશાહ તો વિનવે રે બાવાને સાએલરીરે,
બાવા મોરા મુજને પરણાવો પતોરરી રે.

૨કંઈ હોયને પરણારું રે મારાદીકરા સાએલરી રે,
મને ઘડી ચે ન લાગે વાર પતોરરી રે.

પ્રીરોજશાહ તો વલીકરા શોધવા સિધાબ્યા સાં
કંઈ કન્યા ઘરે માત નહોતાં પતોરરી રે.

વરનાં માડી ધનવારે ધુતાં સાએલરી રે,
કંઈ વરના બાવા વેપારે ધુતા પતોરરી રે.

૧. સોનાની પાતી. ૨ તારા લાયક કાઈ કન્યા મળે તો પરણારું. ૩ કન્યા
વ્યવસાય. ૪ રોમાણું.

લીલરી શોધી ઘેરે આવીઆ સાએલરી રે,
બાવા મોરા મુજને પરણાવો પતોરરી રે

લાખ બે લાખના વરના વાઘા સાએલરી રે,
સવા લાખની વરની પાંમરી પતોરરી રે

અરધા લાખની વરની પાઘડી સાએલરી રે,
કંઈ લાખ બે લાખના વરના ^૧દેવાળ પતોરરી રે

ધુંધરીઆરા વરના ^૨કનડોરા સાએલરી રે,
^૩માંડરીઆરા વરના બેરખા પતોરરી રે.

અરધા લાખનાં વરનાં વેદીઆં સાએલરી રે.
કંઈ લાખ બે લાખના વરના ઘોડુલા પતોરરી રે

કંઈ સવાઘા પહેરો રે વરરાય સાએલરી રે,
કંઈ પામરી ઝોઢો વરરાય પતોરરી રે.

કંઈ પાઘડી બાધો રે વરરાય સાએલરી રે,
કંઈ ધુંધરીઆં પહેરો રે વરરાય પતોરરી રે

કંઈ માંડરીઆ બાધો રે વરરાય સાએલરી રે,
કંઈ વેદીઆં પહેરો વરરાય પતોરરી રે.

^૪તીલી ચલાનાં તેલે લય્યાં સાએલરી રે,
કંઈ ^૫મરદાન કરો રે વરરાય પતોરરી રે.

૧ પહેરવાનું એક પ્રકારનું વસ્ત્ર. ૨. કનડોરા. ૩ માદળિયાવાળો.
૪ તેલનાં ચલાણા. ૫ મર્દાન

તાંબાકુતી જળે ભરી સાએલરી રે,
કંઈ અંગોળ કરો વરરાય પતોરરી રે.

૧આબોલા વરખની કાંસડી સાએલરી રે,
એને લૂંછો રે નવરંગ ચીર પતોરરી રે.

વરનાં લાણી લૂંછન રહેવો સાએલરી રે,
કંઈ લૂંછને લૂંછી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરનાં ખેની સવાધા દેવો સાએલરી રે,
કંઈ સવાધા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરનાં માડી પાંખરી દેવો સાએલરી રે,
કંઈ પાંખરી પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરનાં કુઈ પાધડી દેવો સાએલરી રે,
કાંઈ પાધડી પહેરી રે વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરના મામા કનઠારા દેવો સાએલરી રે,
કંઈ કનઠારા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરના વીરા વેઢીઆં દેવો સાએલરી રે,
કંઈ વેઢીઆ પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરના માસા માંડરીઆ દેવો સાએલરી રે,
કંઈ માંડરીઆં પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરના સસરા ઘોડુલા દેવો સાએલરી રે,
કંઈ ઘોડલે બેસી વર સંચરીઆ પતોરરી રે.

વરના મામાજી મોસાળાં દેવો સાએલરી દે,
કંઈ મોસાળાં લઈ વર સંચરીઆ પતોરરી દે.

વરનાં સાસુ સવાધા દેવો સાએલરી દે,
કંઈ સવાધા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી દે

વરનાં સાળી કૂલ ગજરા દેવો સાએલરી દે,
કંઈ કૂલ ગજરા પહેરી વર સંચરીઆ પતોરરી દે.

ફિરોજશાએ સાળાને પુછીઆં સાએલરી દે,
*સાળા હરણુ શો કદે દે પોકાર પતોરરી દે

આજે મારી ખંડેનું પરણે છે સાએલરી દે,
તેની બલી બલી હોય દે જમણવાર પતોરરી દે.

ફિરોજશાએ પારે ઘોડો ખેલાવ્યો સાએલરી દે,
જઈ ઊભા ગરવી શુજરાત પતોરરી દે

જરખાઈ તો રહે ને રિસાય સાએલરી દે,
હું તો બાલુ થે ફિરોજશાની સાથ પતોરરી દે

૨ જરખાઈને ળાવા વિનવે સાએલરી દે,
તને શેર સોનાનો ચણુગાર પતોરરી દે.

* પોતાના લગ્નને નિમિત્તે ઘણા હરણુને હણવામા આવશે, એ ન સહેવાધારી વર ત્યાહ્યો જતો દોષ એવો છવદયાનો ધ્વનિ આહી લાગે છે. બરાબર આવી જ રીતની નેમનાથ-રાજુલની કથા જૈનોમા પ્રચલિત છે.

૧. ફરે. ૨ પુત્રોને વર પાછળ જતી અટકાવવા માટે પિતા ધણી લાલચો આપે છે, પરંતુ પુત્રી નથી લલચાતી.

તારો મધુ મોતીનો હાર સાંઝેરરી રે,
તારા મોઢેરા આવાસ પતોરરી રે.

મોઢેરા આવાસ મારી ઝૂપડીએ સાંઝેલરી રે,
ચેર સોનું રે મારી સુખડી પતોરરી રે.

તારા મધુ મોતી ઠડું રે ખેરાત સાંઝેલરી રે,
હું તો જાડું મારા પતિની સાથ પતોરરી રે.

ગાયને અરાવતા બાઈ જોવાળા સાંઝેલરી રે,
કંઈ ક્યાંયે મારા પતિને દીઠા પતોરરી રે.

હું છું ને જાણું રે બાઈ જહેનડી સાંઝેલરી રે,
તારો પતિ તે કવો રે હાય પતોરરી રે.

૮૦

[વર તોરણે આવે છે ત્યારે કન્યાની માતા ઉતરતી અદર
 ઊભા રહી જમાઈના માથા પરથી શ્રીફળ, મોપારી, ખારેક વગેરે
 વસ્તુઓ ઝોવારે છે, તે વખતનું ગીત]

વરને સાસુ તે * અર્ધવા નીસર્યા,
 મસ્તકે તે બાધ્યા મોડ રે
 વર આવ્યો તે રજરણાઈ તારો,
 માળે ઉતારા ને ઠાર રે
 ઉતારા આપો બાગના,
 મન હસે તે વરના બાપનાં
 ઉતારા આપો વાડીના,
 મન હસે તે વરના માડીનાં
 ઉતારા આપો મહેલના
 મન હસે તે વરની બહેનનાં
 ઉતારા આપો આબાના
 મન હસે તે વરના મામાનાં
 આપો આપો તે નગર ગામ
 આપો તે બહોળા રાન
 આપો તે આંખા ૩
 આપો આપો ચોરાશી ૪
 નહિ લેવું તે નગર ગામ
 નહિ લેવું તે બહોળાં રાન

નહિ લેવું તે આંખા આમળી !
નહિ લેવું ચાર્યાશી ચોતરાં !

બેટી લેવું રૂસ્તમજીઆ બાપની
મારાં જીવીયાં પરમાણુ રે.

બહેની લેવું જહાંગીરજીઆ બાપની
મારાં પરજિયાં પરમાણુ રે

બેટી લેવું રૂસ્તમજીઆ બાપની
મારાં જીવીયાં પરમાણુ રે

એ ઘર તે ૧ચોરી સશવીએ
એ ઘર તે ૨એરવહ બાલાવીએ

૩હાથોમેં હાથ મિલાવીએ
૪આવલની ઉરે છાંટ રે.

૮૦

[વર તોરણે આવે છે ત્યારે કન્યાની માતા ઉંબરની ચૂંદર
ઊભા રહી જમાઈના માથા પરથી શ્રીફળ, સોપારી, ખારક વગેરે
વસ્તુઓ ઝોવારે છે, તે વખતનું ગીત]

વરને સાસુ તે * ૧અર્ધવા નીસર્યા,
મસ્તકે તે જાંઘ્યા મોઢ રે,
વર આવ્યો તે ૨જરખાઈ તારો,
માંગે ઉતારા ને ઠાર રે.

ઉતારા આપો ખાગના,
મન હસે તે વરના જાપના.

ઉતારા આપો વાડીના,
મન હસે તે વરના માડીનાં.

ઉતારા આપો મહેલના
મન હસે તે વરની બહેનનાં.

ઉતારા આપો આંગાના
મન હસે તે વરના મામાનાં.

આપો આપો તે નગર ગામ રે

આપો તે બહોળાં રાત રે.

આપો તે આંગા ૩આંગળી

આપો આપો ચૌરાશી ૪ચૌતરાં.

૫નહિ લેવું તે નગર ગામ રે !

નહિ લેવું તે બહોળાં રાત રે !

૧ અર્ધ દેવા. ૨ ખરણી કન્યાનું નામ ૩ આંગળી ૪ ચૌકાં. ૫ નહિ લે

નહિ લેવું તે આંખા આમળી !
નહિ લેવું ચોર્યાશી ચોતરાં !

બેટી લેવું રૂસ્તમણ્યા બાપની
મારાં છવીયાં પરમાણુ રે.

બહેની લેવું જહાંગીરણ્યા બાપની
મારાં પરણિયા પરમાણુ રે

બેટી લેવું રૂસ્તમણ્યા બાપની
મારાં છવીયાં પરમાણુ રે.

એ ઘર તે ૧ચોરી સસવીએ
એ ઘર તે ૨એરવહ બાલાવીએ

૩હાથોમે હાથ મિલાવીએ
૪આવલની ઉરે છાંટ રે.

૧ અસલ સસ્તૂત શબ્દ ‘ચત્વારિ’ પરથી ચાર સ્થાવરાશુ લગ્નનું સ્થળ

૨ પારસીઓના પુરોહિત ૩ રૂસ્ત-મિલાપ (હાથેવાળા)ની ક્રિયા.

૪ ગુજરાતી હિન્દુઓમાં ઇંડીઆ પાંડીઆ જરાડે છે તે રીતે રાધિલા
ગ્રામીણ લગ્નવધાની ક્રિયા અન્ય દેશોમાં પણ કરવામાં આવે છે. એ સબધે
“Marriage—customs in Many Lands” નામના પુસ્તકમાં લખે
છે કે—“The throwing of rice wheat and other seeds
was clearly symbolic of fertility and expressive of the
hope that the bride in time be a happy mother of
children Abundance may be a secondary meaning ”

મારી પાવોલે ચારી નવરંગી
 ત્યાં તો રમે છે દેશ્ય ને મોર રે.
 ઢાલી વગાડે છે ઢાલ રે
 ચરનાઈના ચમકે સોદામણા.
 ૧ ગાયનનાં ગળાં મોહનાં
 ગાયે લગનમાં ગીત રે.

૮૨

છ રે ! કુમારી કન્યાએ લખી મોહત્યાં,
 લખેશરી વર વહેલો ચાલ ! છતરવીને લાડ કરે.
 છ રે ! હું કેમ આવું રે લાડી એકલો,
 મને ભાવા વીનવતાં લાગે વારો રે, છતરવીને લાડ કરે
 તારા બાપુને બંધાવીશ પાપડી,
 તારી માડીને પોપડીઆરો ચીર રે, છતરવીને લાડ કરે.
 છ રે ! લાખેણી લાડીએ લખ્યાં મોહત્યાં,
 વહેવારીઆ વર, વહેલો ચાલ ! છતરવીને લાડ કરે.
 છ રે ! હું કેમ આવું રે લાડી એકલો,
 મને ઠાકા વીનવતાં લાગે વારો રે, છતરવીને લાડ કરે.
 તારા ઠાકાને પહેરાવીશ પામરી,
 તારી ઠાકીને પટોળાંની જોડ રે, છતરવીને લાડ કરે.

૧ ગાયણ; ગાયવાણી; પારસી કામમાં ખાસ ગાનારી સ્ત્રીઓનો
 વર્ગ દોષ રજપૂતો વગેરેમાં 'લ'નાંની જગ્યાએ ખાસ ગાનાર દોષ છે.

૮૨

[લગ્ન સમાપ્ત થાય પછી ગવાય છે એમાં દીકરીઓ પ્રત્યે સાસરવાસમા થતા વર્તાવનો શ્વનિ છે]

સાસુભાઈ ! એમ ના જાણુતાં કે વહુ મોટી રે,
અમે એને દહીંએ ને દૂધે પોષી રે
સાસુભાઈ ! હૈયાં તે કરજો લોખાં રે,
જરખાઈને ના પીરસતા થોડા રે !

* સરખાવો પંજાબી લગ્ન ગીત.

સુનેયો, સુનેયો, નમેઓ કુડમો, અજાં બન્દી દી સુનિયો બે !
જે એસી દિતે ફટે-પુરાને, રેસમ કરે જાણેઓ બે !
જે સાડી ખીખી મદા બોલો, અજર બડ સમજાયો બે !
જે અર્ધી દિતી ગોલી ખાંદી, રાની કરે જાણેઓ બે !
જે સાડી ખીખી ઘેઉ ફાવે, પાની કરે જાણેઓ બે !
જે સાડી ખીખી મોટા કતે, રેશમ કરે જાણેઓ બે !
સુન ઓએ લાડેઆ, બે મુઠારેઆ, માંદી ગાલી ન દેમી બે !

['પંજાબી ગીત' ૧૪૪]

અર્થ-હે અમારા નવા સબધીઓ, મારી દીનની વિનતિ સાંભળો !
જો મેં કાયમમાં ફાટલું ને જૂનાં કપડાં દીધાં હોય તો પશુ તમે એને
રેશમી સમજીને સ્વીકારી લેજો ! જો મારી દીકરી કંઈ સારું માધું
બોલે તો પશુ એને એકાન્તમાં લઈ જઈને સમજાવજો અમે તો
તમને ગોલી દાસી કરીને દીધી છે, તો પશુ તમે એને રાણી ગણીને
સત્કાર કરજો જો મારી દીકરી ઘી ઢાળે તો એને પાણી ગણી
માનજો મારી દીકરી જાડુ સૂતર કાંતે તો પશુ તમે એને રેશમના
ઝીણા તાર કરી માનજો હે ઉત્કૃષ્ટ જન્માઈ ! વહુને કદી મા
સામી ગાળ ન દર્શવ

આમુછા દેયાં તે દરજે પાદાં રે,
જરખાર્ધને ના પીરસતાં ત્હાંદાં રે !

‘આમુછા અમટો તમે નજે તોડતાં રે,
અમટો તો અમઅમગ્રે ને રેગ્રે રે,

જરખાર્ધ તો રજાવાછની વાટ ભેગ્રે રે !

[૬]

ખાંચણું

[ખાંચણું એટલે મૂળે તો ધાન ખાંડતાં ખાંડતાં ખારણિયા પર બેસીને ગાવાનાં ત્રણ ત્રણ નાળુક પકિતઓનાં જોડકડાં. સાંબેલાને ધખકારે ધખકારે 'ખાંચણું' તાલ પુરાવે. પરંતુ પછી તો કાણુ જાણે ક્યારે એ ધાન ખાંડવાની ક્રિયા સાથેનાં એનાં સંબંધ છૂટી ગયો અને એ લગ્ન-ગીતો બની રહ્યાં.

અમદાવાદ અથવા સુરતમાં લગ્નને અવસરે કાયસ્થ કામની બહેનો સામસામા પક્ષમાં વહેંચાઈ જઈને આ 'ખાંચણું' સામસામા ગાતી બધે શીઘ્ર રચના રચતી હોવાનું કહેવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત આડે દિવસે દરરોજ સાંજે પણ એ અલક્ષણિય કામની નાની કન્યાઓ હીચોળે હીચતી ખાંચણું ગાય છે. સૌરાષ્ટ્રનાં મેળાઓમાં ગોવાળિયા કે અન્ય દુહાગીરો કાનમાં આંગળી નાખી, હાથમાં ધ્રુમકીઆળી છડી હલાવી, કાગ પર ટેકવેલા દેહને ઝુવાવતા ઝુવાવતા જેમ બખ્ખે પકિતનાં દોહાં સોરકા ગાય છે તે રીતે. સરળતાં તો છે લગ્ન-અવસરને આધારે, પણ લગ્નના ઉજ્જાસ એમાં આછા આછા નહિ જેવા જ ગવાયા છે. મુખ્યત્વે ગવાયા ॥ સંતાપના સ્વરે।

ખાંચણુંનો ઢાળ જ કરુણતાથી બરેલો છે વિનોદની ભીંમિઓનું વહન કરવા જેવું એનું બંધારણ જ નથી. એના પ્રધાન સૂરો ઊંડા વિલાપના છે. એમાં દીકરી પોતાનાં દુઃખો રડે છે: કન્યાવિક્યનાં, કળોકનાં, સાસરવાસમાં થતી કનકગતોનાં, પિયર સાથેના વિભ્રેજનાં. શોકવનાં વગેરે દુઃખો । પરંતુ એ દુઃખોને બચકત કરતી વાણી તો છે સ્વજન-સ્નેહથી બીની બીની. વિવાહિત જીવનનાં દુઃખો પરનાં એ આકંદને 'ખાંચણું' કાઢ વિવશણુ રીતે કરુણાર્દ્ર મીઠાશથી પલાળી મૂકે છે.

અકેકે ખાંચણું એટલે અકેકે કદપના, અકેકે અલ્પિયુદ્ધ મિત્ર, અકેકે કાવ્ય, એકેકે આંસુ બંધારણે કરી સરલ સીધાં, ખનિકાવ્યની

રમનાતે અનુકૂલ, લાગ પરત્વે દામલ, રમદજ્યસ્થિતને દળવાં ૧૯
સમા, એવાં વિશિષ્ટ લક્ષણે દરી વિમૂષિત છે.

આ 'આવળી'નો એક નાનો શ્રી ૭ર્ગ સરદિમીય, વૈવિધ્યશાળન
સંગ્રહ મુરતવાળા બાઈ શ્રી હિન્દુલાલ વીમાવાળાએ તાજેતરમાં પ્રગટ
કર્યો છે. તેમાંથી તેમના સૌજન્ય થકી અત્રે યોગ્ય નમૂના ઉતારેલા છે.]

૮૩

દાળી તે ઢાલલ આંગણિયામાં રમતી,
બાપાણ લેજી જમતી
કે જાડેની નાનડી. ૧

આકાગ્રે અર્ધ્યાં ને ધરતી માએ ઝીલ્યાં,
માએ ને બાપે ઉઠેયાં.
કે પરને સોંપવા ! ૨

મારી તે માએ જલ દરીને લાગવી,
રત્ન દરીને રાખી
કે પરને સોંપવા ! ૩

જમારા તે બાપે તાપી દિનપરા લેયા,
લેયાં ન લેયાં
જમાર્મનાં અપહાં. ૪

મારા તે બાપે વહાણે ચડી વર જોયા,
મૂરખ વરને મોહ્યા

મૂળાપણી વેચતા. ૫

મારા તે બાપે પરદેશ દીકરી દીધી
ફરી ખજાર ન દીધી

મૂઠું કે જીવતી. ૬

મારા તે બાપે ત્રાજૂડીમાં તોળી
ભર્યા કુટુંબમાં બોળી

કે ઢાઢા ! દીકરી. ૭

બાપાજી બાપા, મેં શાં કરીયાં પાપ !
ભર્યે ને ભાઈરવે

વળાવી સાસરે ૮

હથ મેર રમ્મડી, મેઢિ તંમડી

ધા ખુતેન્દડી દિલ્લે દે હેક.

હત્યાં ખાલે ચે મએ, પેરીં ફેડે સુખ મએ

હુન ચેતે આમદા બાખલ તોરા દેશ.

[પંજાબી ગીત : ૧૮૭]

અર્થ;—અન્ય દીકરીઓને દીધી શહેર નજરમાં, અને મને કાં દીધી પહાડી દેરામાં ? મારા હાથમાં ફાતરફ અને ખભા ઉપર ચાંદણું છે. હું ઘાસ ખોદી રહી છું. મારા હાથમાં ખાતાં પડી ગયાં છે. ખજમાં કાટા વાગ્યા છે. હે બાપુ ! મને તમારો દેશ માફ આવે છે.

૧. કન્યાવિક્રય કર્પી, મને વેચી.

બાપાજી ! આંખો થડ જોઈને રોવાવળે
ધર જોઈને પરણાવળે

કે દાદા ! દીકરી ૯

મારા તે બાપને એક જ દીકરી હોળે !

સારા વરને જોળે !

કે ચિંતા ભગરે. ૧૦

પુત્રીને દૂર સાસરે પરણાવવાનો પોકાર પણ પ્રતિનાં ગીતોમાં આવે
-૫. દૃષ્ટાંત :

૧. સૌરાષ્ટ્રી ગીતોમાં :

વળો વળો રે મારા સમરથ દાદા !

તમે દીધાં અમને વેળળાં.

[ચૂંદડી : ૧ : ૭૪]

દાદાને વાલા દીકરા, અમને દીધાં પરદેશ જો !

[ચૂંદડી : ૧ : ૭૪]

૨. પંજાબી ગીતમાં.

સરવર ફૂંજે દિગે, જાળેણે તેરા વાસ ક્યું દૂરે ?

મેરા વાસ પૂઠેંદેઆ લાઈયા ! બાબે દિતડી દૂરે ?

ભુલિયાં દિંદા સંધુરિયા દિંદા, પોતી ન દિન્દકા દૂરે !

[પંજાબી ગીત ; ૧૫૦]

અર્થ;—સરોવર પર જતી હો કુન્દડી ! જાહેન ! વાસે વાસ કેમ દૂર
છે ? મારો વાસ પૂછનાર હો લાઈ ! મને માસ બાપે દૂર દીધી, ભેંસો દીધી
હોત, ગાયો દીધી હોત, પણ એક પુત્રીને દૂર ન દીધી હોત !

અથવા 'બીજી' પંજાબી ગીત;

બાબે હી મેં લાડલી,

મૈનુ દાદી દિતડા દૂરે વે, લખદાતી દિતડા દૂર !

અર્થ;—હું મારા પિતાની લાડલી હતી, પણ પિતાએ મને દૂર દીધી.
૨ ! લાખોનું દાન કરનાર પિતાએ મને દૂર દીધી.

સાસરે બાતાં સામે મળ્યાં બે 'તાડ
માત પિતાના 'લાડ

મને કેમ વિસરે ! ૧૧

ઓ પેલી, ઓ પેલી કયા ગામની ટેકરી
પાણી ભરે કૂવે એકલી

કે કઈ ખડેન સાસરે ! ૧૨

*સાંજ પડે આથમે રવિનું તેજ
માડી કેડું હેત

કે સુજને સાંભરે. ૧૩

ઘડો ફૂટે ને રજળે જેવી ઠીકરી,
મા વિણ રજળે ઠીકરી

કે આ સંસારમાં. ૧૪

માતાને તો પ'નળી ઠીકરી પણ એજ લાવે સંભારી રહી છે; પુત્રી
સાસરવાસમાં છે; સાસરાનું ગામ ખલું દૂર-નદીને સામે કિનારે છે; પક્ષાં
કિવસથી માવતરને મળાઈ નથી. પુત્રી પુત્રારી રહી છે;

મૈંહદી નૂં પાદે માઝું સુકણી,

મૈંહદી દા રંજ ની હિદાસ. સાવન બાઈએ,

સુન બે બાબલ મેરેઆ દમ્મો દેઆ લોભિયા,

ધીઝાં ક્યોં દિતિયોં નદિયોં પાર, સાવન બાઈએ,

હરલે કંઠે મેં ખડો. પરલે મેરી માં,

દિમ દિમ થેંદા અખિયોં દા નીર, સાવન બાઈએ,

માડી રે માડી ! મોઠલની તું આણું
હોળી દિવાળીનાં ટાણું
કે મારે વહી ગયાં ૧૫

માડી રે માડી ! ન નોંધ્યો મને સાડી,
જનમની એશિયાળી
કે હું તારા દૂધની ૧૬

શેર હળું ને શેરીએ જઈ આવું,
માડીને કહેવરાવું
કે આણું મોઠલે ૧૭

આજે સખી મારી આંખલડી નથી ઠરતી,
માની જણી નથી મળતી
કે બેસું ગોઠડી ૧૮

આજે સખી મારી આંખલડીનો હીરો
આવે માડી નથો વીરો
તો માંડું ગોઠડી ૧૯

- વાડા પછવાડી ચિવજીતું દેહડું,
પૂજા કરવાને તેડું
કે મારા ભાઈને ૨૨
- આજે મેં રાંધ્યાં ખીર ચૂર રે થોડાં,
વીરાજનાં ઘોડાં
પરસાણે હણહણે ૨૩
- આઘથી દેખું ફર ફરને ઠગલે,
પરમેશ્વરને પગલે
કે વીરાને ઝાળખ્યા. ૨૪
- આવતા દેખું લોલી ને લાકડીએ,
કમુખી પાઘડીએ
વીરાજને ઝાળખ્યા. ૨૫
- મારા તે ભાઈનો રેવંતો છે ઘોડો,
ઝડિત્ર અંજોડો
કે મારી ખેનનો ૨૬
- દેવને વહાલા ધીનાં દીવાનાં કોડિયાં,
મુજને વહાલાં ઘોડિયાં
કે બચુ ભાઈનાં ૨૭
- લીલૂડો પોપટ કચેરીમાં બિડતો,
બાપાજી જોડે જમતો
બચુભાઈ સાંજરે ૨૮
- મારા તે ભાઈ સૂરત ચેરના મહેતા,
સિંદૂર ભરિયા સેંથા
કે મારી ભાણીના ૨૯

માડી રે માડી ! મોકલની તું આણું,
હોળી દિવાળીનાં ટાણું
કે મારે વહી ગયાં ૧૫

માડી રે માડી ! ન જોઈએ મને સાડી,
જનમની ઝોશિયાળી
કે હું તારા દૂધની ૧૬

શેર કળું ને શેરીએ જઈ આવું,
માડીને કહેવરાતું
કે આણું મોકલે. ૧૭

આજે સખી મારી આંખલડી નથી ઠરતી,
માની જણી નથી મળતી
કે ભરું ગોઠડી ૧૮

આજે સખી મારી આંખલડીને હીરો
આવે માડી જાયો વીરો
તો માંડું ગોઠડી ૧૯

દીકરી મરજો ને જાપણ ! વધાર્થ લેજો !
વીરાણ કહેજો
કે પનોતી જિતરી. ૨૦

....જેન પરજો ને મોર ચિતરના માંડવા,
અખંડ ઉમ્મર

વાડા પછવાડી શિવજીનું દેહડું,
 પૂજા કરવાને તેડું
 કે મારા લાઈને. ૨૨

આને મેં રાંધ્યાં ખીર ચૂર રે ઘોડાં,
 વીરાજનાં ઘોડાં
 પરસાળે હણહણે. ૨૩

આઘેથી દેખું દૂર દૂરને ડગલે,
 પરમેશ્વરને પગલે
 કે વીરાને ઝોળખ્યા. ૨૪

આવતા દેખું લીલી ને લાકડીએ,
 કસુંળી પાથડીએ
 વીરાજને ઝોળખ્યા. ૨૫

મારા તે લાઈ સૂરત શેરના મહેતા,
 સિંદૂર લરિયા સેંથા
 કે મારી લાલીના ૨૯

વીરાની ઘોડી ખાય મોતીના દાણા,
 નિત્યે કરતી આણાં
 કે ચંદન ખહેતનાં ૩૦

હોળી દિવાળીને દહાડા રહ્યા છે થોડા,
 વીરાએ જોડયા ઘોડા
 કે ખહેની તેડવા. ૩૧

ખાંડણિયા ખાંડતાં ખખટે હાથની ચૂડી,
 મહિયરીએથી મૂડી
 વીરાજી મોકલે ૩૨

લાઈ જમે ને લાલી તો ઢાકાવે,
 રખેને નણુદી આવે
 કે મારે ખારણે. ૩૩

નહિ આવું નહિ આવું લાલી તારે ખારણે,
 ઠોણ ગુલાવશે ખારણે
 કે કીમત લાઈ ને ! ૩૪

ભાઈ છે લોળા ને લાભી આવી છે ધુતારી,
 હેયેથી ઉતારી

વીરાએ બેનડી ૩૫

ઓ પેલો ઓ પેલો હોડીવાળો આબ્યો,
 લાભીજીને લઈ ચાલ્યો

કે ભાઈ એકલા ! ૩૬
